

UB
Sv
985-
309

Anders Agell

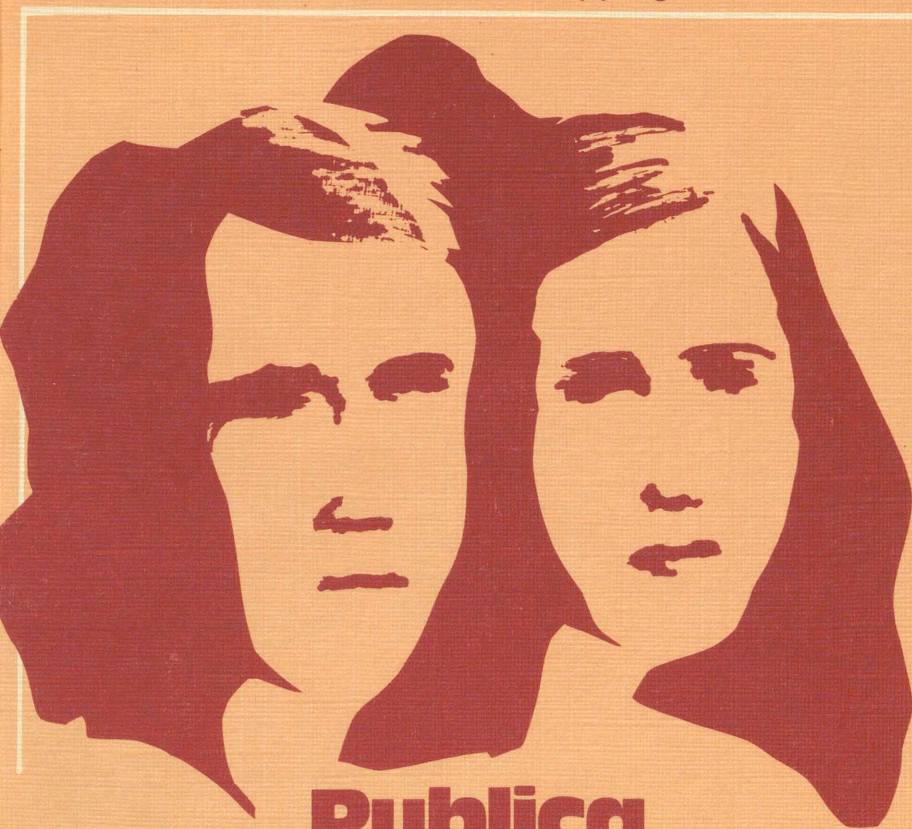
94

UB
S
198
18

Jamboende utan äktenskap

Rättsläge och rättspolitik

Andra omarbetade upplagan

Publica

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Samboende utan äktenskap

Anders Agell

Samboende utan äktenskap

Rättsläge och rättspolitik

Liber Förlag Stockholm

Publica är serienamnet på böcker inom juridik
och samhällsvetenskap, utgivna av Liber Förlag,
162 89 STOCKHOLM

Anders Agell
Samboende utan äktenskap
ISBN 91-38-90669-4

© 1982, 1985 Anders Agell

Upplaga 2:1

Omslag av Arne Öström, Förlagsateljén AB
Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1985

Innehåll

Förord 7

1	Äktenskapslagstiftning och familjebildningsvanor	9
1.1	Äktenskapslagstiftningen	9
1.2	Familjebildningsvanorna	11
1.2.1	Officiell statistik	11
1.2.2	Föräldraundersökningen	22
1.2.3	Gävleundersökningen	27
2	Rättsläget vid äktenskapsliknande samlevnad	29
2.1	Några rättshistoriska notiser	29
2.2	Neutralitetsideologin	31
2.3	De samlevandes inbördes mellanhavanden	33
2.4	Den efterlevandes rättsställning om samlevnaden upplöses genom dödsfall	49
2.5	De samlevandes rättsställning i förhållande till tredje man m m	56
2.6	Social- och skatterätt	70
2.7	Rättsställningen för barn till samlevande ogifta föräldrar	78
3	Rättspolitiken	84
3.1	Neutralitetsideologin som allmän utgångspunkt	84
3.2	Lagstiftningens ändamål och lagstiftarens handlingsalternativ	88
3.3	Familjestabiliteten	104
3.4	Lagstiftning och giftermålsfrekvens	107
4	Pågående familjerättslagstiftning	114
4.1	Familjelagssakunnigas förslag	114
4.2	Regeringens förslag till lag om sambors gemensamma hem	118
4.3	Några synpunkter på lagstiftningsfrågan	124

Bilaga 1: Utdrag ur regeringens remiss till lagrådet beslutad den
21 februari 1985 129

Bilaga 2: Karta över andelen samboende utan äktenskap av samtliga
samboende länsvis 1980 134

Bilaga 3: Karta över landets indelning i tätortsregioner 135

Förkortningar 136

Citerad litteratur 137

Citerade svenska rättsfall 142

Sakregister 143

Förord till första upplagan

Denna bok är en bearbetad version av det år 1980 utgivna arbetet Äktenskap eller samboende, som bestod av en juridisk del, skriven av mig, jämte en specialundersökning (kallad föräldraundersökningen) genomförd av Gösta Forsman, Göran Ingebrand och mig själv av familjebildningsvanorna bland föräldrar, som fått barn ogifta 1971. I den nu föreliggande boken har jag skurit ner presentationen av den demografiska undersökningen till en kort sammanfattning, som intagits i ett allmänt avsnitt om familjebildningsvanorna (se kap 1.2.2).

Boken har till syfte att ge en översikt av rättsläget på olika områden vid samboende utan äktenskap samt att diskutera den rättspolitiska frågan vilken hållning lagstiftningen bör inta till sådant samboende. Det har inte varit meningen att åstadkomma en detaljerad undersökning av alla de tillämpningsproblem som samlevnad utan äktenskap kan bereda domstolar och andra myndigheter. Inte heller har det varit avsikten att göra någon rättsjämförande undersökning av rättsläget beträffande fri samlevnad i olika länder, även om enstaka upplysningar om utländska förhållanden förekommer.

Den läsare som snabbt vill leta sig fram till behandlingen i boken av en enskild fråga ang gällande rätt rekommenderas att använda sakregistret.

Åtskilliga smärre lagändringar samt nya rättsfall har föranlett ändringar i framställningen av gällande rätt. När boken redan förelegat i korrektur, har familjelagssakkunnigas huvudbetänkande med förslag till lagstiftning om bla äktenskapsliknande samlevnad presenterats (SOU 1981:85, Äktenskapsbalk). Det har av tidsskäl inte varit möjligt att inarbeta ett hänsynstagande till detta förslag i presentationen av gällande rätt och i min egen diskussion av de rättspolitiska huvudfrågorna. Familjelagssakkunnigas förslag har emellertid presenterats och diskuterats i ett nytt avslutningskapitel i vilket även huvudlinjerna i motsvarande danska och norska kommittébetänkanden från 1980 beskrivs. I avslutningskapitlet har följande helt kort omnämnts även ett annat, alldeles färskt betänkande av stort intresse för samlevnad utan äktenskap, nämligen pensionskommitténs förslag (SOU 1981:60) till nya regler för familjepension enligt lagen om allmän försäkring m.m.

I princip innehåller boken ett beaktande av material som publicerats

t om utgången av år 1981. Eftersom det på olika rättsområden ständigt inträffar smärre nyheter betr äktenskapsliknande samlevnad är det emellertid svårt att med full säkerhet bevaka utvecklingen över hela fältet.

Beträffande förhållandena i andra länder kan tilläggas att äktenskapsliknande samlevnad var ett av huvudämnena vid "the Third World Conference on Family Law", som arrangerades i juni 1979 av "the International Society on Family Law" och juridiska fakulteten vid Uppsala universitet i samarbete. Rapporter från konferensen har numera publicerats i boken "Marriage and Cohabitation in Contemporary Societies" (utg 1980 av J. Eekelaar och S.N. Katz. Butterworths, Canada).

För återkommande upplysningar om ny befolkningsstatistik och goda råd i övrigt tackar jag avdelningsdirektören Åke Nilsson, Statistiska Centralbyrån, Örebro.

Uppsala i januari 1982

Anders Agell

Förord till andra upplagan

Sedan första upplagan utkom för tre år sedan har det inträffat åtskilliga nyheter som föranlett en partiell omarbetning av boken. De *statistiska uppgifterna* om familjebildningsvanorna i kap 1.2 har tillförts en del uppgifter för de senaste åren. Kap 2 om gällande rätt har skrivits om främst i de delar som gäller ändrade regler om *vårdnad* och om *efternamn* samt försetts med en kort framställning om *lagen om insemination*. Rättspraxis om makes och sambos anspråk på *samäganderätt i fastighet*, som endera parten förvärvat för gemensamt bruk, har föranlett stora ändringar i texten. Slutligen har ett regeringsförslag till lagrådet i denna månad om *sambors gemensamma hem* föranlett att det gamla kap 4 — betecknat "Framtiden" och byggt på en utförlig diskussion av familjelagssakkunnigas betänkande Äktenskapsbalk (SOU 1981:85) — helt har skrivits om.

Uppsala den 27 februari 1985

Anders Agell

1 Äktenskapslagstiftning och familjebildningsvanor

1.1 Äktenskapslagstiftningen

Den rättspolitiska frågan vilken hållning lagstiftningen skall intaga till samlevnad utan äktenskap har ett allmänt samband med vilka regler som gäller för äktenskapet. Ju liberalare äktenskapslagstiftningen utformas, desto mindre anledning har samlevande par att låta bli att gifta sig av principiella skäl.

Den svenska äktenskapslagstiftningen är för närvarande föremål för successiva reformer. År 1973 genomfördes viktiga ändringar i Giftermålsbalken både om förutsättningarna för äktenskapsskillnad och om andra frågor.¹ Lagändringarna tycks framför allt ge uttryck för två huvudvärderingar, som hänför sig till dels förutsättningarna för äktenskapsskillnad, dels moralfrågor i vid mening.

Reglerna om äktenskapsskillnad var redan tidigare utformade på ett ur internationell synpunkt liberalt sätt. Enligt 1915 års lagstiftning om äktenskaps ingående och upplösning "kunde makar, som finna sig på grund av djup och varaktig söndring ej kunna fortsätta sammanlevnaden", få dom på hemskillnad utan att rätten behövde pröva riktigheten av makarnas uppgifter om söndringen. Efter hemskillnadsåret hade vardera maken rätt att begära dom på äktenskapsskillnad. År 1968 vidtogs den mindre justeringen i lagtexten, att makarna inte ens skulle behöva påstå att det förelåg djup och varaktig söndring när de var ense om att inte fortsätta samlevnaden.² Om bara ena maken ville skiljas kunde hemskillnad, eller eventuellt direkt äktenskapsskillnad, erhållas i en rad uppräknade fall på grund av djup och varaktig söndring (i en del av fallen på grund av ena makens skuld till förhållandet). Sådan söndring var den principiella grunden för äktenskapsskillnad.

Genom 1973 års lagstiftning har emellertid skilsmässoreglerna utformats så att äktenskapet, även om det kommer till stånd genom vigsel, kan uppfattas som ett avtal, vilket kan sägas upp av vardera maken. Makarna kan vinna omedelbar äktenskapsskillnad om båda vill

¹ Se SFS 1973:645 och prop 1973:32 samt det bakomliggande kommittébetänkandet Familj och äktenskap. (SOU 1972:41.)

² Se om lagändringen NJA II 1968 s 626.

skiljas och inte någon av dem har vårdnad om barn under 16 år. Om någon av de två förutsättningarna skulle brista har makarna en betänketid på sex månader efter det att talan väckts. Efter utgången av betänketiden kan vardera maken begära dom på äktenskapsskillnad.³ Om bara den ena maken vill skiljas, kan han sålunda driva fram äktenskapsskillnad efter föregående betänketid. Makarna behöver inte leva isär under betänketiden utan de kan göra som de vill.

Eftersom en make ensidigt kan driva fram äktenskapsskillnad, kan lagstiftningen sägas faktiskt ge uttryck för konstruktionen att äktenskapet är ett uppsägbart avtal. Någon invändning mot ett sådant betraktelsesätt kan knappast ligga i den speciella omständigheten att den normala varianten av det borgerliga vigselformuläret fortfarande innehåller ett uttalande av vigselförrättaren i vilket han erindrar de nygifta om "det löfte om trohet för livet" som de avlagt. På parternas begäran skall vigselförrättaren för övrigt använda ett förenklat förfarande enligt vilket han endast skall fråga parterna om de vill ingå äktenskap med varandra och efter jakande svar förklara dem för äkta makar.⁴

I fråga om förutsättningarna för äktenskapsskillnad är svensk rätt sålunda synnerligen liberal jämfört med de flesta andra länder. Utomlands har man ofta först på senare år övergått till att använda det nu i Sverige övergivna kravet på djup och varaktig söndring ("irretrievable breakdown of the marriage") och inte makes skuld i form av otrohet m m som principiell huvudgrund för äktenskapsskillnad, så i England 1969, Frankrike 1975 och Västtyskland 1976.

Vad angår *moralfrågor* är numera den enda regel i Giftermålsbalken som uttrycker någon värdering i mycket allmän mening portalstadgandet i 5 kap 1 §: "Man och kvinna är skyldiga varandra trohet och bistånd; de ha att i samråd verka för familjens bästa." I 1973 års lagstiftning betonade föredragande stadsrådet att stadgandet erinrar om önskvärdheten av lojalitet och ömsesidig hänsyn mellan makarna, och att det inte innebär enbart ett önskemål om sexuell trohet.⁵ År 1973

³ Se GB 11 kap 1—3 §§.

⁴ Se 1964 års kungörelse med närmare föreskrifter om borgerlig vigsel efter 1973 års ändringar (SFS 1973:694).

⁵ Se prop 1973:32 s 90. I betänkandet Underhåll till barn och fränskilda (SOU 1977:37) föreslog familjelagssakkunniga ett utbyte i lagtexten av orden "trohet och bistånd" mot "lojalitet och hänsyn". Det hittillsvarande uttrycket behölls emellertid i prop 1978/79:12, Underhåll till barn och fränskilda.

upphävdes samtidigt de äldre regler som lagt makes skuld som grund inte bara för omedelbar äktenskapsskillnad på särskilda grunder utan också andra rättsverkningar, som rätt till skadestånd i vissa fall, minskad rätt till underhållsbidrag och försämrad möjlighet att få vårdnaden över barnen enligt Föräldrabalken, om båda föräldrarna någon gång skulle anses lika lämpade som vårdnadshavare med hänsyn till barnens bästa.

I fråga om Föräldrabalken kan följande konstateras att den varit föremål för successiva ändringar alltsedan sin tillkomst 1949. Skillnaderna mellan barn födda i resp utom äktenskapet har i stort sett försvunnit. Den viktigaste händelsen härvidlag var införandet 1969 (genom ändring i Ärvdabalken) av full arvsrätt för dessa barn även på faderns sida. En ideologisk slutpunkt markeras av att termerna barn i resp utom äktenskap till och med tagits bort ur lagtexten vid de lagändringar år 1976 som gällde en rad olika frågor, bl a införandet av en möjlighet till gemensam vårdnad över barn för fränskilda och ogifta föräldrar. Skälet till den terminologiska ändringen har varit att det tidigare uttrycksättet antogs kunna uttrycka en kvardröjande moralisk värdering till nackdel för barn födda utom äktenskap.⁶ Vissa mindre skillnader i rättsverkningar kvarstår emellertid fortfarande beroende på om barnets föräldrar varit gifta eller inte. Dessa regler skall uppmärksammas senare vid en genomgång av reglerna om fritt samlevande man och kvinna och deras eventuella barn.^{7 8}

1.2 Familjebildningsvanorna

1.2.1 Officiell statistik

Det är inte bara de familjerättsliga reglerna som förändrats. Sedan knappt 20 år företer de faktiska familjebildningsvanorna nya drag. Tabell 1 visar utvecklingen i fråga om ingångna äktenskap.

⁶ Prop 1975/76:170 s 157 f.

⁷ Nedan kap 2.7.

⁸ En bredare översikt över värderingarna i familjerättslagstiftningen under 1900-talet återfinns hos Agell, Individ, familj, stat (SvJT 1984 s 715 ff).

Tabell 1. Giftermål m m¹

År	Samtliga giftermål	Hustruns giftermål		Nyblivna gifta på 1 000 ogifta i första giftet
		Första	Minst andra	
				Kvinnor 20—44 år
1956	51 700	45 700	6 000	137
1961	52 400	46 700	5 700	146
1966	61 100	55 600	5 500	157
1971	39 900	35 500	4 500	93
1974	44 900	38 100	6 700	90
1977	40 400	32 600	7 800	70
1978	37 800	30 200	7 600	62
1979	37 300	29 600	7 700	59
1980	37 600	29 800	7 800	58
1981	37 800	29 900	7 900	56
1982	37 100	29 200	7 800	53
1983	36 200	28 300	7 900	49
1984	36 800 (preliminärt)			

Det framgår av tabellen att *antalet nya äktenskap* har sjunkit kraftigt sedan 1966, ett år då ovanligt många giftermål ägde rum.² Visserligen ökade antalet giftermål år 1974, då de nya skilsmässoreglerna och andra ändringar i Giftermålsbalken trädde i kraft. Efter ett par år av stillastående sjönk dock antalet på nytt från och med år 1977.

Av tabell 1 framgår vidare att omgifterna utgör en växande andel av samtliga giftermål. Andelen *omgiften* (räknat på nyblivna hustrur) av samtliga nya äktenskap har stigit från 9% år 1966 till 22% år 1983. Omgiftena har som underlag ett ökande antal äktenskapsskillnader; till skilsmässorna skall vi återkomma i det följande.

Med tanke på huvudtemat för denna framställning — samboende

¹ Källor till tabellerna 1—4 har främst varit olika årgångar av Sveriges officiella statistik. Befolkningsförändringar och Statistisk årsbok. Avdelningsdirektör Åke Nilsson, SCB, Örebro, har muntligen lämnat vissa uppgifter för 1983 och 1984 liksom de relativa giftermålstalen för kvinnor i åldern 20—44 år. I SCB:s officiella statistik har de relativa giftermålstalen för hela denna åldersgrupp angetts med något högre värden, eftersom man sedan lång tid tillbaka grundat uträkningen på förhållandet mellan antalet förstagångsgiften bland *alla kvinnor i landet* (oavsett ålder) och antalet kvinnor i åldern 20—44 år!

² För en analys av perioden 1950—1972 se Britta Holmbeck, Giftermålens och skilsmässornas utveckling efter 1950 (Statistiska centralbyrån. Information i prognosfrågor. Nr 1974:4).

utan äktenskap — har det särskilt intresse att uppmärksamma nedgången av antalet *förstagångsäktenskap*. Räknat på hustrurna har antalet förstagångsäktenskap för år 1983 (28 300) sjunkit till 51% av motsvarande antal för år 1966 (55 600).³ En jämförelse av de absoluta giftermålstalen för olika år ger dock inte någon nyanserad bild av utvecklingen, eftersom en sådan jämförelse inte beaktar vilket totalantal ogifta personer, som teoretiskt sett skulle ha kunnat gifta sig.

I de två högra kolumnerna av tabell 1 har redovisats även utvecklingen av frekvensen av förstagångsäktenskap i form av de *relativa giftermålstalen* bland tidigare ogifta kvinnor i de vanligaste giftermålsåldrarna. De relativa giftermålstalen har som synes sjunkit särskilt starkt. Frekvensen förstagångsäktenskap för år 1983 (dvs 49‰ för kvinnor i de vanligaste giftermålsåldrarna) var blott 31‰ av frekvensen för år 1966. Detta måste sägas vara en synnerligen stark nedgång av giftermålsbenägenheten bland tidigare ogifta kvinnor. — För år 1980—81 kan vi vidare konstatera en fortsatt, mindre nedgång av de relativa giftermålstalen för förstagångsäktenskap, trots att det absoluta antalet sådana äktenskap ökat något. Detta förklaras av att den tidigare nedgången i giftermålstalen under åtskilliga år medfört, att giftermålsfrekvensen får beräknas på en hela tiden växande population av ogifta personer.

En nedgång i giftermålstalet kan ha olika orsaker. Om giftermålsåldern börjar sjunka, medför detta på kort sikt en uppgång av antalet nya äktenskap. Omvänt medför en höjning av giftermålsåldern en nedgång av giftermålsfrekvensen, åtminstone temporärt. Man kan därför ställa frågan i vad mån förändringarna under de senaste 15 åren beror enbart på en förskjutning uppåt av giftermålsåldern eller på att giftermålsbenägenheten överhuvudtaget har minskat.

Tabell 2 visar att *medianåldern för personer som gift sig för första gången* var särskilt låg för både män och kvinnor år 1966, då giftermålsbenägenheten nådde en topp. Därefter har medianåldern för ingående av förstagångsäktenskap ökat med drygt 4 år för vardera könet, så att den år 1983 uppgick till knappt 29 år för männen och över 26 år för kvinnorna. Nedgången i giftermålsfrekvensen beror tydligen till en del på att giftermålsåldern förskjutits uppåt.

³ Utvecklingen för män är naturligtvis likartad även om det årliga antalet förstagångsäktenskap brukar vara några hundratal färre och antalet omgiften några hundratal flera än för kvinnorna.

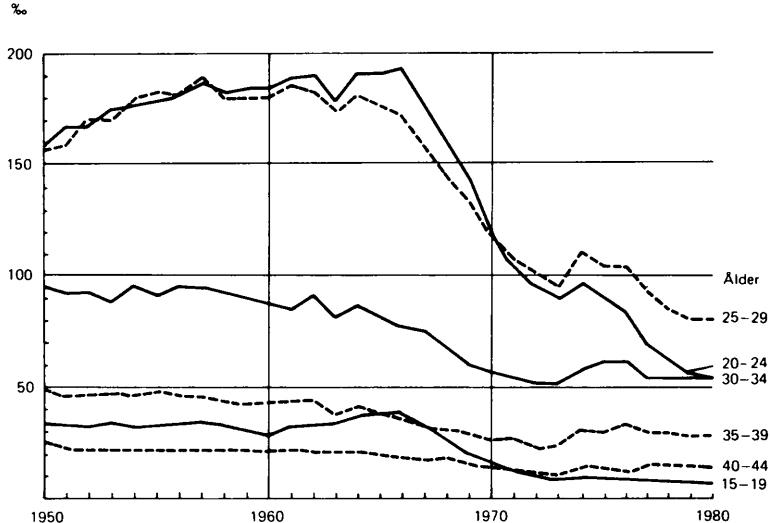
Tabell 2. Vigselålder m m

År	Medianåldern vid vigseln i första giftet		Procentuell andel av nygifta som väntade barn
	Ogifta män	Ogifta kvinnor	
1956	26,3	23,3	
1961	26,1	23,1	30,4
1966	24,5	22,2	31,2
1971	25,3	23,3	28,9
1974	26,2	24,2	23,5
1977	27,2	24,7	20,5
1978	27,6	24,9	19,6
1979	27,9	25,3	19,4
1980	28,2	25,6	19,2
1981	28,4	25,8	20,5
1982	28,6	26,0	20,6
1983	28,9	26,3	19,7

Vidare kan vi genast notera att en delförklaring till den sjunkande nedgången i giftermålsfrekvensen är att man numera mindre än för 10 eller 20 år sedan gifter sig därför att man väntar barn. Som framgår av tabell 2 har nämligen *andelen nygifta, som väntar barn*, sjunkit från drygt 30 till under 20%. I själva verket har man numera i ökad grad barn tillsammans redan när man gifter sig.⁴

Emellertid är nedgången i giftermålstalen så kraftig och långvarig att den ingalunda kan förklaras bara av att åldern för det första giftermålet stigit och äktenskapen senarelagts. Sedan år 1966 har andelen förstagångsgiften sjunkit i alla åldersgrupper, något som framgår av figur 1, som visar de sk *åldersspecifika giftermålstalen* för dels kvinnor i åldrarna 15—44 år (1 a), dels män i åldrarna 20—49 år (1 b). Helhetsintrycket blir därför att den totala nedgången i giftermålsfrekvensen uttrycker mera djupgående förändringar i giftermålsvanorna än

⁴ Det bör tilläggas att andelen av nygifta som väntade barn är framräknad med ledning av de fall i vilka ett barn fötts inom de närmaste 8 månaderna (240 dagar) efter vigseln. Eftersom graviditetstiden i allmänhet är längre (9 mån), blir den framräknade andelen för låg som ett totalmått på andelen gravida av kvinnor som gifter sig. Tillvägagångssättet har ändå använts av SCB därför att kvinnan under den första månaden kan antas vara okunnig om sin graviditet. Den angivna procentandelen blir därför ett mått på den andel av nygifta kvinnor som vid giftermålet bör ha vetat om att de var gravida och som kan tänkas ha gift sig av bl a denna anledning.

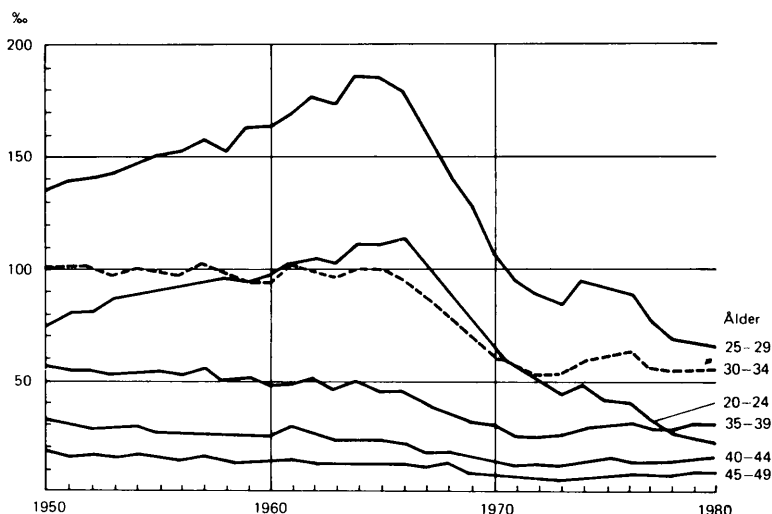

Figur 1 a. Åldersspecifika giftermålstal för ogifta kvinnor, 1950—1980 (%). ~

enbart en förhöjning av giftermålsåldern.

Vi skall här närmare kommentera bara figur 1 a angående första-gångsgiftermål bland kvinnor, medan den motsvarande figuren 1 b om män kan få tala för sig själv. Bland kvinnorna (och fö också bland männen) har nedgången i giftermålsfrekvens varit särskilt stark i åldrarna under 40 år. Fram till 1972 eller 1973 sjönk frekvensen stadigt även bland de något äldre kvinnorna. Därefter ökade den något under åren 1974—76, då den giftermålsfrekvensen för hela populationen stabiliserades för en tid (jfr tabell 1). Under år 1977 minskade emellertid giftermålsfrekvensen på nytt i alla åldrar utom i åldersgruppen 40—44 år. 1978—1980 kan giftermålsfrekvensen i stort sett sägas ha stabiliserats på en oförändrad nivå eller stigit något i åldrarna från och med 30 år och uppåt, samtidigt som det skett en fortsatt nedgång i åldrarna under 30 år. Om de olika åldersgrupperna slås samman, framkommer en stark, total nedgång i de relativa giftermålsten, som i fråga om kvinnorna redovisats genom tabell 1 och som redan kommenterats.

Tabell 3 visar att *antalet äktenskapsskillnader*, som länge stigit något år för år, gjorde ett kraftigt hopp uppåt år 1974, när de nya reglerna om äktenskapsskillnad började tillämpas. Under de följande åren sjönk emellertid antalet skilsmässor tillbaka för att från och med år 1977 stabiliseras på en nivå som både i absoluta och relativa tal (den andra kolumnen i tabellen) ligger ganska väsentligt över skilsmäsofrekvensen före år 1974. Vid ett studium av skilsmässornas utveckling

Figur 1 b. Åldersspecifika giftermålstal för ogifta män, 1950—1980 (‰).

måste man emellertid komma ihåg, att skilsmässostatistiken påverkas av den minskade giftermålsfrekvensen och av ökningen av antalet fall av fri samlevnad. I och med att ett stort antal människor sammanlever utan äktenskap, minskar nämligen den grupp av relativt nya äktenskap (upp till drygt 10 år) i vilka skilsmässorna tidigare vanligen inträffade. En rimlig förmodan är att de minst stabila parförhållandena nu aldrig leder till äktenskap utan till en formlös separation, som inte kan infångas av skilsmässostatistiken. Gruppen gifta kommer då att representera något mera stabila parförhållanden.⁵

Antagandet att äktenskapen är mera stabila än fallen av samboende utan äktenskap kan föranleda frågan om nedgången i giftermålsfrekvensen kanske rentav kan ha lett till en minskad, relativ skilsmässofrekvens bland de gifta. Uppgifterna i tabell 3 nedan om äktenskapens varaktighet skulle kunna tyda på en sådan utveckling. Medianen för äktenskapets varaktighet i skilsmässofall har ju från 1970-talet stigit från 9,5 till 11,4 år. Emellertid beror denna ökning på ett helt annat förhållande, nämligen att andelen av äldre äktenskap har ökat på grund av nedgången i giftermålsfrekvens på senare år. Skilsmässorna bland makar i högre ålder som varit gifta ganska länge kommer då att få större vikt vid uträkningen av medianen för varaktigheten av alla äktenskap som lett till äktenskapsskillnad. I själva verket har varaktigheten bland

⁵ Jfr även nedan s 25 f med tabell 9.

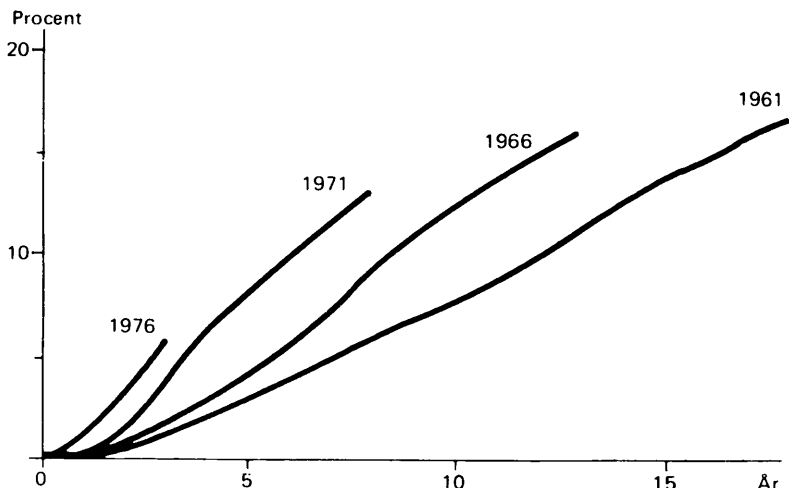
Tabell 3. Äktenskapskillnader

År	Antal	På 100 000 av medel- folkmängd gifta kvinnor	Medianen för		
			mannens ålder	hustruns ålder	äktenskapets varaktighet
1956	8 600	500	38,0	35,1	9,8
1961	8 700	485	38,9	35,9	10,1
1966	10 300	547	37,9	34,8	9,7
1971	13 700	712	37,0	33,3	9,5
1974	27 200	1 449	37,9	34,5	10,5
1977	20 400	1 110	37,9	34,8	11,1
1978	20 300	1 119	38,1	35,2	11,2
1979	20 300	1 127	38,3	35,6	11,4
1980	19 900	1 116	38,5	35,9	11,4
1981	20 200	1 140	38,9	36,4	11,6
1982	20 800	1 190	39,2	36,6	11,5
1983	20 600	1 200	40,1	37,6	11,9
1984	20 400	1 200 (preliminärt)			

de färre äktenskap, som numera ingås, sjunkit, om man nämligen gör en jämförelse mellan bestämda åldersgrupper som gift sig olika år. Ett exempel på en sådan jämförelse ges i figur 2, som gäller kvinnor i en åldersgrupp då benägenheten att ingå äktenskap alltid varit förhållandevis stor. (Jfr figur 1 a.) Av figur 2 framgår indirekt, att varaktigheten hos nya äktenskap har sjunkit under de senaste två årtiondena. Även om äktenskapen sålunda kan antas vara stabilare än samboenden utan äktenskap, har stabiliteten i parbildningen minskat även bland de gifta.

Av tabell 4 framgår att *andelen barn födda av ogifta föräldrar* har ökat starkt under den senaste 20-årsperioden. Ökningen var svagare under de år i mitten av 1970-talet, då antalet ingångna äktenskap låg på en något högre nivå än åren närmast dessförinnan, men den har senare återigen tilltagit något, samtidigt som giftermålsfrekvensen fortsatt att sjunka (jfr tabell 1). Det föreligger antagligen en ganska stark samvariation mellan nedgången i giftermålsfrekvensen och uppgången av andelen barn födda av ogifta föräldrar.

Den allmänna nedgången i giftermålsfrekvensen hänger naturligtvis samman med att folk sammanbor utan äktenskap. Samboendet utan äktenskap i kombination med att man i mindre grad gifter sig därför

Figur 2. Skilsmässofrekvens i procent av kvinnor i åldern 25—29 år som gifte sig 1961, 1966, 1971, 1976 respektive. (Figuren har hämtats ur SOU 1981:85 s 512.)

att man väntar barn (tabell 2), måste ligga bakom den stora ökningen av andelen barn födda av ogifta föräldrar.

Säkra uppgifter om *andelen ogifta av alla samboende par* föreligger först från slutet av 1960-talet, då nedgången i giftermålsfrekvensen efter 1966 hade fäst uppmärksamheten på de förändrade familjebildningsvanorna. För år 1969 har andelen ogifta av alla samlevande par uppskattats till 6—7%.⁶

Från och med år 1975 kom samboende utan äktenskap att efterfrågas vid de allmänna folk- och bostadsräkningarna. Enligt FoB 1975 och 1980 utgjorde andelen ogifta av alla samboende 12 resp 15%. Den bakomliggande undersökningsmetoden torde dock ha inneburit att dessa procenttal är för låga. Som samboende har nämligen enligt den använda undersökningsblanketten definierats personer som sammanbott med *bostadsinnehavaren*; båda parter måste dessutom ha varit *mantalsskrivna* på samma fastighet och bott i samma lägenhet.

Från och med år 1975 finns emellertid uppgifter om samboende också genom Statistiska centralbyråns årliga undersökningar om levnadsförhållandena (ULF). Det är visserligen fråga om urvalsundersökningar, men eftersom den tillfrågade populationen är stor (ca 7 000

⁶ Se närmare Näsholm, Sammanboende gifta och sammanboende ogifta, Bil 4 till SOU 1972:41 (Familj och äktenskap. 1. Betänkande av familjelagssakkunniga), särskilt s 370 f.

Tabell 4. Andel barn födda utom äktenskap (från 1977 av ogift mor)⁷

År	%	År	%
1956	10,2	1978	35,9
1961	11,7	1979	37,5
1966	14,6	1980	39,7
1971	21,7	1981	41,2
1973	28,4	1982	42,0
1975	32,4	1983	43,7
1977	34,7 (—0,3)	1984	44,6

personer årligen), blir den statistiska tillförlitligheten ganska hög. I ULF finns inte de begränsningar i definitionen på samboende som nyss angetts för FOB.

Av tabell 5 framgår andelen ogifta av alla samboende i landet enligt FOB resp ULF för åren 1975—1982. Som synes stiger både totalantalet och andelen ogifta av alla samboende långsamt men säkert. Det torde kunna antas att andelen enligt principerna för ULF nu (1985) ligger något över 20%, motsvarande omkring 800 000 personer.

Trots den starka nedgången i giftermålsfrekvensen sker dock endast en långsam ökning av totaldelen ogifta av alla samboende, eftersom andelsberäkningarna domineras av den stora andelen gifta när förändringarna av giftermålsvanorna började på 1960-talet. En mera nyanserad bild av utvecklingen erhålles, om man undersöker andelen icke gifta av alla samboende män och kvinnor i *olika åldrar*. I tabell 6 belyses denna fråga genom folk- och bostadsräkningarna för 1980 och 1985.

Som väntat är naturligtvis andelen icke-gifta högre i de yngre åldersgrupperna. Värt att notera är dock den starka ökningen under femårsperioden av andelen ogifta i alla de sås "normala" ålderslägena för giftermål. Den intressanta frågan är naturligtvis i vilken grad ökningen av andelen ogifta i åldrarna över 30 år uttrycker en tendens, att man

⁷ Som framhållits ovan i kap 1.1 har begreppet barn utom äktenskap utmönstrats ur lagstiftningen från år 1977. I befolkningsstatistiken har man därför gått över till att redovisa födda efter moderns civilstånd. Tidigare redovisades barn, som fötts inom 310 dagar efter upplösningen av ett äktenskap genom äktenskapsskillnad eller dödsfall, som barn i äktenskapet. Numera redovisas de som barn av ogift mor. Gruppen barn födda av ogift mor blir därför en aning större än gruppen barn födda utom äktenskap. För femårsperioden 1972—76 skulle procentandelen barn födda av ogift mor ha behövt minskas med i genomsnitt 0,3—0,4 procentenheter för att motsvara andelen barn födda utom äktenskap. Detta har för år 1977 markerats i tabellen.

Tabell 5. Ogifta resp gifta samboende i tusental i åldern 16—74 år dels enligt FoB 75 och FoB 80, dels enligt undersökningen om levnadsförhållanden 1975—1982. Hela riket⁸

År	Samboende						Samboende ej gifta i pro- cent av samtl samboende
	Ej gifta			Gifta			
	Män	Kv	Summa	Män	Kv	Summa	
FoB 75	226	227	452	1 713	1 757	3 471	12
FoB 80	297	298	594	1 624	1 674	3 298	15
ULF 75	249	255	504	1 687	1 736	3 423	13
» 76	272	264	536	1 678	1 722	3 400	14
» 77	312	313	625	1 670	1 714	3 384	16
» 78	320	301	620	1 678	1 699	3 377	16
» 79	350	315	665	1 627	1 699	3 326	17
» 80	343	361	704	1 622	1 668	3 290	18
» 81	380	362	743	1 584	1 634	3 219	19
» 82	383	355	738	1 565	1 597	3 162	19
Ung 95 procent årligt konfidens- intervall							
	±30	±30	±42	±62	±62	±69	

Tabell 6. Andel ej gifta av samtliga samboende efter kön

Ålder	Män		Kvinnor	
	FoB 75	FoB 80	FoB 75	FoB 80
20—24	69	79	55	68
25—29	33	49	20	35
30—34	12	24	7	16
35—39	5	12	3	8
40—44	3	7	2	5
45—49	2	5	2	4
50—54	2	4	2	3

överbudtaget inte kommer att gifta sig ens vid långvarig samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden. Det synes dock inte vara möjligt att med ledning av tillgänglig statistisk information göra några säkra prognoser härvidlag

⁸ Tabellerna 5—8 har hämtats ur Sveriges officiella statistik för år 1982. Befolkningsförändringar. Del 3. Hela riket och länen m m s 10—16, som innehåller en särskild rapport om samboende.

Avslutningsvis kan ur den officiella statistiken också redovisas, att familjebildningsvanorna företer stora variationer mellan olika delar av landet. Som bilaga 2 i slutet av boken finns intagen en karta, som visar hur det förhåller sig därmed enligt FoB 1980.⁹ Läsaren bör vid studiet av kartan komma ihåg att vad som sagts här ovan om att folk- och bostadsräkningen torde ha gett ett något för lågt mått på förekomsten av ogift samboende liksom att andelen ogifta av allt samboende fortsatt att stiga efter år 1980.

Tabell 7. Andel ej gifta bland samtliga samboende 1980 (FoB 80)

Kommuner med låg andel		Kommuner med hög andel	
Öckerö	4,8	Hudiksvall	23,1
Tjörn	6,3	Härjedalen	22,7
Övertorneå	6,3	Östersund	22,5
Danderyd	6,4	Jokkmokk	22,4
Lomma	7,1	Ljusdal	22,1
Vellinge	7,2	Gällivare	21,9
Sonenäs	7,4	Luleå	21,0
Ydre	7,7	Kiruna	20,2
Sävsjö	8,0	Vilhelmina	19,9
Tanum	8,0	Haninge	19,8
Vaggeryd	8,0		

Tabell 8. Andel barn födda av ej gift moder 1982

Kommuner med låg andel		Kommuner med hög andel	
Svedala	18,3	Bjursholm	69,2
Öckerö	19,8	Älvdalen	69,0
Danderyd	20,0	Arvidsjaur	65,2
Lomma	20,4	Östersund	64,6
Sävsjö	20,8	Härjedalen	64,5
Vaggeryd	20,8	Berg	64,1
Habo	20,9	Filipstad	63,9
Staffanstorp	24,1	Ljusdal	63,5
Mullsjö	25,0	Hällefors	63,3
Lerum	25,1	Hudiksvall	62,8

Om man ser till ytterligheter är de regionala skillnaderna i giftermålsvanorna mycket stora. Detta illustreras av tabellerna 7 och 8, som för vissa kommuner anger andelen ogifta av samtliga samboende

⁹ Se s. 134 nedan. Kartan har hämtats ur det i föregående not anmärkta arbetet.

enligt FoB 1980, resp andelen barn födda av ogift mor enligt den officiella statistiken för år 1982. Några kommuner förekommer i båda tabellerna, något som naturligtvis beror på en viss, naturlig samvariation mellan varaktigheten av samboende utan äktenskap och att barn föds av ogifta mödrar. Bortsett från denna kommentar må tabellerna tala för sig själva.

1.2.2 Föräldraundersökningen

Som en komplettering till de uppgifter om familjebildningsvanorna som kan hämtas ur den officiella statistiken skall här presenteras ett sammandrag från en specialundersökning (kallad "föräldraundersökningen") som genomförts vid juridiska fakulteten vid universitetet i Uppsala. Undersökningen har fullständigt presenterats i Agell, Forsman & Ingebrand, Äktenskap eller samboende (1980). I centrum stod en fältundersökning av förhållandena för ett urval av barn födda utom äktenskap 1971 och dras föräldrar. Därutöver användes uppgifter ur officiell statistik för *alla* barn som föddes i landet år 1971 (inom eller utom äktenskap). Genom att resultaten från fältundersökningen räknades om till rikssiffror för alla barn födda utom äktenskap 1971 kunde analyser genomföras, vilka var grundade på en kombination av fältundersökningen och den officiella statistiken om förhållandena för både gifta och ogifta föräldrar som fick barn 1971. — I fältundersökningen angående barnen födda utom äktenskap 1971 och deras föräldrar inhämtades vissa uppgifter om förhållandena även 1975 och 1979, så att familjebildningsmönstret kunde studeras fram till det år då barnen i fältundersökningen fyllde 8 år. Numera har uppgifter inhämtats även för slutet av år 1984, dvs det år då barnen blivit 13 år gamla.

För ett närmare studium av föräldraundersökningen hänvisas till Agell, Forsman & Ingebrand a a. Fältundersökningen, vars första omgång genomfördes år 1975, utgick från ett slumpmässigt urval av 1 500 barn utom äktenskap ur Statistiska centralbyråns register över alla nyfödda 1971, sammanlagt omkring 115 000 barn. Genom urvalsdragningen erhöles uppgifter om bl a barnens och deras mödrars personnummer samt födelsekommunerna. I steg 2 "matchades" barnens och mödrarnas personnummer mot det sk registret över totalbefolkningen (RTB, också fört av SCB) för erhållande av uppgifter om hemortskommunen 1971. I steg 3 utsändes frågeformulär till barnavårdsnämnderna i samtliga aktuella kommuner med förfrågan om bl a faderns personnummer och föräldrarnas sammanboende vid barnets födelse (samt en rad

andra uppgifter av betydelse för en större undersökning om underhållsbidrag m m). I steg 4 genomfördes (december 1975) en ny "matchning" av urvalet mot RTB, denna gång även med faderns personnummer. Härigenom erhöles uppgifter om bla föräldrarnas aktuella civilstånd och adresser (vilka senare lagts till grund för antaganden om eventuellt samboende mellan föräldrarna år 1975).

Efter genomförandet av steg 4 fanns uppgifter om sammanlagt 1 354 barn och deras föräldrar. I det ursprungliga urvalet av 1 500 barn hade alltså skett ett visst bortfall, både på grund av ursprunglig sk övertäckning vid det första urvalet (i drygt 40 fall hade modern eller barnet avlidit eller flyttat ur landet efter 1971) och därför att vissa barnavårdsnämnder inte medverkade med svar på enkäten i steg 3. — I november 1979 kompletterades materialet med då aktuella uppgifter om föräldrarnas civilstånd och samboende i "Centralt person- och adressregister" (SPAR, som numera ersatt RTB och som förs av Datamaskincentralen för administrativ databehandling, DAFA). En motsvarande komplettering skedde i december 1984.

De inhämtade uppgifterna utgör ett personregister i Datalagens mening och innehas med tillstånd av Datainspektionen. Vidare har, som nämnts, officiell statistik utnyttjats för jämförelser. Analyserna har skett genom automatisk databearbetning. (Uppgifterna för december 1984 är preliminära.)

Som framgått redan av tabell 4 föddes år 1971 22% av alla barn av ogifta mödrar. Urvalet i den särskilda fältundersökningen hänför sig som framgått till detta år. Undersökningen visade att de flesta av de ogifta mödrarna i själva verket ingalunda var ensamstående. 74% av mödrarna sammanbodde med barnets far vid nedkomsten 1971. Det kan tilläggas att faderskapet inte blivit fastställt i 4% av samtliga fall; denna grupp av fall hör naturligtvis till de 26% av samtliga ogifta mödrar som inte sammanbodde med fadern. (Omräknat i absoluta tal bodde föräldrarna tillsammans i grovt räknat 18 000 av 25 000 fall, då barn föddes utom äktenskap år 1971.)¹⁰

Fäderna och mödrarna i föräldraundersökningen var naturligt nog i allmänhet något yngre än gifta föräldrar, som fick barn 1971. Knappt 60% av de ogifta mödrarna uppnådde åldern 18—23 år (födda 1948—53) under barnets födelseår, och 6% av alla mödrarna i materialet fyllde högst 17 år under 1971. Bland fäderna fyllde 55% 21—26 år 1971 (födda 1945—47); 11% fyllde högst 20 år under 1971 (födda åren 1951—53).¹¹

¹⁰ Se till de i föregående stycke lämnade uppgifterna a a s 113 f och 117 f. — Om man bortser från de fall i vilka faderskapet till barnen inte blivit fastställt blir andelen fall i vilka föräldrarna sammanbodde 77%.

¹¹ Se närmare a a s 109.

Uppgifterna att 22% av alla barn föddes utom äktenskap år 1971 samt att 26% av de ogifta mödrarna *inte* sammanbodde med barnets far gav oss möjlighet att räkna ut hur stor andel av alla mödrar i landet, som fick barn 1971, som var ensamstående i den meningen, att de varken var gifta eller sammanboende med barnets far. Andelen ensamstående mödrar var tydligen 26% av 22%, dvs ej fullt 6%.¹² Det kan tänkas att andelen 6% ensamstående av alla nyblivna mödrar är tämligen konstant även om giftermålsfrekvensen varierar ganska kraftigt mellan olika år. Som tidigare berörts är det giftermålsbenägenheten men ej benägenheten att sammanbo som förändrats. Att andelen ensamstående mödrar kan vara ganska oberoende av giftermålsfrekvensen får stöd av analyser av olika tätortsregioner i landet. Som redan belysts med hjälp av officiell statistik varierar andelen barn födda utom äktenskapet rätt kraftigt mellan olika län.¹³ Med ledning av indelningen i tätortsregioner¹⁴ var ytterligheterna år 1971 å ena sidan tätortsregion 2 (Göteborgs- och Malmömrådena), där enbart 16% av alla barn föddes av ogifta mödrar, och å andra sidan tätortsregion 6 (i huvudsak glesbygder i norra Sverige och i gränslandskapen mot Norge), där 34% av de nyblivna mödrarna var ogifta.¹⁵ När samboendet undersöktes för de ogifta föräldrarna, betraktade som delgrupp vid sidan av gifta föräldrar, som fick barn 1971, visade det sig emellertid, att gruppen ensamstående mödrar (i betydelsen inte gifta eller sammanboende med fadern) var 5—6% i samtliga tätortsregioner.¹⁶ Det var alltså endast giftermålsbenägenheten men inte sammanboende-benägenheten som skilde sig åt på olika håll!

Det hittills sagda har gällt förhållandena år 1971 inom den undersökta gruppen av ogifta föräldrar. Väl så intressant är naturligtvis att studera hur det gått med familjebildningen inom gruppen under åren därefter t o m år 1984, då, som tidigare påpekats, barnen fyllde 13 år. Betr utvecklingen efter 1971 kan det till en början omtalas, att följande andel av alla föräldrarna sammanbodde under olika år: 77% vid barnets födelse 1971, 70% år 1975, 64% år 1979 och 55% år 1984.¹⁷

¹² A a s 118.

¹³ Se tabell 6 ovan.

¹⁴ Ang indelningen av landets kommuner i sex tätortsregioner (eller H-regioner) se bilaga 2 nedan.

¹⁵ Se a a s 111 med tabell 3.

¹⁶ Se a a s 124 med tabell 17.

¹⁷ Jfr a a s 132 och s 159. Vid uträkningen av procenttalen i texten har bortsetts från de fall i vilka faderskapet inte blivit fastställt.

Ett mått på *familjestabiliteten* ger utvecklingen för den delgrupp av de från början ogifta föräldrarna som sammanbodde vid barnets födelse år 1971. Alltjämt sammanboende inom denna delgrupp var 80% år 1975, 72% år 1979 och 62,5% år 1984. Dessa procenttal ger tydligen ett mått på stabiliteten i föräldrarnas familjebildning. Omvänt kan samma verklighet beskrivas så att följande andel av de samboende föräldrarna flyttat isär: 20% till 1975, ytterligare 8% till 1979 och ytterligare knappt 10% till 1984, så att separationsfrekvensen t o m 1984 blivit totalt 37,5%.¹⁸

Man kan ställa frågan om giftermål kan ha en stabiliserande effekt på ett förhållande. Enligt en invecklad beräkningsmetod, som här inte skall närmare redovisas, genomfördes i föräldraundersökningen för jämförelsens skull en uppskattning av skitsmässofrekvensen till och med år 1975 bland *gifta* föräldrar, som fått ett barn i äktenskapet under år 1971. Frekvensen av äktenskapskillnad inom den gruppen kunde uppskattas till 8%.¹⁹ Detta procenttal kan jämföras med den ovan nämnda separationsfrekvensen t o m 1975 om 20% inom urvalsgruppen av ogifta föräldrar, som sammanbott när de fått ett barn år 1971. Stabiliteten i förhållandet tycks med andra ord vara klart större bland gifta än bland ogifta föräldrar från år 1971.

Någon säker slutsats kan man dock inte dra på grund av den gjorda jämförelsen. Denna är nämligen inte rättvisande. De flesta som gifter sig har numera sammanbott före äktenskapet. Detta betyder att de gifta föräldrarna från 1971 sannolikt redan då sammanbott en i genomsnitt längre tid än de ogifta föräldrarna eller i varje fall att de känt varandra längre. Ogifta föräldrar är dessutom i allmänhet yngre än gifta. För övrigt kan det också tänkas att de människor, som valt att gifta sig, varit allmänt sett "stabilare" till sin läggning. Även denna bakomliggande läggning kan påverka separationsfrekvensen oavsett om parterna varit gifta med varandra.

På grundval av de inhämtade uppgifterna för olika år under hela perioden 1971—1984 har vi genomfört en analys av *familjestabiliteten* med tanke på den eventuella betydelsen av att *samboende parter gifter sig*. Analysen har avsett den delgrupp inom undersökningspopulationen av ogifta föräldrar från 1971 som sammanbodde både vid barnets födelse och fyra år senare, d v s år 1975 (sammanlagt ca 850 fall). Inom delgruppen av föräldrar, som sammanbott under minst 4 år, har vi studerat separationsfrekvensen fram till senare mättillfällen (1979 och

¹⁸ Jfr a a s 127 och s 160.

¹⁹ Se a a s 142—148.

Tabell 9. Samboende 1979 och 1984 efter föräldrarnas civilstånd 1975

	1975	Samboende (%)		Bastal
		1979	1984	
Föräldrarna gifta med varandra 1975	100	90	82	368
Föräldrarna ej gifta med varandra 1975	100	85	74	482
				850

Anm: Bastalet för 1984 har sjunkit till 834 fall beroende på dödsfall och utflyttningar ur riket.

1984) med hänsyn till om föräldrarna varit gifta år 1975 eller om de då alltså levt samman utan äktenskap. Resultatet redovisas i tabell 9.²⁰

Enligt tabellen föreligger som synes en något högre familjestabilitet bland dem av föräldrarna som varit gifta med varandra år 1975.²¹ Skillnaderna för åren 1979 och 1984 är statistiskt signifikanta enligt ett 95%-igt konfidensintervall. Men också här gäller reservationen, att äktenskapen kan tänkas ha varit mera stabila än fallen av samboende utan äktenskap, emedan det kan vara de mera stabila förhållandena som överhuvudtaget medfört giftermål.

Avslutningsvis skall redovisas några uppgifter, som belyser *giftermålsbenägenheten* inom den undersökta gruppen av ogifta föräldrar, som fick barn 1971. Vi koncentrerar oss här på de föräldrapar (totalt 550 par) som sammanbott vid alla mättillfällen, dvs såväl vid barnets födelse 1971 som 1975, 1979 och 1984. Andelen som gift sig med varandra utgjorde 46,5% år 1975, 62,5% år 1979 och 66,5% år 1984. Detta är ganska höga tal, i varje fall till en början. Att inemot hälften inom gruppen gifte sig till mättillfället år 1975 kan tyckas stödja det vanliga antagandet, att samboende par i allmänhet gifter sig efter några år.

Även fram till 1979, då barnen fyllde 8, gifte sig ytterligare en ganska betydande andel av de samboende föräldrarna. Under de följande fem åren har giftermålen emellertid stannat upp. Alltjämt är 33,5% av alla de samboende föräldrarna ogifta, trots att barnen nu hunnit bli 13 år.

²⁰ Jfr aa s 160 f.

²¹ För att uppgifterna för de båda delgrupperna (gifta och ogifta 1975) skall bli helt jämförbara, har de fått avse *sammanboendet* 1979 och 1984. Eljest kunde det ha förefallit naturligt att ange andelen äktenskapsskillnader bland gifta.

En fråga som kan ställas men inte besvaras är i vilken grad vi här möter en ökande tendens till långvarigt samboende utan äktenskap.^{22–23} I sammanhanget är det naturligtvis också värt att komma ihåg, att den undersökta andelen barn födda av ogift mor utgjorde 21,7% år 1971, dvs det år som föräldraundersökningen gäller, men att andelen senare stigit fortlöpande till 44–45% för år 1984. En totalbild av utvecklingen skulle förutsätta mera både omfattande undersökningar och ingående analyser.

1.2.3 Gävleundersökningen

Den mest ingående sociologiska undersökningen som företagits i fråga om samboende- och giftermålsvanorna på senare år är den tidigare nämnda utredningen, Att sambo och gifta sig (SOU 1978:55), som på familjelagssakkunnigas föranstaltande utförts av Jan Trost och Bo Lewin.²⁴ Utredningen har gällt två grupper av samboende i Gävle, dels omkring 100 nygifta par år 1974, dels drygt 100 par, som sammanbodde utan äktenskap. Urvalet av de ogifta samlevnadsparen har skett på olika vägar och med ett delvis stort bortfall bland de tillfrågade, varför resultaten inte är statistiskt tillförlitliga, något som också understryks i rapporten. Syftet med undersökningen har emellertid främst varit att ta reda på vilka typer av attityder och föreställningar som förekommer; härvidlag spelar den bristande statistiska tillförlitligheten mindre roll. Av undersökningens resultat skall här endast sammanfattas följande:

Nästan alla som gifter sig har sammanlevt som ogifta under längre eller kortare tid. Själva sammanflyttningen kan ha skett successivt (en tilltagande grad av samboende under en längre period) eller vid en bestämd tidpunkt, t ex därför att någon av parterna fått en lämplig lägenhet. Själva samboendet är vidare för de flesta samboende så accepterat att det enligt utredningen idag är mindre naturligt att ställa frågan varför de inte gifter sig. Snarare är det rimligt att fråga dem som gift sig

^{22–23} Jfr a a s 161.

²⁴ Materialet i denna undersökning har även analyserats i Lewins doktorsavhandling i sociologi. Om ogift samboende i Sverige med tonvikt på samtida förhållanden (1979) samt i en bok på engelska av Trost, Unmarried cohabitation (1979). En sammanställning av tidigare undersökningar av olika slag finns även i en annan rapport av familjelagssakkunniga. Se Jergeby, Nordlund & Trost, Sammanboende ogifta förr och nu i SOU 1975:24 (Tre sociologiska rapporter utgivna av familjelagssakkunniga) s 121 ff.

varför de ändrat civilstånd under sin samlevnad. Utredningens svar på frågan varför man gifter sig är att man gifter sig därför att det är tradition, och att det är tradition att vara gift om man sambor under längre tid.²⁵ Samboendet utan äktenskap är uppenbarligen accepterat som en social institution. Det kan också noteras att 90% av både männen och kvinnorna ansåg att deras förhållande var full jämförbart med ett äktenskap.²⁶

Av alla uppgifter i övrigt i undersökningen kan här bara anföras några axplock, som har särskilt intresse för den fortsatta framställningen. Bland kan noteras att omkring 1/3 av de ogifta samboende (27% av männen och 40% av kvinnorna) inte trodde att de skulle komma att gifta sig,²⁷ vilket dock självfallet inte kan uppfattas som något säkert tecken på hur de senare verkligen kommer att bete sig. Bland den större grupp som trodde att man senare skulle komma att gifta sig var det dominerande skälet "för barnens skull". Detta angavs som motiv av mer än hälften av männen och av nästan alla de kvinnor som trodde att de skulle komma att gifta sig. Flera orsaker kunde dock uppges samtidigt: juridiska, sociala eller ekonomiska orsaker angavs som skäl av knappt 1/4 av dem som förklarade att de trodde på äktenskap längre fram.²⁸

Av intresse är också att utredningen gjorde en uppföljningsundersökning efter 3 1/2 år (i början av 1978) av de från början ogifta samboende. Det visade sig då att ungefär 1/4 hade gift sig, att knappt 1/4 separerat och att omkring hälften sammanboende på samma sätt som vid det första undersökningstillfället.²⁹ Här måste emellertid åter betonas att det speciella materialet i Gävleundersökningen inte är statistiskt representativt och att det inte tillåter några generaliseringar. Vissa uppgifter har dock redovisats här bland annat därför att de kan användas för jämförelser med data som nämnts ovan under 1.2.2 (ang föräldraundersökningen). I samma syfte berörs även andra resultat från Gävleundersökningen längre fram i boken.³⁰

²⁵ SOU 1978:55 s 144.

²⁶ A a s 124.

²⁷ A a s 78 f. De här i texten angivna procentandelarna har omräknats från de absoluta talen i a a bilaga 1, komumn 146.

²⁸ A a s 79 med tabell 5.17.

²⁹ A a s 134 med tabell 9.1.

³⁰ Se nedan s 93, 96, 97 och 111.

2 Rättsläget vid äktenskapsliknande samlevnad

2.1 Några rättshistoriska notiser

Som bakgrund till problemet om rättsverkningarna av samlevnad utan äktenskap kan det vara skäl att helt kort beröra existensen enligt 1734 års lag av sk ofullkomnade äktenskap, även om det då inte behövde vara fråga om *samlevande* man och kvinna.¹

Reglerna om ofullkomnade äktenskap berodde på brytningen mellan de mycket gamla sedvänjorna för äktenskaps ingående, som kom till uttryck i landskapslagarna, och ett modernare kyrkligt inflytande, som krävde vigsel som inledning till ett äktenskap. Enligt den äldre traditionen kom äktenskapet till stånd genom "fästningen" (äktenskapsavtalet) och ett efterföljande bröllop med sk sängledning. Genom 1734 års lag kom vigseln att slutgiltigt accepteras som det principiella kravet för ett äktenskap även enligt den världsliga lagen. Lagen lät dock fortfarande vissa rättsverkningar inträda till följd av förbindelser som inte lett till vigsel — de ofullkomnade äktenskapen.

Den starkaste anknytningen till den gamla formen för ingående av äktenskap omtalades i Giftermålsbalken 3 kap 9 §:

Hävdar man sin fästekvinna; då är det ett äktenskap, som skall fullkomnas med vigsel, evad trolovningen är med eller utan villkor, ändå att samma villkor ej fullgjorda äro. Undandrager han sig vigsel, och framhärdar i denna sin motvilja; varde hon då förklarad för hans äkta hustru, och njute full giftorätt i bo hans, som i 10 kap i denna Balk säga. Gör hon det; vare`lag samma.

Lagrummet innebar en möjlighet för den fästekvinna som senare blivit hävdad av mannen, att få dom på att hon därmed blivit hans hustru. I de flesta hänseenden inträdde då fulla äktenskapsrättsliga verkningar: kvinnan fick rätt att bära mannens namn, hon fick giftorätt och förbindelsen utgjorde äktenskapshinder för giftermål med annan. Eftersom det inte förutsattes att parterna levde ihop torde dock vissa

¹ Se till det följande Lagberedningens förslag till revision av Giftermålsbalken och vissa delar av Ärvdabalken. I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m m, 1913, s 96—105.

andra rättsverkningar inte ha inträtt, nämligen mannens målsman-
skap och förvaltningsrätt över hustrus giftorättsgods och inte heller
fördel av sk bo oskifta vid dödsfall. Om en dom inte följde på hävdan-
det uppstod däremot inte något ofullkommat äktenskap utan endast
vanliga rättsverkningar av trolovning.

En annan form av ofullkommat äktenskap kunde uppkomma enligt Gifter-
målsbalken 3 kap 10 §, som gällde möjligheten att mannen hävdade kvinnan un-
der äktenskapslöfte men utan något föregående äktenskapsavtal. Rättsföljden
blev då inte att äktenskap utan vidare kunde konstateras genom dom. Mannen
blev emellertid skyldig att viga sig med kvinnan, och om han vägrade kunde
dom på äktenskap meddelas på samma sätt som enligt 9 §. Ordalydelsen i 10 §
var emellertid något motsägelsefull, och praxis tycks så småningom ha nöjt sig
med att kvinnan tillerkändes giftorätt i mannens egendom utan att parterna
blev förklarade för äkta makar.

Ytterligare ett stadgande, 5 kap 1 §, behandlade möjligheten att barn avlats
med "fästekvinna under äktenskapslöfte, eller i lönskaläge". Rättsföljden
skulle då bli att "de barn äro äkta barn, och kvinnan njuter laggift hustrus
rätt". Tillämpningsområdet och innebörden av detta lagrum har emellertid
ansetts oklar. Enligt senare rättspraxis tycks dock kvinnan ha kunnat få giftor-
rätt utan att bli bunden av ett domfäst äktenskap.

Reglerna om ofullkomnade äktenskap avskaffades i och med 1915 års
lag om äktenskaps ingående och upplösning, som föregick den nya
Giftermålsbalken 1920. Lagberedningen anförde flera olika skäl för
avskaffandet: äktenskap bör grundas på viljeförklaringar, som garan-
terar uppriktighet och publicitet. Det var stötande att låta domstol
konstatera äktenskap mot ena partens vilja. De ofullkomnade äkten-
skapen motsvarades inte av något äktenskapligt samliv utan var bara
tänkta som ett juridiskt band. I själva verket var dessa äktenskap bevis
på att förhoppningarna om en fortsatt förbindelse grusats.

Samtidigt som det ofullkomnade äktenskapet försvann ur lagstift-
ningen infördes emellertid vissa regler om skadeståndsskyldighet vid
bruten trolovning. Enligt 1915 års regler kunde nämligen mannen bli
skyldig att betala kvinnan skäligt skadestånd om han hävdade kvinnan
under trolovningstiden och trolovningen senare bröts huvudsakligen
på grund av mannens skuld.

Reglerna om trolovning fanns kvar till 1973 års lagstiftning om äk-
tenskaps ingående och upplösning, då alla regler om trolovning togs
bort ur Giftermålsbalken. Skälen var flera: Parterna borde under tro-

lovningstiden vara helt obundna av rättsliga band. Nutida ungdomar är främmande för tanken att trolovning skulle medföra rättsverkningar. Det kan vara svårt att avgöra om trolovning föreligger i fall av samlevnad utan äktenskap.²

Därmed är vi framme vid den moderna företeelse, samlevnad utan äktenskap, som ur juridisk synpunkt nu skall diskuteras något närmare.

2.2 Neutralitetsideologin

År 1969 gavs de uppmärksammade direktiven till familjelagssakkunniga.¹ Av intresse för frågor om fri samlevnad är till en början vissa av de allmänna riktlinjerna för lagstiftningsarbetet. Justitieministern framhöll bl a att familjegemenskap inom äktenskapets ram fortfarande var den naturliga samlevnadsformen för det helt övervägande flertalet människor, men att nya rättsregler behövdes om äktenskapet skulle kunna fylla sin funktion också i framtiden. På detta liksom på andra områden gällde enligt justitieministern att lagstiftningen är ett av de viktigaste instrument som samhället förfogar över när det gäller att möta människors önskningar eller att länka in utvecklingen i nya banor.

Med sikte särskilt på fri samlevnad uttalades vidare att en ny lagstiftning borde vara *neutral* i förhållande till olika samlevnadsformer och olika moraluppfattningar. Äktenskapet hade och borde ha en central plats inom familjerätten, men man borde försöka se till att den familjerättsliga lagstiftningen inte innehåller några bestämmelser som skapar onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar barn och bildar familj utan att gifta sig.²

I 1973 års proposition om äktenskapets ingående och upplösning uttrycktes liknande synpunkter av det föredragande statsrådet. Det framhölls som betydelsefullt att människors frihet att själva utforma sina personliga liv respekteras, däribland att välja samlevnadsform och att bestämma etiska normer för sin samlevnad. Ambitionen för äktenskapslagstiftningen borde vara att ge lösningar på praktiska problem och att utforma reglerna så att de kan accepteras av praktiskt ta-

² Se SOU 1972:41 s 119 ff och prop 1973:32 s 92 ff.

¹ Se Riksdagsberättelsen 1970 JU 52.

² Direktiven enl a a s 81. Se även SOU 1972:41 s 58.

get alla människor. Med denna målsättning borde det vara möjligt att bevara äktenskapet som den normala formen för familjebildning för det helt övervägande flertalet människor. Detta vore enligt propositionen önskvärt från flera synpunkter.³ (Vilka dessa skäl var angavs dock inte.)

Neutralitetsideologin hade analyserats närmare i familjelagssakkunnigas betänkande år 1972 (SOU 1972:41) som låg till grund för 1973 års lagstiftning. Kommittén fann att två helt olika tolkningar var möjliga. Å *ena sidan* kan innebörden vara att de enskilda får välja vilka normer som skall gälla i deras samlevnad; lagstiftaren borde inte påtvinga samlevande enhetliga regler. Å *andra sidan* kan neutralitetstanken ges den helt annorlunda innebörden att samma regler borde gälla för mannens och kvinnans samlevnad vare sig de gift sig eller inte. De två tolkningarna — valfrihet eller samma regler oavsett val — är uppenbarligen oförenliga. Enligt kommittén fick en avvägning ske mellan dem.⁴

Svensk rätt tillämpar nu båda neutralitetsbegreppen — det ena på äktenskapsrättens område, det andra inom social- och skatterätten liksom på andra rättsområden, som inte gäller de samlevandes inbördes förhållande. Denna inställning har använts som ledstjärna i 1973 års lagstiftning. I 1973 års proposition förklarades att det vore uppenbart att äktenskapsrättens regler kan göras tillämpliga endast i fall då kontrahenterna ingått äktenskap i den form lagen anvisar. Det framhölls emellertid samtidigt att det givetvis inte borde få förekomma att barnens intressen blir sämre tillgodosedda därför att föräldrarna inte gift sig med varandra; i fråga om vårdnaden om barnen och rätten till gemensam familjebostad borde därför eftersträvas i sak enhetliga regler för alla samlevande.⁵

Beträffande social- och skatterätten hade familjelagssakkunniga visserligen uttalat att det kunde medföra utredningssvårigheter att anknyta lagstiftningen till faktisk samlevnad i stället för till civilstånd. Kommittén hade också framhållit att totalbilden av rättigheter och skyldigheter kan bli svår att överblicka om vissa regleringar anknyter till faktisk samlevnad och andra till civilstånd.⁶ I 1973 års proposition

³ Prop 1973:32 s 84.

⁴ Se SOU 1972:41 s 91 ff.

⁵ Prop 1973:32 s 84 f.

⁶ SOU 1972:41 s 96.

uttalades emellertid som riktpunkt att man vid utformningen av regler om skatter och sociala förmåner borde undvika att ge reglerna ett sådant innehåll att människor förlorar på att gifta sig eller vinner på att skiljas.⁷ Tydligen uttrycks här neutralitetsideologin i betydelsen av önskemålen om att behandla mannens och kvinnans samlevnad principiellt lika oavsett civilstånd. Det aktuella lagstiftningsärendet gällde visserligen inte social- och skatterätt, men uttalandet kan ändå uppfattas som representativt både med hänsyn till instämmanden under lagförslagets behandling i riksdagen,⁸ och därför att en strävan efter faktisk likabehandling oavsett civilstånd sedan ett par årtionden genomgående väglett lagstiftningen på olika håll inom social- och skatterätten.

2.3 De samlevandes inbördes mellanhavanden

A. Som redan framhållits innebär alltså neutralitetsideologin (liksom avskaffandet på sin tid av de ofullkomnade äktenskapen) att äktenskaprättens regler i princip blir tillämpliga endast på samlevnadspär som valt att gifta sig. Någon *arvsrätt* som för makar föreligger naturligtvis inte heller på grund av fri samlevnad. Samboendet medför inte heller att parterna har samma möjlighet som makar att anmäla till pastorsämbetet, att enderas efternamn skall vara deras gemensamma *efternamn*. (Se för makar 9 och 10 §§ namnlagen; 1982:670.)

Namnlagen ger dock möjlighet för samboende man och kvinna att efter särskild prövning förvärva ena partens efternamn som gemensamt efternamn. Prövningen företas av namnmyndigheten (patent- och registreringsverket) enligt bestämmelser om namnbyte, då lagens regler i övrigt inte ger stöd därför. För sådant tillstånd krävs ”synnerliga skäl” (se 11 § och 14 § 2 st). Motsvarande möjlighet fanns enligt 1963 års namnlag (12 §). Den har i ett begränsat fall också utnyttjats för förvärv av gemensamt efternamn för samboende man och kvinna. Ett långvarigt samboende har då alltid varit en förutsättning och omständigheterna i övrigt kan ha varit speciella. Det har förekommit, att mannen varit invandrare, som trots att han länge levat åtskild från sin hustru i hemlandet inte kunnat få äktenskapsskillnad och därför inte kunnat gifta sig. Det har också förekommit, att kvinnan faktiskt blivit

⁷ Prop 1973:32 s 84.

⁸ Se särskilt lagutskottets betänkande 1973:20 s 72 ff.

känd under mannens släktnamn och efter mannens död funnit sig inte kunna använda annat namn.¹

I det betänkande som ledde till den 1982 års namnlag övervägde namnlagsutredningen i enlighet med sina direktiv, om det skulle finnas behov av särskilda regler om namnbyte för samboende. Utredningen fann dock att de sociala skälen för namnbyte inte gör sig så starkt gällande och att det dessutom är svårt att klart avgränsa den kategori som kan komma ifråga för namngemenskap. Någon särreglering för samboende föreslogs därför inte.²

Innan vi går närmare in på den lagreglering och rättspraxis som faktiskt finns om ogifta samboendes inbördes mellanhavande bör också nämnas att *avtal* om parternas ekonomiska mellanhavande säkerligen måste anses principiellt möjliga och giltiga, såtillvida att domstolarna inte generellt kan underkänna avtal mellan fritt samboende man och kvinna med en hänvisning till att deras förhållande är omoraliskt. En sådan inställning vore uppenbarligen helt oförenlig med den neutralitetsideologi, som accepterats av de lagstiftande organen, och med den rad av rättsverkningar som fri samlevnad tillagts på olika håll i lagstiftningen. Även enligt Giftermålsbalken har fögifta makar principiellt avtalsfrihet för sina inbördes mellanhavanden, även om det finns särskilda regler om gåvor mellan makar och till skydd för makarnas borgenärer.

Även om samlevnadsparterna i princip får anses ha avtalsfrihet, är det emellertid därmed inte givet att domstolarna skulle som bindande godta vilket avtalsinnehåll som helst. Viktiga frågor vid fri samlevnad kan vara tex vem som skall bli ägare till egendom som endera parten förvärvar under samlevnaden, eller om ena parten kan åta sig en skyldighet att under samlevnaden eller efter eventuell separation bidra till andra partens underhåll. Sådana avtal kan innebära en personlig bundenhet av osäker räckvidd, som domstolarna kanske inte skulle vara beredda att godtaga. I varje fall kan det knappast antas att ett samboende par kan genom avtal åstadkomma, att giftorätt skall gälla på samma sätt som om de varit gifta med varandra. Giftorätten är en viktig rättsverkan av äktenskap, och giltigt äktenskap kan ingås bara genom vigsel. Avtal om egendomsfördelningen efter båda parter-

¹ Upplysningarna om praxis har hämtats ur SOU 1979:25 s 97.

² A a s 97 ff.

nas död kan fö komma i konflikt med den särskilda regeln om att en person endast genom testamente får förfoga över sin kvarlåtenskap. Emellertid är de många och invecklade spörsmålen i vad mån det finns gränser med hänsyn till avtalsinnehållet för två samlevnadsparters principiella avtalsmöjlighet helt obelysta i svensk rättspraxis.³ Problemen skall inte heller diskuteras närmare här.

B. I en särskild lag (1973:651) om *ogifta samboendes gemensamma bostad* har regler formulerats om rätten till bostaden vid upplösning av äktenskapsliknande samlevnad mellan ogift man och ogift kvinna. Om den ena parten innehar bostads- eller hyresrätt, som uteslutande eller huvudsakligen tjänat som parternas gemensamma bostad, kan den andra parten påkalla att få övertaga rätten till lägenheten om han bäst behöver bostaden och det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Lagen har i första hand inriktats på fall när parterna har barn tillsammans, då likheten med äktenskap framträder särskilt tydligt. Undantagsvis kan emellertid lagen tillämpas även i andra fall. Reglernas tillämpningsområde har därför bestämts så att rätten att övertaga den andra partens hyres- eller bostadsrätt, när parterna "ej har eller har haft barn tillsammans", gäller "endast om synnerliga skäl talar därför". Lagen, som bl a också innehåller regler om erläggande av lösen för värdet på den övertagna rätten, har kopierats på den motsvarande äldre lagen (1959:157) med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad.

1973 års lag ger dock inte någon möjlighet för en part i fri samlevnad att lösa till sig en fastighet, som den andra parten äger ensam, därför att fastigheten använts som gemensam bostad. Skälet har varit att en sådan regel skulle gå längre än 1959 års lag. Enligt den lagen kan make få lösa till sig andre makens

³ I det omfattande, stencilerade arbetet av Agneta Claesson, Ragna Lindgren & Göran Lind, Samvetsäktenskapet och juridiken (en "uppsats" i sk tillämpade studier för jur kandexamen med professor Sten Hillert som handledare). Uppsala 1973, förekommer en presentation av olika avtalstyper använda av advokater, jämte en grundlig diskussion av de juridiska klassificeringsmöjligheterna; se a a s 353—433. — En allmän diskussion av omfattningen av samlevnadsparters avtalsfrihet i olika hänseenden förekommer hos Bengtsson, Äktenskapsliknande samlevnad s 24 ff, Inger Margrete Pedersen, Papirløse samlivsforhold ss 108—123, Thue, Avtalt samliv s 43 ff och 61 ff, Kirsti Bull, Avtalet mellom ugifte samboende, TfR 1969 s 282 ff och Thue ("Ett till svar") i TfR 1979 s 595 ff. Se om avtalsmöjligheterna även de numera publicerade i kommittébetänkandena om fri samlevnad, nämligen den danska betänkning nr. 915. København 1980, s 119 f, Norges offentlige utredninger 1980:50 s 18 f och familjelags-sakkunnigas betänkande SOU 1981:85 kap 6.4.

fastighet, som varit giftorättsgods, men aldrig en fastighet, som utgjort den andres enskilda egendom. Fri samlevnad har jämställts med äktenskap i vilka all makarnas egendom varit enskild.⁴

I övrigt saknas civilrättsliga lagregler om det inbördes förhållandet mellan den fritt samlevande mannen och kvinnan. Två frågor om parternas mellanhavande kan emellertid få särskild betydelse om samlevnaden bryts genom dödsfall eller eljest, nämligen *dels* möjligheten av en hemarbetande kvinnas krav på *ersättning för arbete*, som hon kanske under lång tid utfört i det gemensamma hemmet, *dels* frågan om *ägenderätt till egendom*.

Frågan om ersättning för utfört arbete prövades av Högsta domstolen genom några avgöranden för mer än 30 år sedan.⁵ Avgörandena byggdes *då* på den mot kvinnan ganska snäva utgångspunkten att rätt till ersättning för utfört arbete i princip förutsatte avtal om ersättning. År 1975 hade emellertid HD uppe ett nytt liknande fall (*NJA 1975 s 298*). Det gällde en 34-årig kvinna, som under ganska romantiska omständigheter flyttat samman med en 70-årig man som var pianolärare. Mannen dog tio år senare över 80 år gammal. Under de sista åren av sitt liv hade han varit sjuk, och kvinnan hade vårdat honom under den tiden. Efteråt begärde hon ersättning för arbetet av mannens dödsbo. HD valde visserligen här en ny utgångspunkt i förhållande till de äldre avgörandena, nämligen att ersättning för utfört arbete normalt *bör* utgå även *utan* överenskommelse om betalning, om arbetet är av sådan typ och omfattning att lön normalt betalas i liknande situationer. En sådan rättsprincip fick emellertid enligt domstolen föras med ett antal undantag, t ex när barn utfört arbete i hemmet som hjälp åt föräldrarna eller när vänner hjälper varandra för att tillfredsställa tillfälliga behov. Domstolens slutsats blev att det arbete som en kvinna gjort för en man, med vilken hon har sammanbott under äktenskapsliknande förhållanden, normalt borde betraktas som ett av undantagen i vilket ekonomisk ersättning *inte* kunde fordras efteråt. Enligt domstolen måste arbetet i samma grad som i ett äktenskap anses ha gjorts i båda parterns intresse och som en del av samlevnaden.

⁴ Se prop. 1973:32 s 134.

⁵ Se närmare diskussionen hos Hellner, Obehörig vinst, 1950, s 318 ff, och Bengtsson, Om äktenskapsliknande samliv, I Nordisk Gjenklang (Festskrift till Carl Jacob Arnholm), 1969, s 656 f.

I fråga om *äganderätten till egendom* är den traditionella utgångspunkten som bekant att den av samlevnadsparterna — liksom den av makarna i ett äktenskap — som köpt viss egendom för sina pengar också ensam blir egendomens ägare. I ett äktenskap med giftorättsgemenskap spelar äganderättsfrågan dock ofta mindre roll, eftersom giftorätten innebär ett latent anspråk på hälften av egendom som den andre maken äger ensam. (Vid konkurs eller utmätning hos make kan dock frågan om äganderätten få särskild betydelse även i ett äktenskap.) I en fri samlevnad, där giftorätt saknas, får däremot äganderättsfrågan en större betydelse även i parternas inbördes förhållande och med tanke på samlevnadens upphörande genom separation eller dödsfall.

Utgångspunkten att vardera maken eller vardera parten i en fri samlevnad äger vad han eller hon köpt för sina pengar kan emellertid inte alltid ge svar på äganderättsfrågan. Ibland kan nämligen den ena parten ha stått som köpare av egendom, men den andra parten ha tillskjutit köpeskillingen helt eller delvis. I sådana fall är huvudprincipen att den som tillskjutit pengarna också blir ägare, om inte penningtillskottet varit ett lån eller en gåva till köparen.⁶ (För att en gåva mellan makar skall vara giltig krävs dock äktenskapsförord.) Beroende på insatserna kan hänsynstagande till vem som betalt egendomen medföra ensam äganderätt för den part som svarat för hela betalningen eller samäganderätt för båda parter. Principen har tillämpats i praxis även i fråga om fast egendom.⁷ (Ett äganderättsanspråk, som framgår av köpeavtalet ang fastigheten, orsakar dock komplikationer m h t formkravet för fastighetsförvärv, något som skall uppmärksammas nedan.⁸)

Vid bedömningen om ett ekonomiskt tillskott till den formelle köparen från den andra maken eller samboendeparten skall anses utgöra enbart en direktandel i köpeskillingen, som ger (samägende-) rätt till den köpta egendomen, eller ett lån eller en gåva kan det ha betydelse om egendomen inköpts för parternas gemensamma bruk. En sådan avsikt med förvärvet kan ge stöd för antagandet att det ekonomiska tillskottet medfört samäganderätt och inte utgjort ett lån eller en gåva.

En princip om äganderättsförvärv med ledning av vem som faktiskt bekostat inköpet av viss egendom kan emellertid ibland leda till otill-

⁶ Jfr NJA 1959 s 456 där gåva ansågs föreligga.

⁷ Jfr NJA 1946 s 321.

⁸ Nedan s 45 och 67 ff.

fredsställande resultat. Så kan bli fallet om båda kontrahenterna har förvärvsinkomster, och omväxlande bidrar till inköp för det gemensamma boet. Kvinnan kanske bekostar maten, mannen TV-apparaten. Det kan då bli orättvist om mannen ensam skulle ta med sig TV-apparaten vid samlevnadens upplösning trots att kvinnan kanske totalt sett bidragit till utgifterna under samlevnaden i samma grad som mannen. När båda makarna i ett äktenskap bidragit till familjens utgifter borde enligt lagberedningens motiv till Giftermålsbalken samäganderätt till bohag, som någon av dem förvärvat, uppkomma i samma proportion som makarna bidragit till de samlade utgifterna.⁹ Resonemanget innebär tydligen att beredningen med tanke på *bevissvårigheterna* räknade med en presumtion för samäganderätt. Enligt beredningen gällde tankegången dock inte fastigheter, eftersom äganderätten till en fastighet framgår av förvärvshandlingen.

Det ligger ganska nära till hands att tillämpa lagberedningens presumtion för samäganderätt på åtminstone sådana fall av fri samlevnad där två kontrahenter, som omväxlande bidrar till utgifter i bådass in-
tresse, inte gjort någon överenskommelse om vem som skall äga det ena och det andra. Det behöver knappast vara någon bärkraftig invändning mot resonemanget att mannen och kvinnan inte har någon juridisk underhållsplikt mot varandra. Den faktiska, ekonomiska gemenskapen och de omväxlande inköpen av egendom, som båda förbrukar eller använder, medför samma svårigheter att utreda vad vardera parten äger som föranledde lagberedningen att uppställa en presumtion om samäganderätt för makar. Tidigare rättspraxis om ogifta samboende har dock knappast gått längre än till antagande av samäganderätt när det aktuella förvärvet antagits ha skett för båda parternas räkning och med ekonomiska tillskott från båda.¹⁰

Lagberedningens resonemang kan däremot aldrig leda till någon presumtion för samäganderätt om den ena parten i ett äktenskap eller ett samboendeförhållande, vanligen kvinnan, har arbetat enbart i hemmet.¹¹ I varje fall i ett äktenskap är det enligt traditionell uppfatt-

⁹ Se lagberedningens förslag till revision av Giftermålsbalken IV, 1918 s 256 ff. I sammanhanget — och med tanke på behovet av att skydda makarnas borgenärer — föreslog lagberedningen vidare införandet i 69 § utsökningslagen av den regel vid utmätning som lade bevisbördan för äganderätten på gäldenärens make, om maken hävdar att egendom i boet är hans och inte gäldenärens. Se härom vidare nedan s 63 ff.

¹⁰ Jfr SvJT 1962 rf s 17 och NJA 1974 s 472.

¹¹ Jfr Bengtsson aa s 667.

ning alldeles klart, att den hemarbetande maken inte vid sidan av giftorätten har något anspråk på egendom som inköpts för den andre makens pengar. Även om giftorätt skulle saknas i ett äktenskap eller de samboende parterna vara ogifta, har den hemarbetande parten naturligtvis dock ett starkt intresse av att få del i tillgångar, som den förvärvsarbetande parten har skaffat.

Frågan om förutsättningarna för samäganderätt mellan makar (särskilt när giftorätt saknas) eller mellan samboende ogifta har tilldragit sig stor uppmärksamhet under senare år. Frågan är praktiskt betydelsefull samtidigt som rättsläget varit besvärande osäkert. Inte minst har det rätt oklarhet beträffande räckvidden och värdet av två uppmärksammade avgöranden av Hovrätten över Skåne och Blekinge, vilka publicerats i Svensk Juristtidning.

SvJT 1974 rfs 71 och 1977 rfs 2. Båda dessa rättsfall gällde tvist om äganderätt till egendom mellan två makar som vunnit hemskilnad, men som fortsatt samlevnaden därefter och då förvärvat egendom som blivit enskild, eftersom giftorättsgemenskapen upphört genom hemskilnadsdomen. Situationen blir därför likartad med den vid samlevnad utan äktenskap. I det ena fallet gällde det en bostadsrättslägenhet, i det andra en tomträtt på vilken uppförts en villabyggnad som bostad. Nyansskillnaderna mellan fallen må lämnas därhän. Hovrätten tycks i båda fallen ha tillämpat en rättsprincip av följande innebörd. Om en av makarna förvärvat viss egendom i sitt namn och för sina pengar hindrar inte detta att egendomen kan anses ägd med *samäganderätt* av honom *och* samlevnadsparten under följande tre förutsättningar. *För det första* skall egendomen vara inköpt för parternas gemensamma bruk. *För det andra* skall den part som inte står som köpare av egendomen ha möjliggjort förvärvet genom bidrag till den gemensamma ekonomin antingen genom egna inkomster eller genom arbete i hemmet. *För det tredje* får det inte föreligga något avtal mellan parterna att den som gjort inköpet också skall bli ensam ägare; om det är avsett att den som köpt egendomen för sina pengar också skall bli ensam ägare får den andre inte samäganderätt.

Utgången i dessa båda rättsfall innebär en klar rättslig nyskapelse av ett slag som mera sällan förekommer i svensk rättspraxis. Det bör särskilt noteras att samäganderätt, enligt hovrättens domskäl, synbarligen kan grundas enbart på arbetsinsatser i hemmet och utan tillskott av kontanter till gemensamma utgifter. Detta måste sägas vara en ny princip i förhållande till tidigare rättspraxis. Som tidigare berörts fann visserligen lagberedningen redan för 65 år sedan, att samäganderätt borde kunna föreligga till bohag som ena maken inköpt, när båda ma-

karna hade inkomster och brukade bidra till familjens utgifter. Resonemanget grundades dock främst på svårigheterna att avgöra vad som närmast besett tillhörde den ena eller den andra maken. Det innebar inte något avsteg från principen att det var tillskott i pengar som kunde grunda äganderätt till inköpt egendom. Det är en viktig grundtanke i Giftermålsbalken att den som betalt viss egendom också blir dess ägare. Enligt lagen godtas förmögenhetsöverföring från en make till den andra bara i särskilt angivna fall, tex genom sk besparingsöverföring eller genom äktenskapsförord vid fråga om gåvor. Att förvärvaren ensam blir ägare av vad han köpt är dessutom en viktig grundprincip i förhållande till makarnas borgenärer. Principen slår igenom även i konstruktionen av reglerna om underhåll på så sätt, att vad ena maken ger den andra för uppfyllande av sin skyldighet att bidra till familjens gemensamma behov fortfarande förblir den underhållsskyldige makens egendom; endast vad som getts för den andres personliga behov blir mottagarens egendom.¹²

Slutresultatet av Skånska hovrättens resonemang kan nog tyckas tillfredsställande i ett enskilt fall. Som framgått skapar emellertid den rättstekniska principlösningen med samäganderätt på de av hovrätten angivna grunderna spänningar inom Giftermålsbalkens regelsystem, vilka det är svårt att komma tillrätta med. I själva verket har hovrätten i de båda rättsfallen, för det fall att det inte finns giftorätt, velat åstadkomma en lösning som motsvarar den då giftorätt finns. Även om giftorätt finns i ett äktenskap måste väl fö resonemanget om samäganderätt genomföras när man väl godtar det i princip. Detta kan då leda till att samäganderätt och giftorätt får läggas ovanpå varandra som två olika medel, vilka var för sig har till ändamål att ge den av makarna som inte förvärvat viss egendom del i densamma.

Även vid andra hovrätter i landet, liksom vid åtskilliga tingsrätter, har det på senare år förekommit tvister om äganderätten till fastighet eller annan egendom som inköps av endera parten i ett samboendeförhållande. Inom denna grupp av opublicerade fall synes den av Skånska hovrätten lanserade rättsgrunden för förvärv av samäganderätt ha fått en klar genomslagskraft, även om samäganderättsresonemang-

¹² Giftermålsbalken 5 kap 4 §.

et också blivit underkänt på sina håll.¹³ Eftersom en hovrättsdom inte har något prejudikatvärde på samma sätt som ett avgörande av högsta domstolen, har rättsläget måst betraktas som osäkert.

Under åren 1980—82 har emellertid högsta domstolen meddelat tre domar i tvister mellan samboende parter eller mellan makar om samäganderätt till fastighet. (Se *NJA* 1980 s 705, 1981 s 693 och 1982 s 589.) De två första domarna är ganska svårtolkade men särskilt genom 1982 års avgörande av HD har rättsläget klarnat betydligt.¹⁴

Rättsfallet *NJA* 1980 s 705 gällde en tvist mellan två sambor angående en fastighet, som mannen förvärvat i sitt namn. Utgången i målet kom att bestämmas av Svea hovrätts dom, som — med ett betydelsefullt tillägg till domskälen — blev fastställd av HD. Hovrätten anförde följande:

”Genom vad i målet förekommit får ansett utrett, att parterna under äktenskapsliknande former sammanlevat mera än 25 år, att de till en början bott i en av Edith Svensson förhyrd lägenhet, att därefter den ifrågavarande fastigheten förvärvats huvudsakligen för användning som gemensam bostad, att Edith Svensson — som hela tiden haft ej obetydliga inkomster — visserligen själv tillskjutit endast en ringa del av förvärvssumman, att emellertid huvuddelen av denna summa anskaffats genom lån från en hennes broder till parterna gemensamt och genom ett annat lån med borgen av hennes arbetsgivare, att i vart fall lånet från brodern, vilket varit förenat med förmånliga villkor, uppenbarligen icke skulle ha givits om ej Edith Svensson varit en av låntagarna, att Petersons kontanta tillskott vid förvärvet föga överstigit hennes samt att under sammanlevnaden Edith Svensson stått för nästan hela bohagets anskaffande och en stor del av sådana utgifter som kommit parterna gemensamt till godo.

Väl har Peterson utan att bli vederlagd påstått, att han aldrig ansett parternas gemenskap såsom bindande och beständig, att han under hela sammanlevnaden markerat sin inställning genom att till Edith Svensson erlägga belopp för hans och dotterns underhåll samt att han ensam avbetalat lånen. Likväl måste, i betraktande av ovan upptagna omständigheter, antagas att fastigheten förvärvats för parternas gemensamma räkning och att den numera äges av parterna samfällt.”

HD uttalade som sina domskäl följande: ”På de av HovR:n anförda skälen finner HD, att parterna gemensamt förvärvat fastigheten och att någon förändring därefter inte skett i den samäganderätt som sålunda uppkommit. Samäganderättslagen är därför tillämplig.”

NJA 1981 s 693 gällde däremot en tvist mellan två f d makar, som på grund

¹³ Se om opublicerad rättspraxis Per Sundberg, Samäganderätt mellan makar och parter i äktenskapsliknande samlevnad. Uppsats i tillämpade studier för jur. kand.-examen. Juridiska institutionen, Uppsala universitet (Stencil) 1981.

¹⁴ En utförligare analys av förutsättningarna för samäganderätt har jag företagit i Äganderätten till fastighet för makar och samboende (1985) kap 2.

av äktenskapsförord, upprättat år 1966, endast haft enskild egendom. År 1968 hade mannen i sitt namn ensam förvärvat en tomt av hustruns far. På tomten hade därefter uppförts ett bostadshus för makarna och deras barn.

Även i detta mål räknade hovrätten (en annan avdelning av Svea hovrätt än i föregående fall) upp en rad faktiska omständigheter till stöd för slutsatsen, att hustrun "möjliggjort att fastigheten kunnat förvärvas och behållas" och att den ägdes av parterna med samäganderätt. Denna gång utformade HD emellertid helt nya domskäl. Efter konstaterande att tomten köpts för att familjen skulle få en gemensam bostad framhöll HD, att hustruns far sålt tomten för en köpesumma av cirka 1 000 kr trots att saluvärdet varit mellan 15 000 och 20 000 kr. Fadern hade inte känt till eller erinrat sig makarnas äktenskapsförord; han hade avsett att makarna skulle få lika rätt till tomten och hade inte fäst sig vid att mannen i den upprättade köpehandlingens angivits som köpare; inte heller makarna hade fäst sig vid köpehandlingarnas innehåll i detta avseende eller diskuterat vem som skulle stå för köpet. Vidare uppehöll sig HD vid köpets finansiering. Det konstaterades att denna ordnats huvudsakligen genom lån, att mannen betalt amorteringar och räntor, och att båda makarnas inkomster i övrigt hade gått till det gemensamma hushållet och hemmet; hustrun hade vissa perioder haft förvärvsarbete vid sidan av skötsel av hem och barn.

Mot denna bakgrund mynnade HD:s domskäl ut i ett godtagande av hustruns uppgift, att hon tagit för givet att hon blev delägare i fastigheten och att det, med hänsyn särskilt till de insatser som gjordes av kvinnans far, måste antas, att också mannen utgick från att det var fråga om ett för makarna gemensamt förvärv. Att ett sådant förvärv hade kommit till stånd, vann enligt HD också stöd av vad som kommit fram om bidragen från kvinnans sida för att tillskapa det gemensamma hemmet och om hennes vilja och förmåga att genom arbete i och utom hemmet bidra till familjens ekonomi. Omständigheterna föranledde vidare inte annan slutsats än att det förvärv som mannen sålunda måste anses ha gjort för kvinnans räkning avsåg hälften av fastigheten.

HD:s domskäl i båda målen är entydiga på en punkt. Den antagna samäganderätten har förutsatt, att de nödvändiga omständigheterna förelegat redan vid förvärvet. Det har däremot inte godtagits att, på sätt som möjligen varit hovrättens mening, den dolda samäganderätten skulle kunna uppkomma så småningom genom partens insatser efter köpet. Vidare har det i båda målen varit en grundläggande förutsättning för samäganderätt, att fastigheten inköpts för gemensamt bruk. Vilka rekvisit, som därutöver måste vara uppfyllda, är emellertid ej lätt att utläsa med säkerhet. Sålunda framgår inte tydligt i vad mån det krävts en ekonomisk insats av kvinnan för det aktuella förvärvet. Möjligen skulle man som en ekonomisk insats, som fullt ut jäm-

ställt med ett kontanttillskott, kunna betrakta kvinnans lilla kontantinsats jämte förmedling av lån i 1980 års fall och det ekonomiska mycket fördelaktiga köpet från hustruns far i 1981 års fall. I varje fall har enbart hemarbete inte räckt till som *grund* för samäganderätt.

I 1981 års rättsfall har HD vidare funnit, att makarna haft en gemensam partsvilja angående förvärv med samäganderätt. Domskälen sätter denna slutsats i centrum. Den efterföljande hänvisningen till hustruns insatser förefaller blott ha till syfte att bevismässigt underbygga antagandet om partsvilja. I 1980 års rättsfall framkommer det däremot inte uttryckligen något krav på gemensam partsvilja. Domskälen ger snarast intryck av att HD vid en helhetsbedömning funnit, att det förvärv som formellt gjorts av mannen i realiteten borde ses som ett förvärv för båda parternas räkning.

Genom ett följande rättsfall från HD har innebörden av de två avgörandena från 1980 och 1981 blivit ytterligare belyst.

NJA 1982 s 589. Parter i målet var två fd makar, som varit gifta åren 1948—1975. Vid giftermålet hade de registrerat ett äktenskapsförord att all egendom skulle vara vederbörande makes enskilda. År 1957 hade hustrun i sitt namn förvärvat en fastighet för 85 000 kr, därav kontant 20 000 kr. I målet gjorde mannen gällande, att fastigheten förvärvats för parterna gemensamt, och yrkade fastställande av att han ägde halva fastigheten.

Till grund för sin bedömning lade HD mannens version av omständigheterna vid köpet. Detta innebar bl a att domstolen med hänsyn till bevisningen godtog mannens uppgift, att fastigheten förvärvats i hustruns namn därför att mannen (konditoriägare) haft dålig ekonomi och önskat skydda fastigheten mot sina borgenärer. Vidare ansågs det klarlagt, att mannen betalt kontantinsatsen 20 000 kr vid fastighetsförvärvat år 1957. Som en utgångspunkt angav HD vidare, att det med hänsyn till omständigheterna fick prövas, om det vid förvärvet förelegat ett avtal av innebörden att mannen skulle vara delägare.

Så långt stod alla fem ledamöterna i HD bakom domskälen. I fortsättningens skiljde sig dock uppfattningarna mellan en majoritet av tre och en minoritet av två ledamöter. HD:s majoritet, som bestämde utgången, biföll mannens talan om samäganderätt. Man uttalade bl a att ”de sålunda anmärkta omständigheterna rörande ändamålet med förvärvet och dettas finansiering talar i och för sig för att förvärvet av fastigheten skett för makarnas gemensamma räkning och för att fastigheten trots att (hustrun) utåt stod som ensam förvärvare av denna förutsatts vara deras gemensamma”. Från dessa utgångspunkter diskuterade HD-majoriteten om det förelåg omständigheter, som talade emot antagandet av samäganderätt, främst att fastigheten förvärvats i hustruns namn för att den skulle bli skyddad mot mannens borgenärer. Det ansågs emellertid inte att mannen med hänsyn till dessa omständigheter förlorat rätt

till fastigheten gentemot hustrun.

Domskålen utmynnade i ett sammanfattande uttalande, *att* rättsläget borde bedömas med ledning av att fastighetsförvärvet skett för att bereda makarna och familjen en gemensam bostad, *att* köpet finansierats till en betydande del med insatser av mannen, *och att* makarna fick anses ha förutsatt, att fastigheten skulle vara deras gemensamma. Enligt HD-majoriteten betydde detta — i enlighet med de principer som legat till grund för avgörandena *NJA 1980 s 705* och *1982 s 693* — att makarna borde anses ha förvärvat fastigheten med samäganderätt. Varje makes andel borde i enlighet med mannens yrkande bestämmas till hälften av fastigheten.

HD-minoriteten ville däremot anlägga synsättet, att mannens syfte att undandraga sina borgenärer möjligheten att åtkomma fastigheten borde göra, att hustrun ansågs som ensam ägare i makarnas inbördes förhållande; mannens betalning av kontantinsatsen för köpet borde då ses som ett lån till hustrun.¹⁵

Av HD:s dom i *NJA 1982 s 589* tycks följande uppfattning kunna utläsas som principiellt vägledande såväl för domstolsmajoriteten som för de två justitieråd vilka med hänsyn till de särskilda omständigheterna ville döma på annat sätt i målet: Om en make eller sambo, som inte är formell köpare av en fastighet, har gjort en finansiell insats av betydelse för köpet, får det — om fastigheten inköpts för att vara parternas gemensamma bostad — i avsaknad av bevisning om motsatsen antas, att han gjort tillskottet för att bli delägare (och inte för att ge lån eller gåva). Det måste vidare antas, att den andre maken, den formelle köparen, insett detta syfte med förvärvet. Följaktligen föreligger en åtminstone underförstådd överenskommelse om samäganderätt.¹⁶

Efter 1982 års rättsfall tycks det sålunda vara klart, att HD byggt möjligheten av samäganderätt på en tolkning med hänsyn till omständigheterna av vad som får anses avtalat i det inbördes förhållandet mellan en köpare av en fastighet och hans make eller samboende. HD tycks inte ha velat uppställa någon dispositiv rättsregel om samäganderätt av en typ, som av Skånska hovrätten i rättsfallen *SvJT 1974 rf s 71* och *1977 rf s 2*.¹⁷ Även om HD:s principståndpunkt blivit klarlagd, kvarstår dock åtskillig ovisshet om var gränserna går för en sådan fi-

¹⁵ Frågan om betydelsen av makarnas syfte att skydda fastigheten mot mannens borgenärer genom att förvärva den i hustruns namn har jag diskuterat i Äganderätten till fastighet för makar och samboende s 35 ff.

¹⁶ En god hjälp för förståelsen av HD:s principiella synsätt betr. förutsättningarna för samäganderätt ger JR Mannerfelts särskilda yttrande i HD, där han tillhörde minoriteten. Yttrandet har särskilt intresse genom att JR Mannerfelt deltog i alla de tre avgörandena under åren 1980—82.

¹⁷ Jfr ovan s 39.

nansiell insats som krävs för antagandet av en partsvilja om att insatsen är gjord för förvärv av samäganderätt. En makes eller samboendes hemarbete kan inte i och för sig läggas till grund för någon underförstådd partsvilja om samäganderätt. Möjligen kan hemarbete uppfattas som ett stöd för samäganderätt, när omständigheterna i övrigt pekar i den riktningen.¹⁸

Anspråket på del i fastigheten kan sägas vara uttryck för ett "dolt" äganderättsanspråk, eftersom det inte framgår av köpeavtalet med säljaren. Dess godtagande innebär ett avsteg från formkravet vid fastighetsköp. HD har också i ett senare rättsfall (*NJA 1983 s 550*) bekräftat att de stränga kraven på fastighetsköp enligt 4 kap Jordabalken inte innebär något hinder för resonemanget; formkravet innebär eljest bl a att köparen måste både anges på avtalet och underskriva detsamma, eljest är avtalet ogiltigt.

Dolda anspråk på äganderätt till fastighet kan i och för sig förekomma även i andra fall, då någon i egenskap av "mellanman" köpt en fastighet i sitt namn men enligt uppdrag för en annan persons, "huvudmannens", räkning. I alla sådana fall innebär erkännande av det dolda anspråket på äganderätt problem med hänsyn till att formkravet vid fastighetsköp inte är uppfyllt. Det måste uppfyllas för att huvudmannen skall kunna få lagfart på sin andel i fastigheten. Tydligt är emellertid att HD:s villighet att i domar direkt konstatera äganderätt för den part, som har ett dolt anspråk, innebär att formkravet tillgodoses genom att domen, i varje fall när den vinner laga kraft, godtas som ett surrogat för en överlåtelse av fastigheten eller del därav från den "öppna ägaren" (den formelle köparen) till huvudmannen med ett dolt anspråk på äganderätt. Domen förvandlar m a o den dolda äganderätten till öppen, formenlig sådan. Samma förvandling kan naturligtvis åstadkommas genom en formenlig överlåtelse från den formelle köparen till parten med ett dolt äganderättsanspråk.^{18a}

Så länge ett äganderättsanspråk vid kommissionsköp av fastighet (d v s köp enligt uppdrag i eget namn men för någon annans räkning) är dolt och ännu inte förvandlat till ett formenligt förvärv genom överlåtelse eller lagakraftvunnen dom på äganderätten uppkommer också följdproblem betr betydelsen av

¹⁸ Beckman & Höglund, Svensk familjerättspraxis s A II:9.

^{18a} Se om lagfartsfrågan närmare Agell, Äganderätten till fastighet för makar och samboende s 59 ff.

det dolda anspråket i förhållande till olika tredje män (t ex parternas borgenärer).^{18b}

C. Som redan framgått föreligger det inte någon *civilrättslig underhållsskyldighet* mellan två kontrahenter i en fri samlevnad.

Samlevnaden kan däremot spela en roll för underhållsskyldigheten mellan endera samlevnadsparten och någon annan person. Även om vi här kommer utanför rättsläget mellan parterna inbördes, kan dessa civilrättsliga frågor om underhållsskyldighet förtjäna ett omnämnande redan här. Genom 1978 års lagstiftning om underhåll till barn och frångilda har fri samlevnad fått betydelse på flera olika sätt.¹⁹

Enligt 1978 års lagstiftning kan vardera parten i en fri samlevnad bli underhållsskyldig mot *den andra partens barn*, under förutsättning att samlevnadsparet även har ett barn tillsammans (Föräldrabalken 7 kap 5 §). Regeln innebär att underhållsskyldigheten mot styvbarn utsträcks till att gälla även i en fri samlevnad under den angivna förutsättningen, trots att den underhållsskyldige inte har någon civilrättslig underhållsförpliktelse mot barnens förälder som han sammanbor med. Anledningen till den nya regelns uppkomst har varit att alla barn i en och samma familj bör leva på samma standard.²⁰ Fastän det inte direkt uttalas som skäl för nyheten, är den dock ett uttryck för en allmän neutralitetsideologi på så sätt att förekomsten av samboende och ett barn i det nya förhållandet likställs med äktenskap som grund för underhållsskyldighet mot den andra partens barn.

Den faktiska, ekonomiska gemenskapen mellan två samlevande i ett äktenskapsliknande förhållande har betydelse även för en annan underhållsfråga, nämligen om *ena parten är frångild och berättigad till underhållsbidrag* från sin make i sitt tidigare äktenskap. Enligt Giftermålsbalken 11 kap 14 § i tidigare lydelse har underhållsskyldighet mot förutvarande make upphört vid dennes omgifte, däremot inte om den berättigade maken upptagit en samlevnad utan äktenskap med en ny partner. I en del domstolsavgöranden torde man i denna situation ha tillämpat 11 kap 15 §, som medger omprövning av bidragsskyldigheten

^{18b} Se ang. läget i förhållande till borgenärerna vidare nedan s 67 ff och närmare betr. rättsläget i förhållande till olika tredje män, Agell a a kap 4.

¹⁹ Se SFS 1978:853 och 854, Prop. 1978/79:12, lagutskottets betänkande 1978/79:9 och Agell, Underhåll till barn och make, 1979.

²⁰ Prop 1978/79:12 s 88.

vid ändrade förhållanden. Något rättsfall i vilket Högsta domstolen tagit ställning till dessa frågor föreligger dock inte.²¹ Genom 1978 års lagstiftning har man upphävt regeln om underhållsskyldighetens automatiska upphörande vid den berättigades omgifte. I stället skall regeln om omprövning vid ändrade förhållanden läggas till grund för bedömningen av om underhållsskyldigheten skall bestå, vare sig den berättigade gift om sig eller upptagit en äktenskapsliknande samlevnad med en ny partner. Två skäl har varit vägledande. Dels kan ett långvarigt äktenskap ha försämrat den underhållsskyldiges egen förvärvsförmåga och på så sätt anses ha orsakat underhållsbehovet. Det framstår då inte som självklart att rätten till underhåll automatiskt skall upphöra vid omgifte. Dels innebär förslaget om lika behandling av omgifte och äktenskapsliknande samlevnad att underhållsfrågan kommer att sakna betydelse för den underhållsberättigades bedömning om hon skall gifta om sig eller inte.²²

Även i en tredje situation kan fri samlevnad beaktas enligt de nya reglerna, nämligen vid bestämmande av den ena samlevnadspartens *skyldighet att betala underhållsbidrag mot eget barn* med vilket han inte sammanbor. I Föräldrabalken har införts vissa grundläggande principer för beräkning av underhållsbidrag till barn. Bl a innebär detta att barnens behov uppskattas till ett normalbelopp per månad, vilket skall proportioneras mellan föräldrarna i förhållande till deras för barnens räkning disponibla inkomst; det belopp som faller på den förälder som inte sammanbor med barnet blir hans underhållsbidrag. Vid beräkningen av den disponibla inkomsten, som kan tagas i anspråk för underhåll, får emellertid den underhållsskyldige enl Föräldrabalken 7 kap 3 § ta undan ett *förbehållsbelopp*, som han behöver för sitt eget uppehälle (1,2 basbelopp plus skälig bostadskostnad). Den underhållsskyldige får vidare räkna av ett särskilt *förbehållsbelopp för make* (0,6 basbelopp), med vilken han varaktigt bor, dock under förutsättning att det finns särskilda skäl (som att makarna har ett hemmavarande förskolebarn eller flera hemmavarande barn som kan motivera att maken inte har förvärvsarbete).²³ Förbehållsbelopp (0,4 basbelopp) får slutligen också läggas ut för att täcka grundbehovet för hemmavaran-

²¹ Jfr Schmidt, Äktenskapsrätt, 5 uppl 1974, s 137 f, och Beckman & Höglund, Svensk Familjerättspraxis, 1984, s A V:15.

²² Prop 1978/79:12 s 141 f.

²³ Se Prop 1978/79:12 s 98 ff och 160 f.

de barn, som inte tillgodoses på annat sätt.²⁴

De nämnda reglerna innebär tydligen att hemmamake och hemmavarande barn kan få försteg att utnyttja den underhållsskyldiges betalningsförmåga, när det är fråga om att bestämma underhållsbidrag till icke-hemmavarande barn. Det intressanta är nu att reglerna om förbehållsbelopp under vissa förutsättningar utsträckts till att gälla även i en samlevnad utan äktenskap. Regeln om förbehållsbelopp för hemmamake har sålunda utsträckts att gälla även "annan som den bidragsskyldige varaktigt bor tillsammans med, om de har barn gemensamt". Skyldigheten att betala underhållsbidrag till eget, icke-hemmavarande barn kan alltså få stå tillbaka för behoven hos en samlevnads-part mot vilken gäldenären inte har någon civilrättslig underhållsförpliktelse. (Dock gäller här samma krav på särskilda skäl som vid förbehållsbelopp för make.) Vidare kan även den tidigare beskrivna underhållsskyldigheten mot den andra partens barn i en fri samlevnad enligt Föräldrabalken 7 kap 5 § (dvs under förutsättning att parterna också har ett eget barn tillsammans) i princip föranleda att den underhållsskyldige får tillgodoräkna sig ett särskilt förbehållsbelopp för hemmavarande barn, vilket minskar det belopp av hans inkomst som kan tas i anspråk för underhållsbidrag till hans icke-hemmavarande barn.²⁵

I konsekvens med Föräldrabalkens regel om förbehållsbelopp för "hemmasambo", om parterna har ett barn tillsammans, bör fö även fränskild makes underhållsanspråk enligt Giftermålsbalken 11 kap 14 § få stå tillbaka för försörjningsbehovet hos en ny "hemmasambo" med vilken den underhållsskyldige, fränskilde mannen nu har ett barn gemensamt.

²⁴ Se Prop 1978/79:12 s 101 f.

²⁵ Regeln om förbehållsbelopp för styvbarn kom till under riksdagsbehandlingen. I propositionen hade möjligheten att räkna förbehållsbelopp för hemmavarande barn be-gränsats till egna barn. Den gällde sålunda aldrig den andra partens barn varken vid äktenskap eller fri samlevnad. Skälet torde främst ha varit uppfattningen, att barnets minimikrav i dessa fall alltid tillgodosågs genom rätten till bidragsförskott. Utvidgningen av regeln vid riksdagsbehandlingen har motiverats med att rätt till bidragsförskott dock inte alltid föreligger för barnet. Se lagutskottets betänkande 1978/79:9 s 60.

Redan tidigare har Införsellagen 10 § om förbehållsbelopp för gäldenärens "familj" gett ett möjligt försteg på exekutionsstadiet för både samlevnads-part och dennes barn, trots att gäldenären inte varit civilrättsligt underhållsskyldig mot dem. Jfr nedan s 63.

2.4 Den efterlevandes rättsställning om samlevnaden upplöses genom dödsfall

Om en av samlevnadsparterna skulle avlida kan samma frågor aktualiseras som berörts i föregående avsnitt och som främst gäller äganderätten till egendom och rätten till den gemensamma bostaden. Efter som giftorätt och arvsrätt saknas för den efterlevande kan naturligtvis ett testamente få stor betydelse. Vid sidan av dessa allmänna iakttagelser skall här uppmärksammas i vad mån rättsregler om olika typer av pensioner och försäkringar gäller till förmån för den efterlevande i en fri samlevnad på samma sätt som för en änka eller änklings. Det blir här fråga om en blandning av civilrätt och socialförsäkringsrätt.

Samma funktion som ett testamente — om en livförsäkring utfaller efter ett dödsfall — har ett *förmånstagareförordnande* till den efterlevandes förmån. Ett individuellt förmånstagareförordnande är naturligtvis giltigt.¹ Vid tjänstegrupplivförsäkring (som tecknas och betalas av arbetsgivarna p g a kollektivavtal med de anställda) förekommer även standardförordnanden till förmån för make eller samboende.

Ett specialfall av tjänstegrupplivförsäkring utgör *statens grupplivförsäkring*, som är författningsreglerad genom ett särskilt reglemente från 1962.² Förmånsberättigad enligt reglementet kan vara inte bara make till den statligt anställda utan även "sådan med arbetstagaren vid tiden för dödsfallet under äktenskapsliknande förhållanden sammanboende ogift person, för vilken grupplivnämnden efter prövning enligt sista stycket beslutat att försäkringsbelopp skall utgå" (17 § 1 st). Som riktlinjer för nämndens prövning anges vidare att nämnden skall beakta "sådana omständigheter som längden av den tid under vilken samlevnaden bestått, beroendeförhållandet till arbetstagaren, varaktigheten av beroendeförhållande och gemensamma barn" (17 § sista st).³ Regleringen kan här föranleda två reflexioner. Dels kan tydligen den

¹ Förmånstagareförordnanden liksom testamenten skall tolkas subjektivt med ledning av den avlidnes individuella vilja om denna kan utrönas. Jfr Ärvdabalken 11 kap 1 §. Om omständigheterna i det enskilda fallet ger stöd för tolkningen kan det därför tänkas att ett förmånstagareförordnande till förmån för "make" kan tolkas att gälla till förmån för den efterlevande parten i en fri samlevnad, åtminstone under förutsättning att försäkringstagarens vilja förelåg redan när förordnandet tillkom (vid standardförordnanden vanligen i och med att försäkringen tecknades). Denna förutsättning ansågs inte uppfyllt i rättsfallet *NJA 1976 s 24*.

² Omtryckt som SFS 1970:389 (senaste ändring 1981:106).

³ Lydelse enligt SFS 1975:232.

fria samlevnaden under vissa förutsättningar ge den efterlevande parten i en fri samlevnad samma rätt till försäkringsförmåner som en gift person skulle ha haft. Dels bygger regleringen på en helhetsbedömning av den fria samlevnadens karaktär, varvid bl a det ekonomiska beroendeförhållandet mellan parterna skjutits in som en faktor med möjlig betydelse.

Även vid *andra typer av grupplivförsäkringar* än statens grupplivförsäkring aktualiseras naturligtvis ställningen för den efterlevande part som levt i en fri samlevnad med en avliden försäkringstagare. Vi skall här inte gå in i detalj på de något varierande reglerna mellan olika typer av tjänstegrupplivförsäkringar och frivilliga grupplivförsäkringar i övrigt. För vissa delar av arbetsmarknaden gäller i stort sett samma regler som för den statliga grupplivförsäkringen; en efterlevande samlevnadspart kan alltså bli berättigad som förmånstagare enligt samma standardiserade villkor som nyss beskrivits.⁴ Vid privat grupplivförsäkring i allmänhet gäller emellertid inte något standardförordnande till förmån för efterlevande samlevnadspart, utan individuellt förordnande är nödvändigt.⁵ Förklaringen torde vara att man vid utformningen av försäkringsvillkoren inte ansett sig kunna utgå från den presumtionen som underlag för ett standardiserat förmånstagarreförordnande, att den avlidne velat gynna samlevnadsparten, när det inte förelegat äktenskap.

I fråga om privat försäkring (i motsats till försäkring på grund av tjänst) kan sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden ha betydelse för möjligheten att överhuvudtaget teckna försäkring. År 1975 infördes begränsningar i skattelagstiftningen av rätten att vid inkomstbeskattningen göra avdrag från inkomsten för betalda premier för pensionsförsäkring. De avgörande försäkringsvillkoren för vad som vid beskattningen godtas som pensionsförsäkring måste också tagas in i försäkringsavtalet. (Se anvisningarna till Kommunal-skattelagen 31 §.) Förmånstagarreförordnanden eller andra förfoganden över en försäkring i strid med dessa skatterättsliga bestämmelser har samtidigt förklarats vara utan verkan genom ett tillägg till Försäkringsav-

⁴ Se vidare Ross, Grupplivskyddet, 1974, s 39 ff ang. sk avtalsgrupplivförsäkringen (förutom den statliga grupplivförsäkringen sk AFA-försäkring på LO-området och KFA-försäkring för kommunalanställda).

⁵ Se Förenade Livs allmänna villkor för grupplivförsäkring. (1980) E.1.2. Om den sammanboende själv är medförsäkrad omfattas han dock automatiskt av ett standardiserat förmånstagarreförordnande.

talslagen 3 §. De skatterättsliga reglerna har alltså getts civilrättslig genomslagskraft. (FAL:s huvudprincip är eljest att försäkringsavtal är dispositivt, dvs det kan innehålla villkor som avviker från lagens regler.)

I anvisningarna till Kommunalskattelagen 31 § (9 st) definieras nu vad som skall förstås med *efterlevandepension*. Sådan pension utgår efter den försäkrades död till den försäkrades make, ”varmed i detta sammanhang förstås person med vilken den försäkrade varit gift eller sammanbott under äktenskapliga förhållanden”. (Efterlevandepension kan vidare utgå till barn till den försäkrade eller till sådan person som nyss angetts.) Begreppet efterlevandepension har betydelse i olika hänseenden. Vid annan pensionförsäkring än tjänstegrupplivförsäkring måste som huvudregel försäkringstagaren själv vara försäkrad. Om försäkringstagaren eller hans make eller ”person med vilken han sammanbor under äktenskapsliknande förhållande” har barn under 16 år, så får han dock ta försäkring på makens eller den sammanboendes liv, om barnet insätts som förmånstagare (3 st). Och vidare får som förmånstagare till försäkring avseende efterlevnadspension naturligt nog endast insättas person till vilken efterlevandepension kan utgå.

I förarbetena till de berörda reglerna lämnades det till sist ganska öppet, när sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden skall anses föreligga. Livförsäkringskommittén hade föreslagit minst tre års samlevnad för att efterlevandepension skulle få tecknas. Enligt propositionen till riksdagen borde det dock räcka om personerna sammanbodde under äktenskapsliknande förhållanden vid tidpunkten för försäkringens tecknande och då var mantalskrivna på samma fastighet. Som skäl anfördes att redan det förhållandet att försäkringstagaren tecknar en försäkring med efterlevandeskydd i dessa fall fick anses innebära, att samlevnaden inte var av tillfällig natur. Enligt skatteutskottet borde dock kravet på sammanlevnad vid tecknande av försäkringen kunna frångås. Även om vissa utredningssvårigheter kan uppkomma, borde enligt utskottets mening sammanlevnad under äktenskapsliknande förhållande kunna godtas utan särskilda begränsningar.⁶ Det kan till slut också konstateras att de behandlade reglerna tar hänsyn till fri samlevnad i större utsträckning än vad som följer av huvudreglerna i Kommunalskattelagen om det skatterättsliga äktenskapsbegreppet vid inkomstbeskattningen i allmänhet.⁷

⁶ Se ang 1975 års lagstiftning prop 1975/76:31 s 120 f och skatteutskottets betänkande 1975/76:20 s 47 f. Ang ändringen av FAL 3 § se a prop s 124 ff.

⁷ Se vidare nedan under 2.6.

Ett beaktande av en efterlevande samlevnadsparts försörjningsbehov ligger vidare bakom en regel om verkan av förmånstagareförordnanden, nämligen *Försäkringsavtalslagen 104 § 3 st.* Bakgrunden till denna speciella regel är att livförsäkringsbelopp, som omfattas av förmånstagareförordnande, visserligen normalt inte ingår i en avliden försäkringstagares kvarlåtenskap (1 st), men att beloppet dock skall medräknas vid bestämmande av giftorättsanspråk eller laglottsanspråk, om förordnandet varit återkalleligt (2 st). År 1969 tillades det i sammanhanget intressanta tredje stycket att giftorättsanspråk eller laglottsanspråk aldrig skulle kunna göras gällande om vid *tjänstegrupplivförsäkring* förmånstagareförordnandet gällde till förmån för make eller "med hustru likställd kvinna" eller bröstarvinge. Regleringen anknöts till den gängse utformningen av standardförordningen vid tjänstegrupplivförsäkring, och jämställandet av samlevande kvinna med hustru skedde utan närmare diskussion i förarbetena.⁸ År 1981 har 104 § 3 st dock ändrats till en könsneutral lydelse. När bestämmelsen infördes år 1969 förekom standardiserade förmånstagareförordnanden vid tjänstegrupplivförsäkring enbart till efterlevande kvinna. Numera gäller emellertid standardförordnanden till förmån för efterlevande sammanboende oavsett kön. Enligt den nya lydelsen av 104 § 3 st gäller skyddet (mot giftorätts- och laglottsanspråk) i fråga om belopp som på grund av förmånstagareförordnande vid tjänstegrupplivförsäkring tillfaller en make eller "med make likställd person" eller någon bröstarvinge.⁹

Eftersom tjänstegrupplivförsäkringar numera täcker nästan hela arbetsmarknaden, har de nu berörda frågorna en stor praktisk betydelse. Av ännu större intresse är den ställning som efterlevande samlevnadspart har enligt olika lagar på det socialrättsliga området i vid mening. Här härskar den innebörden av neutralitetsideologin att jämställdhet med gifta bör eftersträvas. Eftersom det i de nu aktuella fallen är fråga om rätt till efterlevandepension, är det naturligtvis en fördel för den efterlevande att bli behandlad på samma sätt som om hon varit gift med den avlidne. (Som närmare skall framgå i senare avsnitt, är det i vissa andra sammanhang tvärtom en nackdel att bli behandlad som gift, eftersom rättsreglerna ibland behandlar en ensamstående

⁸ Se NJA II 1969 s 371 f.

⁹ Se om lagändringen SFS 1981:486 och prop 1980/81:191.

person förmånligare än vardera parten av två makar.)

Låt oss först uppmärksamma reglerna om *änkepension* i lagen om allmän försäkring. Redan i 1946 års lag om *folkpensionering* hade skett en likabehandling av samlevande med gifta. Till en början tillämpades dock den avgränsningen att mannen och kvinnan skulle "sedan avsevärd tid" ha sammanlevt "under äktenskapsliknande förhållanden". När folkpensionerna förbättrades år 1960 anknöts emellertid likabehandlingen till det mera restriktiva kravet på att samlevnadsparterna skulle antingen ha haft barn tillsammans eller ha varit tidigare gifta med varandra. Särskilt framhölls att det i huvudsak var i de fall där parterna fått barn tillsammans som kvinnan var beroende av mannen för sin försörjning.¹⁰ Den nya avgränsningen flyttades 1962 över till den då antagna lagen om allmän försäkring. Enligt 8 kap 2 § kan änkepension utgå också till "ogift eller fränskild kvinna eller änka, som stadigvarande sammanbodde med ogift eller fränskild man eller änkling vid dennes död och som varit gift med eller har haft barn med honom". Både i fråga om änka och samlevande förutsätter rätten till änkepension emellertid också att den efterlevande antingen har vårdnaden om barn under 16 år eller att hon fyllt 36 år och att samlevnaden varat i minst fem år.

Samtidigt kan vi notera att den fria samlevnaden aldrig, inte ens om kontrahenterna tidigare varit gifta eller fått barn, ger rätt till änkepension enligt *den allmänna tilläggspensioneringen*. Skillnaden förklaras främst av att folkpensionen men inte tilläggspensioneringen inriktats på att ge ett ekonomiskt minimiskydd. Den högre standarden i form av änkepension från ATP tillfaller alltså aldrig en ogift kvinna som sammanlevt med den avlidne.¹¹ Inte heller har den efterlevande i ett fritt samlevnadsförhållande någon rätt till efterlevandepension som för make enligt Statens allmänna tjänstepensionsreglemente eller enligt de pensionsplaner som i övrigt gäller på arbetsmarknaden.

Genom 1954 års lag om yrkesskadeförsäkring (20 §) jämställdes med änka "ogift kvinna, som sedan avsevärd tid sammanlevde med den avlidne under äktenskapsliknande förhållanden". Vid tillkomsten av den regeln hade lagrådet förordnat en mera restriktiv utformning med inriktning på behovsprövning i det enskilda fallet och som argument åberopat bl a att det generella jäm-

¹⁰ Se prop 1960:75 s 52 ff och 90 ff.

¹¹ Se översikten i SOU 1971:19 s 75 ff.

ställandet innebure ett ganska stort steg mot fria förbindelsers jämställande med äktenskap i fråga om sociala förmåner, en utveckling som enligt lagrådet knappast vore önskvärd.¹² Departementschefen betonade emellertid som skäl för den valda utformningen bl a att de flesta samlevande kvinnor hade behov av understöd efter mannens död, att det då spelade mindre roll, om mannen varit underhållsskyldig, och att det vore bättre att knyta ersättningsrätten till faktiska förhållanden hellre än till en svårare bedömning av behov.¹³

I den nya lagen om *arbetsskadeförsäkring* (1976:380), som den 1 juli 1977 ersatte 1954 års lag, finns alltså kvar det nämnda fallet av *sammanlevnad sedan avsevärd tid under äktenskapsliknande förhållanden* som en grund för jämställande av ogift kvinna med änka. Vid sidan av detta fall fanns i 1954 års lag en möjlighet till änkepension för *trolovad* till den försäkrade, som hade barn med eller var havande med barn till honom. Sedan trolovningsbegreppet utmönstrats ur familjelagstiftningen har detta senare fall gjort om i lagen om arbetsskadeförsäkring till ett krav på att kvinnan "stadigvarande sammanbodde med den försäkrade och hade varit gift med honom eller hade haft barn med honom eller var havande med barn till honom" (5 kap 6 §).¹⁴ Detta jämställande innehåller alltså det krav på tidigare äktenskap eller på att mannen och kvinnan fått barn tillsammans, som blivit så vanligt i olika lagar, låt vara att regeln därutöver innefattar fall där kvinnan ännu bara är havande och något barn inte fötts, och att barn eller havandeskap inte alls krävs om den äktenskapsliknande samlevnaden varat "avsevärd tid". I anslutning till praxis vid tillämpning av de äldre reglerna i lagen om yrkesskadeförsäkring anses kravet på *avsevärd tid* uppfyllt om samlevnaden varat i två år.¹⁵

En fri samlevnad kan emellertid inte bara ge fördelen av änkepension enligt reglerna om folkpension och arbetsskadeförsäkring. I den mån änkepension överhuvudtaget utgår kan den nämligen också för-loras om kvinnan gifter om sig eller börjar en äktenskapsliknande samlevnad med en ny man. Änkepension i form av folkpension skall sålunda dras in om den pensionsberättigade ingår äktenskap eller "stadigvarande sammanbor med man, med vilken hon varit gift eller har haft barn" (lagen om allmän försäkring 8 kap 3 § 2 st).¹⁶ Och än-

¹² Prop 1954:60 s 290 ff.

¹³ Prop 1954:60 s 199 ff och 295 ff.

¹⁴ Se prop 1975/76:197 s 103; jfr s 36.

¹⁵ Jfr SOU 1975:84 s 146.

kepension från arbetsskadeförsäkringen skall dras in om den berättigade gifter om sig eller "avsevärd tid lever samman med man under äktenskapsliknande förhållanden" (5 kap 5 §). Vi kan konstatera, att avgränsningen av de samlevnadsfall, vilka kan medföra antingen rätt till eller förlust av änkepension, skett konsekvent inom vardera lagen för sig. Sätillvida är det fö också följdriktigt att äktenskapsliknande samlevnad, som aldrig kan ge rätt till änkepension i form av tilläggs-pension, inte heller kan medföra förlust av sådan änkepension, om den redan utgår. *Omgifte* gör däremot att änkepension i form av tilläggs-pension upphör att utgå. (Se lagen om allmän försäkring 14 kap 3 §). — Äktenskapsliknande samlevnad har sålunda tillagts en varierande betydelse i fråga om rätten till olika typer av änkepension. Som senare skall beröras närmare har emellertid den sk socialpolitiska samordningsutredningen vid årsskiftet 1979/80 framlagt ett betänkande i vilket det bl a föreslås att samma kriterier för likställande av ogifta samboende med gifta skall tillämpas inom hela socialförsäkrings- och bidragssystemet.

Det faktiska beroendet mellan samlevnadsparterna har också sedan några år gett den efterlevande möjlighet att erhålla *skadestånd* om den andra parten blivit dödad under sådana förhållanden att någon blivit skadeståndsskyldig (skadeståndslagen 5 kap 2 § enligt 1975 års lagstiftning). Ersättning för förlust av underhåll kan sålunda numera utgå inte bara till den "som enligt lag hade rätt till underhåll av den avlidne" utan även till någon "som eljest var beroende av honom för sin försörjning", i båda fallen dock under förutsättning att underhåll redan utgick vid dödsfallet eller kan antagas ha kommit att utgå inom en nära framtid därefter. När kretsen av möjliga ersättningsberättigade vidgats till personer, mot vilka den döde inte varit juridiskt underhållsskyldig, har man i förarbetena särskilt pekat på att människor allt oftare bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden.¹⁷

Sammanfattningsvis skall vi om detta avsnitt bara lägga till att den efterlevande parten (särskilt kvinnan) i en fri samlevnad, som upplösts genom dödsfall, kan komma att tillerkännas samma förmåner som om äktenskap förelegat. Rättsläget är emellertid invecklat på två olika sätt. Dels utgår vissa förmåner aldrig (särskilt änkepension från ATP

¹⁶ Jfr även 1 st om att änkepension inte utgår till änka, som redan före makens död sammanlevt med annan man.

¹⁷ Se NJA II 1975 s 589.

och tjänstepension i övrigt) eller endast under förutsättning av individuellt förordnande till den efterlevandes förmån (grupplivförsäkring i allmänhet). Dels varierar förutsättningarna något i fråga om de förmåner som utgår automatiskt från ett krav på barn eller tidigare äktenskap (för änkepension enligt folkpensionssystemet) till en mera fri bedömning (enligt lagen om arbetsskada, reglerna för statens grupplivförsäkring och vissa andra tjänstegrupplivförsäkringar).

På socialförsäkringsrättens område kan de beskrivna reglerna givetvis ses som uttryck för den sidan av neutralitetsideologin som i fråga om sociala behov eftersträvar principiell likabehandling av fri samlevnad med äktenskap. Däremot kan det vara tveksamt hur man skall se på de numera mycket vanliga grupplivförsäkringarna. Med utgångspunkten att ett gynnande av den efterlevande parten i en fri samlevnad ytterst förutsätter ett förmånstagareförordnande från den avlidne, skulle man kunna se frågan om fördelningen av försäkringsbeloppet som närmast hänförligt till parternas eget mellanhavande. I så fall borde man enligt neutralitetsideologin inte jämställa samlevande med gifta, om inte det sociala behovet för detta ansågs vara särskilt starkt. Genom att förmånstagareförordnanden på detta område vanligen får formen av standardvillkor, som tas in i försäkringsvillkoren utan någon individuell medverkan från försäkringstagaren, försvinner emellertid i praktiken karaktären av viljeförklaring över huvud taget. När standardvillkoren i fråga om tjänstegrupplivförsäkring gynnar den efterlevande parten, torde detta väl snarast kunna uppfattas som så att de som konstruerat villkoren ansett skyddet för den efterlevande motsvara både ett socialt behov och vad man normalt kan antaga om arbetstagarnas-försäkringstagarnas egna önskemål. Detta betyder m a o att förmånstagareförordnandena vid grupplivförsäkring knappast renodlat kan hänföras till den ena eller andra tolkningen av neutralitetsideologin, d v s antingen fritt val för de samlevande eller likabehandling med gifta på grund av sociala behov.

2.5 De samlevandes rättsställning i förhållande till tredje man m m

Redan i det föregående har vi berört rättsregler, som kan sägas angå rättsförhållandet mellan en samlevnadspart och en tredje man, d v s

någon annan än den andra parten i förhållandet. Särskilt tänker vi här på regler om familjerättslig underhållsskyldighet (ovan under 2.3 C) och om skadestånd till efterlevande (ovan under 2.4). Även andra regler om efterlevandeskydd kan sägas angå tredjemansrelationer i vid mening.

I detta avsnitt skall ytterligare belysas att den fria samlevnaden mellan man och kvinna föranleder samma effekter som äktenskap enligt en del regler på olika håll, vilka varken angår de direkta inbördes mellanhavandena mellan parterna (2.3), den efterlevandes rättsställning (2.4) eller social- och skatterätten, som behandlas särskilt nedan (2.6). I dessa skiftande tredjemansrelationer är det inte klart på vilken fot man skall stå enligt neutralitetsideologin. Som vi skall se ger lagregleringen i de hänseenden som nu skall beröras dock uttryck för att den samlevande mannen och kvinnan jämställts med gifta i den mån den aktuella frågan på ett viss rättsområde ansetts motivera likabehandling. I stor utsträckning är det här fråga om regler som på något sätt ger make — och alltså eventuellt den samlevande — antingen en särskilt gynnad eller en särskilt svag position gentemot olika tredje män. Sätillvida överensstämmer alltså effekten av regleringen med vad som blir följden av ett jämställande av ogifta samlevande med makar inom social- och skatterätten: Ibland blir det fråga om att ge en förmån, ibland att försämra rättsläget på grund av samlevnaden jämfört med vad som gäller för ensamstående. — Den följande översikten ger inte anspråk på fullständighet. Den är skriven som en exemplifierande bakgrund till den rättspolitiska problematiken i allmänhet.

I anslutning till vad som redan sagts om 1973 års lag om rätten till bostaden vid upplösningen av en samlevnad mellan ogifta parter, i första hand sådana som har barn tillsammans, kan nämnas införandet av en kompletterande regel i Jordabalken (12 kap 33 §) av innebörden att den part, som med stöd av lagen övertagit bostaden, tillagts den nödvändiga *rätten gentemot hyresvärden att inträda i hyresrätten*. Jordabalken innehåller för övrigt även andra regler som jämställer ogifta samboende med gifta.

12 kap 34 § upptar ytterligare ett undantag från huvudregeln inom hyresrätten, att överlåtelse av hyresrätt förutsätter hyresvärdens tillstånd. Hyresgäst som inte avser att använda bostadslägenhet för återstående hyrestid, får sålunda överlåta hyresrätten till "närstående", som varaktigt sammanbor men honom,

om hyresnämnden lämnar tillstånd. Till närstående räknas inte bara make och andra släktingar utan även samboende under äktenskapsliknande förhållanden.¹

Av intresse är vidare regeln i 47 §, som ger hyresgästens make rätt att i vissa fall få hyresavtalet förlängt, när det eljest skulle upphöra. Samma rätt till förlängning har enligt 47 a § tillagts den som enligt lagen om ogifta samboendes gemensamma bostad har rätt att överta lägenheten vid upplösning av samlevnaden.^{1a}

I anslutning till Jordabalkens regler om överlåtelse av hyresrätt till "närstående" kan följande uppmärksammas även ett antal regler i den fastighetsrättsliga lagstiftning som omfattar *krav på myndighets tillstånd för förvärv av fast egendom* eller ger kommun en *förköpsrätt* när fastighet överlåtes. Undantagna från denna lagstiftning är vissa släktförvärv. Det blir för vår framställning en intressant fråga hur släktkretsen avgränsas, och vilken betydelse det kan ha att förvärvaren av en fastighet sammanlever med överlåtaren under äktenskapsliknande förhållanden. De aktuella lagarna är 1916 års lag om vissa inskränkningar (för utlänning) att förvärva fast egendom mm (i lydelse enl SFS 1979:310), Jordförvärvslagen (1979:230), 1975 års lag om förvärv av hyresfastighet (i lydelse enl SFS 1979:307) och 1967 års förköpslag (i lydelse enl 1979:895). Enligt de tre förstnämnda lagarna behövs normalt inte förvärvstillstånd om förvärvaren är gift med överlåtaren och inte heller om förvärvaren, eller, när makar förvärvar gemensamt, någon av dem är överlåtarens avkomling. Motsvarande släktskapsunderlag begränsar enligt förköpslagen den kommunala förköpsrätten vid överlåtelse av fastighet. Samtliga undantag fick sin nuvarande avgränsning 1979 med början i jordförvärvslagen och med hänvisning till att så många försäljningar skedde med stöd av släktskapsunderlaget att detta borde begränsas.² Tidigare hade även förvärvare som var syskon eller syskons avkomling till överlåtaren (eller som stod i motsvarande släktskap med överlåtarens make) kunnat förvärva utan tillstånd resp undgå den kommunala förköpsrätten.

¹ Se NJA II 1968 s 273 och — betr. JB 12:33 och 34 — Bengtsson, Hyra och annan nyttjanderätt till fast egendom, 1979 s 81 ff.

^{1a} Ang förhållandet mellan JB 12:47 a och 12:34 se Lejmans kommentar i SvJT 1980 s 279 till ett avgörande av bostadsdomstolen.

² Se prop 1978/79:85 s 20 f ang Jordförvärvslagen, 1978/79:164 s 27 och s 41 ang hyresfastighetsförvärvslagen resp lagen om utlännings fastighetsförvärv (i samtliga fall 2 § 5 p.) och 1978/79:214 s 17 ang Förköpslagen (3 § 5 p.).

Äktenskapsliknande samlevnad kan sålunda inte under några förutsättningar likställas med äktenskap enligt reglerna om släktskapsundantag. Ett speciellt skäl skulle kunna åberopas för denna ordning även om saken inte diskuterats i förarbetena, nämligen att släktskapsundantagen kan ses som en nödtvungen konsekvens av att man tillåter att den fasta egendomen utan krav på särskilt tillstånd kan gå över till make eller barn genom regler om giftorätt och arv. Med denna utgångspunkt kan nämligen de enskilda parterna undgå varje krav på förvärvstillstånd för överlåtelse genom att invänta fastighetsägarens frånfälle. Men eftersom en efterlevande part i en fri samlevnad varken har giftorätt eller arvsrätt, blir det från den angivna synpunkten följdriktigt att låta överlåtelse till samlevnadspart omfattas av kraven på förvärvstillstånd.

Inte desto mindre kan såväl svagare släktskapsband som fri samlevnad komma att påverka tillämpningen av jordförvärvslagen. När det föregående släktskapsundantaget inskränktes år 1979 på sätt nyss beskrivits, framhölls det nämligen uttryckligen i förarbetena, att det borde finnas särskilda skäl för att vid den allmänna tillståndsprövningen vägra förvärvstillstånd, om en förvärvare är (syskon, syskons avkomling, makes avkomling eller) *samboende med överlåtaren* och har för avsikt att bosätta sig på jordbruksfastigheten och bruka den.³ Motsvarande resonemang om möjligheten att beakta svagare släktskap liksom "att säljare och köpare sammanbott under längre tid" har även anförts vid ändringen i förköpslagen med tanke på den särskilda regeln (9 § 1 st 3 p) om att tillstånd till kommunalt förköp skall vägras bl a "om det är obilligt att förköp sker med hänsyn till förhållandet mellan säljare och köpare". Det upplystes fö i lagstiftningsärendet att bestämmelsen i praktiken har tillämpats på fall av långvarigt samboende.⁴

Ett annat specialfall, då samboende utan äktenskap kan få betydelse, förekommer i *Konsumentförsäkringslagen*.⁵ Enligt 31 § kan för-

³ Se prop 1978/79:85 a st.

⁴ Se prop 1978/79:214 s 17. Jfr även den speciella förköpsregeln i hyresfastighetsförvärvslagen 17 § 3 p.

⁵ Lagen, som gäller från 1981, tillämpas enl 1 § på försäkringar som konsumenter tecknar hos försäkringsbolag för huvudsakligen enskilt ändamål och som kan hänföras till hemförsäkring, villaförsäkring, fritidshusförsäkring, reseförsäkring, trafikförsäkring (eller annan motorfordonsförsäkring) eller båtförsäkring.

säkringsersättning sättas ned efter vad som är skäligt om den försäkrade uppsåtligt eller genom grov vårdslöshet har åsidosatt sina åligganden enligt försäkringsvillkoren. Och enligt 32 § kan rätten till försäkringsersättning antingen bortfalla, om den försäkrade uppsåtligt framkallat ett försäkringsfall, eller sättas ned efter skälighet om han framkallat försäkringsfallet genom grov vårdslöshet eller genom annan oaktsamhet som ej är ringa (i oaktsamhetsfallet dock bara om förbehåll gjorts enligt försäkringsvillkoren och varit påkallat för att förebygga försäkringsfall eller av särskilda skäl). Enligt båda de nämnda lagrummen (31 § 2 st resp 32 § 3 st) kan bortfall eller nedsättning av försäkringsersättningen under vissa förutsättningar bli aktuell, då det otillåtna beteendet visserligen inte kan läggas den försäkrade själv till last men däremot en annan person. Det för vår framställning intressanta fallet avser, att den handlande varit "någon som beträffande försäkrad egendom har en väsentlig ekonomisk gemenskap med den försäkrade" Avfattningen tar sålunda inte uttryckligen sikte på make eller samboende till den försäkrade, men klart är att ordalagen också kan täcka handlande av en sådan person. Kravet enligt lagrummen på "väsentlig ekonomisk gemenskap" beträffande försäkrad egendom innebär tydligen en begränsning av möjligheten till sk identifikation mellan den försäkrade och hans make eller samboende. Enligt förarbetena kan man i fråga om make i regel utgå ifrån att kravet är uppfyllt, om det föreligger på en gång giftorättsgemenskap (eller samäganderätt) och gemensamt brukande. I fråga om samboende som inte är gifta kan enligt förarbetena ekonomisk gemenskap, som möjliggör identifikation, föreligga ibland. Ett exempel anges vara att de samboende gemensamt äger och brukar ett bo utan att man kan skilja mellan vad som tillhör den ene eller den andre.⁶

I den allmänna lagen om försäkringsavtal finns däremot inte någon regel om identifikation mellan den försäkrade och en samboende med vilken han inte är gift. Vid lagens tillkomst 1927 torde det inte ha funnits anledning att särskilt fundera på verkningarna av samboende utan äktenskap. Bland lagens regler om brandförsäkring finns emellertid ett stadgande (FAL 85 §) enligt vilket reglerna i 18 och 19 §§ om försäkringsgivarens frihet från ansvarighet, när försäkringsfallet framkallats uppsåtligt eller genom grov vårdslöshet, skall gälla om försäkringshavarens *make* föranlett försäkringsfallet. Det är numera

⁶ Se NJA II 1980 s 119 och 124 f.

en fråga av praktiskt intresse, om regeln bör tillämpas analogt på äktenskapsliknande samboende. I en ledande handbok i försäkringsrätt har antagits att man *e contrario* bör draga slutsatsen av 85 §, att handlande av andra familjemedlemmar än make inte skall föranleda identifikation.⁷ Det framgår dock inte att förf. haft samboende utan äktenskap i särskild åtanke. I handboken påpekas också att det i FAL:s förarbeten som motivering för 85 § återopats ”den faktiska intressegemenskapen” som finns hos äkta makar. Vi kan konstatera att just detta ändamålsskäl lyfts fram som en uttrycklig förutsättning för identifikation enligt de ovan behandlade reglerna i Konsumentförsäkringslagen. En analog tillämpning av FAL 85 § på äktenskapsliknande samlevnad med ekonomisk intressegemenskap i fråga om den försäkrade egendomen ligger ganska nära till hands med ledning av vad som nu sagts. En sådan tillämpning skulle också förhindra att två makar blev sämre behandlade i fråga om rätten till försäkringsersättning än ogifta samboende med ekonomisk gemenskap. Det är dock en öppen fråga hur domstolarna skulle ställa sig.⁸ Som skall framgå i det följande har HD dock tillämpat en lagregel för makar analogt på samboende i en rättspolitiskt likartad situation (nämligen betr. 69 § utsökningslagen).

Av mera allmänt intresse är *den sakrättsliga problematiken* om förhållandet mellan samlevnadsparterna å ena sidan och deras borgenärer å den andra. I samband härmed bör inledningsvis nämnas att ogifta samlevande saknar den för makar existerande möjligheten att genom äktenskapsförord ge varandra gåvor, som är giltiga gentemot givarens borgenärer. (Inte heller finns den särskilda möjligheten till besparingsöverföring enligt Giftermålsbalken 8 kap 3 §). För att en gåva mellan de fritt samlevande skall bli giltig mot givarens borgenärer krävs sålunda besittningsöverföring enligt den allmänna sk. traditionsprincipen, något som med hänsyn till samboende kan vara svårt att åstadkomma.

Reglerna om gåvor är alltså olika mellan gifta och ogifta. I den mån en transaktion — det må vara en gåva eller en rättshandling av annat

⁷ Hellner, Försäkringsrätt, 2 uppl 1965, s 295 f.

⁸ Noteras kan att den norska Højesterett varit beredd att tillämpa motsvarande identifikationsregel om make i den norska försäkringsavtalslagen analogt på samboende utan äktenskap under en prövning av förhållandenas karaktär i det enskilda fallet. Sådan tillämpning har skett i *NRt 1975 s 50* men avvisats i *1977 s 278*. Kritisk till en analog tillämpning är Kirsti och Hans Jacob Bull, *Ektefeller og andre feller i FAL: Identifikasjonsregelen i Forsikringsavtalelovens § 19, 3 ledd, I Rett och Humanisme. Festskrift till Kristen Andersen, Oslo 1977, s 77 ff.* I dansk rätt har Inger Margrete Pedersen, låt vara utan motivering, uttalat att det knappast kan antas att 85 § i den danska försäkringslagen skall tillämpas analogt på samboende. (Se betænkning 720. Samliv og ægteskab. København 1974.) För en analog tillämpning i vissa fall argumenterar däremot Lyngsø, *Juristen & Økonomen* 1981, häfte 10, s 201 f.

slag — i princip medför sakrättsligt skydd för förvärvaren gentemot överlåtarens borgenärer kan dock *återvinningsreglerna i konkurslagen* tänkas föranleda återgång av rättshandlingen ifråga, om konkurs inträffar inom viss tid. De avgörande tidsfristerna för att återvinning skall kunna ske är då i vissa fall längre, när rättshandlingen företagits mellan konkursgäldenären och någon av hans "närstående". Enligt en uttrycklig regel (konkurslagen 29 a §) räknas som närstående till gäldenären inte bara make och vissa angivna släktingar utan även "den som eljest står gäldenären personligen särskilt nära". Med detta uttrycksätt har man främst åsyftat den som sammanlever med gäldenären under äktenskapsliknande förhållanden.⁹

Ett jämställande av make och part i ett fritt samlevnadsförhållande inom ramen för begreppet "närstående", som kan innefatta även andra personer, sker också enligt förmånsrättslagen 12 § sista st, som stadgar att *förmånsrätt i näringsidkares konkurs* inte skall tillkomma arbetstagare som själv eller jämte närstående ägde väsentlig andel i eller hade väsentligt inflytande över företaget.¹⁰ De nämnda reglerna om återvinning och konkurs innebär tydligen en försämring i rättsställningen för samlevnadsparten.

Ytterligare en regel av liknande slag som de nyss nämnda hänger samman med det s k *låneförbudet* i 1975 års aktiebolag 12 kap 7 §. Detta förbud innebär att aktiebolag inte får lämna penninglån till aktieägare, styrelseledamot och verkställande direktör i bolaget eller till vissa angivna släktingar eller andra närstående till sådan intressenter. Genom lagstiftning i början av 1978 (1978:1092) har man för att göra låneförbudet effektivare utsträckt det till att gälla även äktenskapsliknande samlevnad, *om de sammanlevande tidigare varit gifta med varandra eller har eller har haft barn tillsammans*. Man har m a o just i detta sammanhang använt sig av vad som kallats för det skatterättsliga familjebegreppet, som — efter vad vi nedan skall finna — har blivit den dominerande modellen inom social- och skatterätten för att avgränsa de samlevnadsfall som likabehandlas med äktenskap. Skälet till denna avgränsning har varit önskemålet att få ett någorlunda lätt konstaterbart kriterium för bedömningen inom ett aktiebolag att till-

⁹ Se NJA II 1976 s 173 ff. I samband med reglerna om återvinning kan fö anmärkas även konkurslagen 100 a §, som sätter en gräns för närstående möjligheter att över huvudet göra gällande lönefordran i gäldenärens konkurs. Se prop 1975:6 s 264 ff.

¹⁰ 10 Se NJA II 1971 s 321 f.

låtligheten av en viss långivning. Överträdelse av låneförbudet är nämligen straffbelagt, om överträdelsen skett uppsåtligt eller av grov oaktsamhet (se 19 kap 1 § 3 p).¹¹

Inom exekutionsrätten förekommer det emellertid också att en gäldenär ges vissa förmåner på grund av att samlevnadsparten räknas som medlem i hans "familj". Ett antal *regler om sk beneficium* utformades på detta sätt vid ändringar år 1968 i den exekutionsrättsliga lagstiftningen. Så är fallet enligt de grundläggande reglerna om beneficium vid utmätning enligt Utsökningsbalken 5 kap 2 § (före 1982 utsökningslagen 65 § 2 st), vid konkurs enligt motsvarande regel i konkurslagen 97 § samt vid införsel enligt Utsökningsbalken 15 kap 9 § (före 1982 införsellagen 10 §).¹² Av särskilt intresse är sistnämnda stadgande som i själva verket löser en konflikt mellan anspråk på försörjning från gäldenärens f d make eller barn, mot vilka han kan vara underhållsskyldig och för vilkas fordran införseln sker i hans lön, och å andra sidan en partner med vilken han sammanlever i ett fritt förhållande och mot vilken han inte kan åläggas någon juridisk förpliktelse att betala underhåll. Lagrummet innebär att införsel endast kan ske i lönebelopp som överstiger det sk förbehållsbeloppet, vilket skall förbehållas gäldenären främst för "eget underhåll och familjens behov". Gäldenärens samlevnadspartner — mot vilken han inte är juridiskt underhållsskyldig — har alltså, om hon inte själv kan försörja sig, upp till gränsen för existensminimum fått ett försteg till gäldenärens avlöning framför införselborgenärer som har ett civilrättsligt krav på underhåll. Det har redan berörts ovan (under 2.3) att ett liknande försteg för (make och) samlevnadspart samt dennas barn år 1978 har införts även i Föräldrabalken genom reglerna om förbehållsbelopp även vid den civilrättsliga beräkningen av underhållsbidrag till barn.

I fråga om de exekutionsrättsliga reglerna bör här också uppmärksammas *bevisreglerna inom utsökningsrätten*. Från och med år 1982 gäller ej längre den äldre utsökningslagen utan en ny Utsökningsbalk

¹¹ Se prop 1977/78:41 s 12 ff, 21 ff och 55 (lagrådet) samt lagutskottets betänkande 1977/78:8 s 11 f. I aktiebolagslagen 10 kap 4 § stadgas förbud att vara revisor för den som står i viss släktskap eller visst svägerlag till en styrelseledamot m fl befattningshavare i bolaget. Förbudet gäller bla den som "sammanlever under äktenskapsliknande förhållanden" med en sådan person. I detta sammanhang uppställs alltså inte något krav på förekomsten av barn eller tidigare äktenskap. När regeln om låneförbudet fått en annan avgränsning motiverades skillnaden med de olika reglernas olika syften.

¹² Se (ang den bakomliggande prop 1968:130) NJA II 1968 s 480 f, 545 och 599.

(1981:774). Enligt 69 § utsökningslagen har en utomstående person som vid utmätning påstår sig vara ägare till lös egendom, som finns i gäldenärens bo, haft bevisbördan för att egendomen är hans och inte gäldenärens. Har den utomstående inte genast kunnat *styrka* sin äganderätt har utmätning skett. Om han har kunnat visa *sannolika skäl* för sin äganderätt har utmätning visserligen fått ske; han har emellertid då skolat hänvisas att inom viss frist väcka talan om äganderätten inför domstol, och den utmätta egendomen har tills vidare inte fått försälas. Regleringen har enligt ett uttryckligt stadgande (69 § 4 st) varit tillämplig när make, som sammanbor med gäldenären, velat freda egendom mot utmätning för gäldenärens skulder. Ett skäl för denna ordning har ansetts vara att makarna eljest skulle få för stora möjligheter att genom ogrundade påståenden dra borgenärerna vid näsan.

Först genom två rättsfall under 1979 fick Högsta domstolen tillfälle att ta ställning till frågan, om 69 § utsökningslagen om omkastad bevisbörda skulle kunna tillämpas analogt på fall av äktenskapsliknande samlevnad (*NJA 1979 s 302 I och II*). I båda de aktuella målen genomförde HD en sådan analog tillämpning. I domskälen i det förra fallet nämns att det äktenskapsliknande samboendet mellan gäldenären och den kvinna, som gjorde gällande att egendom i boet var hennes, pågått sedan 1965. HD fortsatte: "Vid sådant samboende, som alltmera kommit att framstå som ett alternativ till äktenskap, talar väsentligen samma skäl för en tillämpning av reglerna i 69 § UL som då det gäller samboende mellan makar. I vart fall vid så varaktiga förhållanden som det aktuella bör därför enligt grunderna för lagrummet den som bor tillsammans med gäldenären visa sin rätt till lös egendom i det gemensamma hemmet för att freda sin egendom från utmätning." Strax därefter framhölls: "Att den ekonomiska gemenskapen mellan de samboende kan ha i viss mån annan karaktär än vid äktenskap är något som får beaktas inom ramen för bevisprövningen i utmätningsmålet." — I det senare fallet tog HD som utgångspunkt för sina domskäl, att de samboende hade gemensamma barn och att de hade sammanbott åtminstone ett par år (dvs mycket kortare tid än i det förra fallet). Domskälen utformades i övrigt på likartat sätt med vad som nyss citerats, så när som på att hänvisningen till "så varaktiga förhållanden som det aktuella" byttes mot orden "sådana samboendeförhållanden som det aktuella". Tydligt innebär domskälen att HD räknat med att den

analoga tillämpningen av 69 § UL fick bero på om samlevnadsförhållandet med hänsyn till särskilt sin längd och/eller förekomsten av varit barn tillräckligt äktenskapliknande.¹³

Redan 1973 upptog lagberedningen i förslaget till ny Utsökningsbalk en regel om utmätning som innebar, att om gäldenären och hans make eller annan som sammanbor med honom har lös egendom i sin gemensamma besittning, så skall de antas vara samägare, såvida det ej görs sannolikt att egendomen tillhör endera och det ej heller framgår att den tillhört någon annan. Förslaget motiverades med att det numera är vanligt att båda makarna har inkomster, att de då också ofta båda tillskjutit pengar vid inköp av egendom och att det i vart fall ofta är svårt att i efterhand avgöra om egendomen ägs av den ena eller den andra eller av båda gemensamt.

I det förslag till Utsökningsbalk, som regeringen efter långvariga förberedelser framlade för riksdagen genom proposition i juni 1980, framfördes också lagberedningens förslag. Balkens 4 kap 19 § 1 st föreslogs få följande lydelse: "Om gäldenären är gift och varaktigt sammanbor med sin make, anses de vara samägare till lös egendom som de ha i sin gemensamma besittning, om det ej framgår att egendomen tillhör en av dem eller någon annan. Detsamma gäller, när gäldenären varaktigt sammanbor med annan under äktenskapsliknande förhållanden." Förslaget skilde sig tydligen från lagberedningens såttillvida att samäganderättspresumtionen inte gjordes tillämplig på andra samboende än makar samt man och kvinna under äktenskapsliknande förhållanden. För brytande av presumtionen skulle det, som framgår, inte heller räcka med att endera partens äganderätt till hela egendomen gjordes sannolik utan det skulle *framgå*, att en av de samboende är ensam ägare; i propositionen betonades dock att det inte borde ställas så stora krav på bevisningen.¹⁴

När riksdagen till slut antagit den nya Utsökningsbalken (1981:774) har presumtionen för gäldenärens äganderätt till egendom i hans besittning kommit att bibehållas. Förslaget om införande av en presumtion om samäganderätt för gäldenären och hans make eller samboende blev sålunda till sist avvisat. Utsökningsbalken 4 kap 19 § 1 st har erhållit följande lydelse:

Om gäldenären är gift och varaktigt sammanbor med sin make och de har lös egendom i sin gemensamma besittning, anses gäldenären som ägare till

¹³ Ett justitieråd (Persson) var skiljaktig i båda målen och ville inte tillämpa 69 § analogt. Blå hänvisade han till gränsdragningsproblemen beträffande samlevnadsfall som skulle föranleda analog tillämpning, och till att det för samboende saknas motsvarighet till GB 6:9 (om särskild förteckning över makars egendom).

¹⁴ Se till det sagda prop 1980/81:8 Del 1 s 427 ff, Del 2 s 1104 ff (lagrådet) och s 1209 ff.

egendomen, om det ej görs sannolikt att de är samägare till egendomen enligt lagen (1904:48 s 1) om samäganderätt och det ej heller framgår att egendomen tillhör den andre eller någon annan. Detsamma gäller när gäldenären varaktigt sammanbor med annan under äktenskapsliknande förhållanden.

I den nya regeln har det sålunda uttryckligen stadgats, att bevispresumtionen till stöd för gäldenärens äganderätt skall gälla till nackdel inte bara för make utan även för annan, som varaktigt sammanbor med gäldenären under äktenskapsliknande förhållanden. I övrigt innebär regeln främst den förändringen i förhållande till 69§ utsökningslagen, att det ställs lägre krav på bevisning om makens eller den samboendes äganderätt för att utmätning skall underlåtas; det räcker med sannolikhet. — Till stöd för bibehållande av presumtionen för gäldenärens äganderätt har lagutskottet anfört flera skäl: En presumption för samäganderätt lägger en bevisbörda (för att gäldenären är ensam ägare) på borgenären och kronofogden som är svår att uppfylla, eftersom bevismaterialet finns på gäldenärens sida. En samäganderättspresumtion skulle vidare kunna medföra, att kronofogden måste utmäta flera objekt för att få in en viss betalning. Detta skulle kunna vara till nackdel även för gäldenären själv och hans make (eller sammanboende), särskilt som det inte sällan kan uppkomma realisationsförluster i samband med exekutiv försäljning av lös egendom. Innebörden av den gällande civilrättsliga regleringen i fråga om makars egendom är enligt utskottet, att varje make äger den egendom han eller hon förvärvat, och det inte finns någon civilrättslig presumption om samäganderätt mellan makar. — Samtidigt har utskottet emellertid också framhållit att egendom i makars gemensamma besittning — t ex inventarier i hemmet — ofta är samägd, och att det i allmänhet är svårt för make att säkra bevisning om äganderätten. Med hänsyn härtill borde beviskravet mjukas upp något i de fall egendomen påstås vara samägd, d v s det borde räcka med sannolika skäl.^{15 16}

¹⁵ Se till det sagda lagutskottets betänkande 1980/81:23 s 25 ff och 183. Ang riksdagens godtagande av lagutskottets förslag se snabbprotokoll 1980/81:147. — En kritisk diskussion av den föreslagna, men ej införda, presumptionen för samäganderätt finns hos Håstad, Borgenärsskydd vid transaktioner mellan makar och ogifta samboende. Studier i sakrätt, 1980, s 177 ff. — Frågan om två sambors gemensamma besittning enl. UB 4:19 har prövats i *NJA 1984 s 244* (bankfack) och s 375 (segelbåt).

¹⁶ En borgenärsskyddsfråga av speciellt slag uppkom i fallet *NJA 1981 s 1104*. En gäldenär hade fått checkräkningskredit i bank mot säkerhet av dels ett pantbrev i en fastighet, som han och hans dåvarande sambo ägde gemensamt, dels en borgensförbindelse av tre personer av vilka en var sambon. Fastigheten övertogs senare av sambon ensam.

På tal om utmätning bör något sägas också om rättsläget beträffande *fast egendom*. I ett föregående avsnitt (2.3) har beskrivits de rättsfall från senare år genom vilka Högsta domstolen funnit makar resp samboende ha förvärvat en fastighet med samäganderätt trots att en part ensam varit formell köpare och haft lagfart på fastigheten. I sådana fall kan det förekomma att den "dolde ägaren", som inte varit köpare av fastigheten, begär undantagande från utmätning för den lagfarne ägarens skulder av sin påstådda andel av fastigheten. Det kan också tänkas att borgenärerna till den "dolde ägaren" begär utmätning av fastigheten eller en andel av den under påstående, att lagfarten inte ger uttryck för de verkliga ägandeförhållandena. I båda dessa fall beror möjligheten till utmätning på 4 kap 24 § Utsökningsbalken, som trädde i kraft med ingången av år 1982. Lagrummet lyder:

"Fast egendom får utmätas, om det framgår att egendomen tillhör gäldenären. Har gäldenären lagfart på egendomen, får utmätning ske, om det ej framgår att egendomen tillhör annan."

Regeln gäller tydligen inte enbart makes eller samboendes eventuella

Sedan gäldenären inte fullgjort sin betalningsskyldighet till banken sålde sambon fastigheten och betalade skulden, som till beloppet rymdes inom värdet av panten. I målet förde hon regresstalan mot det två andra borgensmännen med yrkande att hon av vardera svaranden skulle utfå en tredjedel av beloppet som hon själv betalt till banken. — Enligt standardvillkoren för checkräkningen gällde att pant, som ställts av gäldenär och inte tagits i anspråk av banken, skulle anses lämnad som säkerhet även för borgensmans regressfordran mot gäldenären. I villkoren fanns däremot inte någon bestämmelse som avskar en borgensman, som ställt pant, från regressanspråk mot annan borgensman.

I sina domskäl framhöll HD till en början att panträtt i den samägda fastigheten bara kunde upplåtas av gäldenären och hans sambo gemensamt, eftersom panträtt inte kan upplåtas i en ideell andel av en fastighet. Därefter fann HD att det för de andra borgensmännen varit naturligtast att se pantbrevet som en pant av gäldenären själv, liksom att det även för sambon — med hänsyn till att hon vid tiden för panförskrivningen sammanbodde med gäldenären — bör ha framstått som naturligt att pantbrevet i deras samägda fastighet skulle tjäna som säkerhet på samma sätt som om panten ställts av gäldenären ensam. Med hänsyn härtill och då det inte visats att de andra borgensmännen fått klart för sig att panten skulle bedömas annorlunda än såsom ställd av gäldenären själv fann HD, mot bakgrunden av standardvillkoret om pantsättning, att panten utgjort säkerhet också för deras regressfordringar mot gäldenären. HD:s slutsats blev därför att sambon inom ramen för värdet av den ställda panten inte hade regressrätt mot de andra två borgensmännen oavsett om hon ansett sig erlägga betalning till banken som borgensman eller till följd av pantsättning.

Högsta domstolens domskäl har sålunda byggts på en tolkning av de olika borgensmännens uppfattning om betydelsen av pantsättningen för deras slutgiltiga, inbördes ansvar. Vid denna tolkning har samäganderätten till fastigheten i kombination med samboförhållandet tillagts en avgörande betydelse.

invändningar mot utmätning av fast egendom för en gäldenärs skulder utan kan angå även andra tredje män. Möjligheten att ett samägandeförhållande skall aktualiseras är väl emellertid av störst praktiskt intresse med tanke på äktenskap eller samboendeförhållanden, särskilt med hänsyn till de nämnda avgörandena i högsta domstolen om uppkomsten av samägenderätt.

Lagrummet är naturligtvis konstruerat med tanke på den vanliga situationen vid fastighetsförvärv, att någon köpt fastigheten av den lagfarne ägaren enligt ett formenligt köpeavtal men utan att köparen ännu själv fått lagfart. Vid dolda anspråk på ägenderätt föreligger det ett principiellt problem, om det dolda anspråket överhuvudtaget skall ges samma betydelse som ett vanligt, formenligt köpeavtal. Om så sker, skulle det av utredning i utmätningens målet kunna "framgå", att (make eller) samboende med dolt anspråk är ägare. Den öppne ägarens borgenärer skulle då inte längre ha möjlighet att genom utmätning (eller konkurs) komma åt den andel i fastigheten som omfattas av det dolda anspråket på ägenderätt. Andelen skulle däremot bli åtkomligt fullt ut för den dolde ägarens borgenärer.

Högsta domstolen har nyligen (genom *dom DT 35 den 19/11 1984*) tagit ställning till frågan om den dolde ägaren har skydd för sitt anspråk mot *den öppne ägarens borgenärer*, dvs det förra av de två nämnda, sakrättsliga problemen. En fastighet hade utmätts för den lagfarne ägarens restförda skatter mm. I anledning av utmätningen hade gäldenärens hustru väckt talan mot gäldenären och mot staten med påstående, att hon var samägare till fastigheten. (Innan HD dömde i målet sattes mannen i konkurs, vilket inte förändrar principfrågan.) HD fann, att det dolda anspråket inte kunde ges skydd mot den öppne ägarens borgenärer innan det manifesterats genom en formenlig överlåtelse eller genom en lagakraftvunnen dom.¹⁷

Den "omvända" situationen — dvs frågan om utmätning av fastigheten på begäran av *den dolde ägarens borgenärer* — var aktuell i rättsfallet *NJA 1981 s 448*. Kronofogdemyndigheten hade utmätt en fastighet som var lagfaren inte för gäldenären men för hans samboende fästmo. Utmätningen hade motiverats med att kvinnan torde ha saknat möjlighet att för egna medel förvärva fastigheten, och att köpet

¹⁷ Se om domen närmare Agell, Ägenderätten till fastighet för makar och samboende s 99 ff.

skett i hennes namn för att skydda fastigheten mot utmätning för mannens skulder. Utmätningen blev emellertid undanröjd. I HD:s beslutsskäl uttalades bl a att det inte ens påståtts, att mannen skulle ha genom någon giltig fångeshandling förvärvat fastigheten vare sig från kvinnan eller från den förre lagfarne ägaren. Inte heller hade, enligt HD, omständigheter i övrigt förbragts som gav anledning till avsteg från principen, att fastighetsförvärv i regel endast kan styrkas genom företeende av en formellt riktig fångeshandling.

Som synes är domskälen inte tydliga i frågan om utmätning av själva fastigheten principiellt borde kunna ske för den dolde ägarens skulder. I annat sammanhang har jag, på skäl som här inte kan utvecklas, för min del funnit att utmätning av själva fastigheten inte bör kunna ske enligt UB 4:24 men däremot utmätning enligt UB 4:23 av det anspråk som innehavaren av det dolda anspåket har att bli insatt som formenlig ägare (sk rättighetsutmätning). Rättsläget är fn oklart. I flera hovrättsfall har dock själva fastigheten utmätts för den dolde ägarens skulder. Ett avgörande av HD kan motses så småningom, eftersom flera mål ligger under domstolens prövning (februari 1985).¹⁸

Avslutningsvis kan i detta avsnitt noteras att fri samlevnad även enligt *Rättegångsbalken* kan medföra samma konsekvenser som äktenskap i flera hänseenden. Mannen och kvinnan kan inte samtidigt sitta som domare i rätten (RB 4:12). Både äktenskap och fri samlevnad medför domarjäv, om relationen föreligger mellan domare och part i målet (RB 4:13). Förbindelsen befriar vidare från vittnesplikt, om den föreligger mellan part och vittne (RB 36:3). I samtliga nämnda fall har den rättsliga avgränsningen skett genom en hänvisning till tidigare eller nuvarande äktenskap, nära släktskap eller svägerlag eller att någon på "liknande sätt" är domaren eller parten "närstående". Med denna bestämning, som infördes år 1973, har man främst avsett fall av äktenskapsliknande samlevnad.¹⁹

Även i fråga om rättsförhållandet mellan en samlevnadspart och

¹⁸ Se till det sagda Agell a a kap 4.4.

Ytterligare en fråga om det dolda anspåkets verkan mot tredje man gäller behörigheten för den öppna ägaren att förfoga över fastigheten. Genom beslut SÖ nr 79 1985-02-06 har HD funnit, att den öppna ägaren är behörig att överlåta eller pantsätta fastigheten, oavsett om den till vilken överlåtelse eller pantsättning skett varit i god eller ond tro beträffande existensen av ett dolt anspråk på äganderätt. Se om denna fråga Agell a a kap 4.2.

¹⁹ Se NJA II 1973 s 328 ff och 348.

olika tredje män, tar rättsreglerna tydligen ofta hänsyn till den fria samlevnaden även om denna tekniskt avgränsats på något olika sätt, nämligen genom ett allmänt krav på äktenskapsliknande samlevnad, eventuellt kombinerat med ett krav på tidigare äktenskap eller att parterna har barn tillsammans. Vi har även träffat på kriterierna "väsentlig ekonomisk gemenskap", "familj" eller "närstående", begrepp som då kan rymma även andra fall än äktenskapsliknande samlevnad mellan man och kvinna. Som tidigare sagts är det ibland fråga om att låta samlevnaden medföra en förbättrad, ibland en försämrad rättslig position jämfört med vad som skulle gälla om den inte alls beaktades. Alla de nu berörda lagändringarna har tillkommit under de senaste tio åren. I själva verket tycks det övergripande synsättet ha varit detsamma som enligt neutralitetsideologin uttalats med sikte särskilt på social- och skatterätten, nämligen en strävan efter principiell likabehandling av samlevnadsparen oavsett deras civilstånd. Neutralitetsideologin har uttryckligen åberopats till stöd för den genomförda lagändringen ifråga om låneförbudet i aktiebolagslagen, en viljeyttring, som har särskilt intresse, eftersom utvidgningen av låneförbudet till vissa fall av fri samlevnad varit föremålet för något delade meningar och därför motiverats ganska utförligt.²⁰

2.6 Social- och skatterätt

Social- och skatterätten var det område som departementschefen särskilt framhöll när han vid 1973 års familjerättslagstiftning skulle illustrera den sida av neutralitetsideologin som innebär en strävan efter jämställande av ogifta samlevnadspär med gifta.¹ Vi har redan i det föregående belyst vilken ställning efterlevande part har enligt socialförsäkringssystemet.² Blä kan det erinras om att en efterlevande kvinna kan få änkepension enligt reglerna om folkpension under förutsättning att parterna varit gifta tidigare eller har fått barn tillsammans, att änkepension från arbetsskadeförsäkringen kan utgå även i andra fall om samlevnaden pågått "sedan avsevärd tid", men att änkepension i form av ATP aldrig kan utgå efter en fri samlevnad. Vi har emellertid i

²⁰ Jfr ovan vid not 11.

¹ Jfr ovan under 2.2.

² Se ovan under 2.4.

sammanhanget även uppmärksammat att upptagandet av en äktenskapsliknande samlevnad också kan medföra den nackdelen att en utgående änkepension i form av folkpension eller arbetsskadeersättning dras in.

Den följande framställningen aktualiserar diverse lagar och regler, enligt vilka jämställande av samlevnad med äktenskap kan innebära ibland förmåner, ibland nackdelar jämfört med vad som skulle gälla om vardera samlevnadsparten behandlades som ensamstående.³

I lagen om allmän försäkring tillämpas konsekvent det kravet för jämställande av samlevande par med gifta att de samlevande har varit gifta eller att de har fått barn tillsammans. Enligt *folkpensionssystemet* kan sådant samboende inte bara ge fördelen av änkepension till efterlevande kvinna utan också nackdelen, att pensionen till var och en av de samlevande (om de båda skulle uppbära folkpension) bli lägre än för en ensamstående person; de samlevande antas nämligen ha lägre levnadskostnader.⁴ Samma förutsättning för likabehandling med gifta, d v s krav på tidigare äktenskap mellan de samboende eller på gemensamt barn, återkommer i 1962 års lag om *hustrutillägg och kommunalt bostadstillägg* till folkpension. Detta är naturligt med tanke på förmånernas karaktär av påbyggnad till folkpensioneringen enligt lagen om allmän försäkring.⁵

Med ledning av den beskrivna begreppsbildningen utgår enligt lagen om allmän försäkring vidare *sjukpenning till hemmama* utan egen inkomst även till ogift kvinna som stadigvarande sammanbor med någon med vilken hon varit gift eller har eller har haft barn gemensamt. Som framgår av lagtexten kan fö existensen av tidigare äktenskap eller gemensamt barn mellan två parter ge rätt till hemmamakesjukpenning även utan samboende med den andra parten, nämligen om vederbörande i stället stadigvarande sammanbor med barn som är "enbart" den andra förälderns.⁶ Samboende mellan de vuxna med gemensamt barn kan sålunda i sammanhanget ersättas av samboende med den andra partens barn.

Lagen om allmän försäkring innehåller även ett par andra fall, där

³ En grundlig genomgång av läget inom social- och skatterätten finns i Claesson, Lindgren & Lind, Samvetsäktenskapet och juridiken. Jfr även SOU 1979:94 s 316 ff.

⁴ LAF 10 kap 1 §; jfr 6 kap 2 §.

⁵ Se anförd lag 9 § 2 st.

⁶ LAF 3 kap 1 § 2 st.

rätten till en socialförmån knutits till en annan persons barn, men det krävs då också att samboende föreligger mellan de vuxna. Enligt reglerna om *föräldrapenning* och om *vårdbidrag* skall nämligen med förälder likställas den med vilken förälder är eller varit gift eller har eller har haft barn tillsammans, om de stadigvarande sammanbor.⁷ Rätt till föräldrapenning liksom till vårdbidrag är sålunda knutet till "styvbarn" i vid mening i ett samboendeförhållande och kan vara grundad på antingen aktuellt äktenskap eller tidigare äktenskap eller gemensamt barn mellan parterna.

Den senast angivna modellen innebär tydligen att barn till endera av två (gifta eller) samboende personer betraktas som deras gemensamma i fråga om rätten till en social förmån. Samma betraktelsesätt har anlagts när riksdagen under våren 1981 infört särskilda regler om sk *flerbarnstillägg* (dvs förhöjda barnbidrag) till den som uppbär allmänt barnbidrag för tre eller flera barn. (Tillägget utgår med ett fjärdedels barnbidrag för tredje barnet och ytterligare ett halvt barnbidrag för varje därpå följande barn.) Enligt lagen skall vid beräkningen av flerbarnstillägg de barn för vilka någon uppbär allmänt barnbidrag räknas samman med de barn för vilka någon annan uppbär allmänt barnbidrag, om dessa bidragsmottagare stadigvarande sammanbor och är eller har varit gifta med varandra eller har eller har haft barn gemensamt.⁸

Som stöd för denna avgränsning anfördes i propositionen, att med gifta och samlevande föräldrar borde — på samma sätt som i skattelagstiftningen och enligt den allmänna försäkringen — jämföras de fall då mannen och kvinnan sammanbor under angivna förhållanden. Makar eller samboende med barn till vilka den andre parten inte är biologisk förälder är emellertid redan en gynnad grupp jämfört med familjer där båda de biologiska föräldrarna sammanbor. I "blandfamiljen" behandlas nämligen varje förälder med sina "egna" barn som ensamstående, och barnet är garanterat barnpension eller bidragsförskott i förhållande till sin andra, biologiska förälder (år 1985 ca 750 kr/mån). Någon motsvarande förmån kan aldrig utgå till en kärnfamilj hur behövande den än är. Med hänvisning härtill avstyrktes i en riksdagsmotion en "sammanräkning" av de båda gifta eller samboendes barn från tidigare förhållanden. Som enda motivering för tillstyrkan av regeringsförslaget angav socialutskottet, att det inte var lämpligt att nu frånga det familjebegrepp som an-

⁷ LAF 20 kap 2 § 2 st med hänvisningar.

⁸ Se den nya 2a § i lagen om allmänna barnbidrag enl SFS 1981:702, prop 1980/81:188 s 6 och 10 och socialutskottets betänkande 1980/81:44 s 2 f.

vänts i skattelagstiftningen och den allmänna försäkringen. Men detta familjebegrepp har inte byggts på några som helst överväganden om vilka sociala förmåner som överhuvudtaget bör utgå till en "blandfamilj".

Reglerna om flerbarnstillägg innebär alltså för en blandfamilj, att vardera föräldern för sina "särkullbarn" *dels* alltså kan få uppbära barnpension eller bidragsförskott som för ensamstående, *dels* få den ytterligare förmånen av flerbarnstillägg genom en sammanräkning av alla barn i den nya familjen. I ett statsfinansiellt läge, då sparsamhet förmodats vara en ledstjärna för riksdagens beslut, är detta en anmärkningsvärd generositet.

Beträffande den allmänna frågan vilka samlevnadsfall, som skall omfattas av likabehandlingen med gifta, har 1960 lagändring beträffande *inkomst- och förmögenhetsbeskattningen* särskilt intresse. Det var nämligen det året som man i skattelagstiftningen införde den regel (65 § sista st kommunalskattelagen) som senare kom att följas i lagen om allmän försäkring och i åtskilliga andra lagar, nämligen att bestämmelser om gifta skall äga tillämpning även i fråga om *dem, som utan att vara gifta, lever tillsammans om de tidigare varit förenade i äktenskap eller gemensamt har eller har haft barn*.⁹ Bestämmelsen infördes för att hindra par under fri samlevnad att kringgå den då gällande sambeskattningen för makar, och hade alltså framför allt syftet att åstadkomma samma nackdelar för samlevande som för gifta.¹⁰ Sedan sambeskattningen avskaffats beror utfallet av för- och nackdelar jämfört med ensamståendes förhållanden på skattelagstiftningens utformning i olika enskildheter. Beträffande skattelagstiftningen skall här bara ytterligare tilläggas att alldeles samma reglering infördes 1970 i lagen om *arv- och gåvoskatt*. Under förutsättning att de samlevande varit gifta eller fått barn tillsammans hänförs de liksom makar till skatteklass I, och förvärv från den andra samlevnadsparten beskattas enligt den mildaste skatteskalen.¹¹

Som redan har framgått (betr arbetsskadeförsäkring och grupplivsförsäkring) är dock lösningen att grunda likabehandlingen med gifta på förekomsten av barn eller tidigare äktenskap ingalunda allenaordande. Enligt reglerna om statligt *bosättningslån* (1976:264) kan förmånen ifråga sålunda utgå inte bara till makar utan även till "man och

⁹ Se även lagen om statlig inkomstskatt 3 § och lagen om statlig förmögenhetsskatt 1 § 3 st.

¹⁰ Se prop 1960:76 s 92 f.

¹¹ Se prop 1970:71 s 80.

kvinnor vilka stadigvarande sammanbor med varandra under äktenskapsliknande förhållanden".¹² Här har alltså ett krav på *stadigvarande* sammanlevnad satts i centrum. En näraliggande men inte helt överensstämmande avfattning förekommer i 1978 års *familjebidragslag* (1978:520) om förmåner till tjänstepliktiga (som gör värnplikt eller civilförsvarstjänst) och deras närstående. Lagens bestämmelser om maka har gjort tillämpliga också på "den som utan att vara gift med den tjänstepliktiga lever tillsammans med honom eller henne under äktenskapsliknande förhållanden" (6§). I förarbetena har särskilt betonats att tillämpningen får ske under beaktande av samtliga omständigheter i det enskilda fallet: En grundläggande förutsättning är gemensamt hushåll, men också varaktigheten av sammanboendet och förekomsten av gemensamma barn är av betydelse.¹³

En betydelsefull socialförmån är *bostadsbidrag* (intill 1977 kallat bostadstillägg). Bostadsbidraget har två uppenbarelsereformer, dels det statliga bostadsbidraget till barnfamiljer, dels det statskommunala bostadsbidraget.¹⁴ Den principiella uppdelningen på dessa två typer har tillämpats sedan 1969. Båda formerna av bidrag kan emellertid sägas fylla samma syfte, att ge särskilt inkomstsvaga grupper tillfälle att förbättra sin bostadsstandard och att medföra en fördelningspolitisk effekt. Det statliga bostadsbidraget är sedan 1972 dock i själva verket inte längre knutet till någon viss bostad utan utgör ett allmänt konsumtionsstöd till inkomstsvaga familjer med barn under 17 år. (Fullt bidrag, som avtrappas enligt en särskilt inkomstprövning, är för 1985 3 180 kr per barn). Det statskommunala bidraget, som sedan 1974 kan utgå även till ensamstående och makar utan barn, innebär (under år 1985) bidrag med i princip 80% av den hyra som ligger mellan 650 kr/mån och vissa maximibelopp, vilka varierar med familjestorleken. Även de statskommunala bidragen reduceras i förhållande till inkomst över en viss nivå.¹⁵

¹² 3 §. Bosättningslån kan enligt lagrummet utgå även i flera andra fall, bl a till "man och kvinna som avser att ingå äktenskap med varandra eller att sammanbo med varandra under äktenskapsliknande förhållanden".

¹³ Se prop 1977/78:127 s 30. Propositionen preciserar till och med synpunkten som återgetts i texten ovan, så att en samlevnad som varat kortare tid än sex månader normalt inte kan betraktas som samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden med mindre än att det finns gemensamma barn eller kvinnan väntar barn med den tjänstepliktiga.

¹⁴ Se SFS 1976:263 resp 262.

¹⁵ Se ang beloppsgränserna SFS 1983:1027, 1984:613 och 1984:615.

Vid inkomstprövningen för båda slagen av bostadsbidrag skall den sammanlagda inkomsten för makar beaktas. Med makar skall emellertid jämställas *dels* de som utan att vara gifta lever tillsammans, om de tidigare varit gifta med varandra eller gemensamt har eller har haft barn, *dels* även man och kvinna som i annat fall lever tillsammans under äktenskapliktande förhållanden och har gemensamt hushåll.¹⁶ Vi kan alltså notera att sammanlevande man och kvinna jämställs med gifta inte bara då de har barn tillsammans eller tidigare varit gifta utan också i andra fall, då det avgörande är om de har gemensamt hushåll. Denna avgränsning anknyter till tanken att bostadsbidraget som sådant är ett stöd till ett hushåll. Klarläggandet av existensen av hushållsgemenskap sker i första hand genom att den som ansöker om bostadsbidrag skall uppge hur det förhåller sig.¹⁷

Jämställandet med gifta torde i allmänhet innebära en nackdel, eftersom inkomstunderlaget för beräkningen av förmånerna blir större, när båda de samlevande har inkomster. Vid liten eller ingen inkomst för ena parten kan dock jämställandet vara en förmån, eftersom den bidragsberättigade maximihyran för makar blir något högre än för en ensamstående.

En komplikation vid tillämpning av regeln, att samlevande ogifta i angivna fall skall jämnställas med makar, är att regeln om makar innehåller att makarnas inkomster skall sammanläggas, *om de ej lever åtskilda*. (Den senare inskränkningen anses enligt praxis innebära att makarna skall ha levat åtskilda på grund av söndring.) Hänvisningen betr samboende till reglerna för makar tycks sålunda lagtekniskt innebära att denna fråga om särlevnad skall kunna ges en formellt fristående betydelse även för ogifta parten. Eftersom redan 18 § om ogifta samboende innehåller ett krav på samlevnad kan det dock tyckas som om hänvisningen i 5 § (om makar) till att parterna ej lever åtskilda inte behöver ha någon självständig betydelse. Det kan ändå tänkas att samlevnaden alltjämt bör anses bestå mellan parter, vilka tidigare sammanbott men under en följande period av något skäl inte gör det, om det nämligen kan antas att samboendet kommer att återupptas.

Reglerna om samlevnadens betydelse för rätten till bostadsbidrag har ändrats flera gånger under en ganska kort period. Enligt 1963 års regler jämnställdes med makar endast samlevnadspär som varit gifta eller haft barn tillsammans. År 1974 tillades den något anmärkningsvärda regeln att samlevande

¹⁶ Förordning (1976:263) om statliga bostadsbidrag till barnfamiljer 18 §. Jfr förordning (1976:262) om statskommunala bostadsbidrag 5 § 1 st.

¹⁷ Prop 1975/76:145 s 317, 62 f och 90 ff.

utan tidigare äktenskap eller barn tillsammans fick välja om de i fråga om bostadsbidragen ville bli betraktade som ensamstående eller gifta; valet fullgjordes genom att de vid ansökan om bostadsbidrag fritt kunde avgöra om de ville uppge att de hade gemensamt hushåll.¹⁸ Avskaffandet av valrätten och införandet av det principiella jämställandet av alla fall av samlevnad (mellan man och kvinna med gemensamt hushåll) med äktenskap grundades på att valrätten gav dessa par en omotiverad favör jämfört med gifta par.¹⁹

En förmån av avsevärt praktiskt intresse är slutligen även rätten till *studiemedel* för högre studier, reglerad i 1973 års studiestödslag (senaste lydelse SFS 1981:579). Enligt lagen har den studerandes inkomster betydelse på det sättet att rätten till studiemedel är inkomstprövad. Härvid har tidigare beaktats även inkomst och förmögenhet för make, med vilken den studerande sammanlever. Makes inkomst och förmögenhet har även haft — och har alltjämt — betydelse på ett senare stadium, nämligen för bestämmande av avgiftsunderlaget för den tidigare studerandens återbetalningar av den huvuddel av studiemedlen som utgör ett lån och inte ett bidrag (8 kap 31 §). I fråga om både tilldelning av och återbetalning av studiemedel har samlevnad med annan tillagts samma negativa effekt för den studerande som äktenskap. Regleringen, som infördes år 1973 med åberopande av rättviseskäl, har anknyttits till kravet inom skattelagstiftningen på att samlevnaden skall gälla person med vilken den studerande tidigare varit gift eller med vilken han gemensamt har eller har haft barn. (Se 4 kap 39 § enligt SFS 1973:349 resp 8 kap 82 §).²⁰ Emellertid har den sk makeprövningen för *tilldelning* av studiemedel slopats fr o m den 1 juli 1980; i den delen har följaktligen regeln om jämställande av samboende par med makar kunnat upphävas.²¹ Lagändringen har dock inte berört återbetalningsreglerna. I det sammanhanget gäller alltså alltjämt reglerna om makeprövning och om jämställande av samboende med makar.

Sammanfattningsvis kan det tydligen sägas att ogifta samboende vanligen likställs med gifta endast under förutsättning att parterna varit gifta med varandra eller har (eller har haft) barn tillsammans. Som framgått förekommer emellertid enligt vissa lagar ett jämställande med gifta även av samboende par utan barn. Å andra sidan har vi tidi-

¹⁸ Se prop 1974:150 s 475 ff (särskilt s 477 f).

¹⁹ Jfr hänvisningar i not 17.

²⁰ Se prop 1973:63 s 39 f.

²¹ Se prop 1979/80:100 bil. 12 under litt. F. Studiestöd m m, socialförsäkringsutskottets bet. 1979/80:12 s 24 och SFS 1980:282.

gare (under 2.4) konstaterat att änkepension i form av tilläggs pension enligt lagen om allmän försäkring *aldrig* — inte ens om parterna har barn — kan utgå till efterlevande part i en fri samlevnad. (Detsamma gäller i fråga om tjänstepensioner på arbetsmarknaden i övrigt.) Läget inom social- och skatterätten i stort är sålunda ganska varierande. Förhållandet har uppmärksamats av den sk socialpolitiska samordningsutredningen, vars slutbetänkande ”En allmän socialförsäkring. Modell och riktlinjer” publicerades vid årsskiftet 1979/80.

Inom ramen för sitt mycket omfattande samordningsuppdrag — talkostnaderna för det socialpolitiska bidragssystemet motsvarar 1/3 av den privata konsumtionen — har den nämnda utredningen föreslagit införandet av en enhetlig likställighetsregel, som är avsedd att efter hand införas över hela det socialpolitiska området. (Skattelagstiftningen berörs dock inte alls av utredningen.) Utredningen utgår från att lagstiftningen bör eftersträva neutralitet mellan olika samlevnadsformer. Det framhålls också att sociala skäl och rättviseskäl talar för att ekonomiska stödbehov bör bedömas med hänsyn till faktiska omständigheter.²² Enligt utredningen bör man dock inte heller i framtiden frångå äktenskapet som en första metod för avgränsning av sådana fall som skall ge rätt till familjeanknutna sociala förmåner.²³ Därutöver behövs emellertid en enhetlig likställighetsregel för fall av samboende.

Den av utredningen föreslagna likställighetsregeln är uppbyggd i tre steg.²⁴ För *det första* föreslås att man och kvinna, som stadigvarande sammanbor, skall jämnställas med gifta om de tidigare varit gifta med varandra eller gemensamt har eller har haft barn. För *det andra* bör enligt utredningen övervägas ett generellt tillägg för samboende par som väntar barn tillsammans. Utredningen eftersträvar därutöver en ökad enhetlighet genom en tillägsregel, som bygger på att ett vidare samboendebegrepp införs för samtliga familjeanknutna bidrag, som i nuvarande system saknar en sådan regel. För *det tredje* föreslås därför att med gifta skall likställas även man och kvinna som stadigvarande lever samman under äktenskapsliknande förhållanden. Utredningen framhåller att samlevnadsförhållandena enligt tillägsregeln får bedömas med hänsyn till varaktigheten av förhållandet, förekomsten av gemensam bostad och ekonomisk hushållsgemenskap samt om barn vår-

²² SOU 1979:94 s 146 och 149.

²³ A a 148 f.

²⁴ A a s 150 ff.

das gemensamt; som regel borde flera av dessa omständigheter vara för handen för att likställighet skall kunna tillämpas.

Vi skall vid en rättspolitisk diskussion senare i framställningen återkomma till socialpolitiska samordningsutredningens förslag.

2.7 Rättsställningen för barn till samlevande ogifta föräldrar

Neutralitetsideologin har gällt hur lagstiftningen bör utformas med tanke på ogifta *samboende*. Såvitt angår barnens rättsställning har emellertid neutralitetsideologin formellt inte fått någon egentlig inverkan på rättsreglernas utformning, eftersom lagreglerna sedan länge byggt på en gränslinje inte mellan samboende och ensamstående utan mellan gifta och ogifta föräldrar. Som bekant har betydelsen av detta senare kriterium minskat sedan många år. Drivkraften har varit en strävan att barnens rättsställning inte skall vara beroende av föräldrarnas civilstånd. Som redan nämnts skedde en ideologisk markering 1976, när t o m termerna barn i resp utom äktenskap togs bort ur lagstiftningen.¹ Man kan här tala om en neutralitetsideologi enligt en annan princip än jämställande av ogifta samboende med gifta. Det hindrar inte, som strax skall framgå, att föräldrarnas samboende på senare år kommit att spela en rättspolitisk roll även för gällande och föreslagna regler om barnens situation. — I vissa avseenden finns fortfarande skillnader i rättsverkningen beroende på om föräldrarna varit gifta med varandra eller inte.

När vi nu intresserar oss för skillnaden mellan å ena sidan gifta och å andra sidan man och kvinna, som lever samman i ett fritt förhållande, blir barnen i den senare typen av förbindelse en delgrupp — och numera den dominerande delgruppen — bland alla barn födda av ogifta föräldrar. Vi skall här kort uppmärksamma i vad mån rättsreglerna gör några skillnader i rättsverkningar mellan barn födda av gifta resp av ogifta föräldrar med tanke på om det vid tillämpningen av reglerna för barn till ogifta föräldrar kan bli aktuellt med särskilt hänsynstagande på grund av föräldrarnas eventuella samlevnad.

Reglerna om *fastställande av faderskap* beror på föräldrarnas civilstånd, eftersom det endast för barn vars mor är gift eller vars make av-

¹ Jfr ovan s 11.

lidit snart efter barnets födelse gäller en presumtion för den äkta mannens faderskap (Föräldrabalken 1 kap 1 §). För barn till en ogift mor måste sålunda faderskapet fastställas, och detta kan ske genom erkännande eller genom dom (1 kap 3—5 §§). Erkännandet kräver bl a godkännande av socialnämnden, och eftersom nämnden bara får medverka till fastställande av faderskap, som kan antagas överensstämma med verkligheten, måste den göra viss utredning. I 1975 års proposition om ändringar i Föräldrabalken uttalades emellertid att socialnämnden torde kunna inskränka sin utredning om mannen och kvinnan bor samman i en stadigvarande förbindelse, även om vissa frågor måste ställas för bedömningen av faderskapsfrågan.² Sätillvida kan tydligen den fria samlevnaden spela en viss roll inom ramen för reglernas tillämpning.

På tal om faderskapsreglerna kan observeras 1984 års *lagstiftning om insemination*. Genom lagen (1984:1140) om insemination har införts regler om tillåtligheten av insemination, d v s "införande av sperma i en kvinna på konstlad väg" (1 §). Insemination får utföras endast om kvinnan är gift eller bor tillsammans med en man under äktenskapsliknande förhållanden, och mannen måste lämna sitt skriftliga samtycke (2 §). Enligt en nyinförd regel i 1 kap 6 § Föräldrabalken (SFS 1984:1139) skall vid tillämpningen av övriga bestämmelser i samma kapitel kvinnans make eller den samboende man, som lämnat samtycke till inseminationen, anses som barnets far, om det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet avlats vid inseminationen.

När möjligheten av inseminationen begränsats till gifta eller samboende par har som skäl anförts, *att* metoden setts som ett medel att avhjälpa ofrivillig barnlöshet hos makar eller samboende, *att* man dessutom måste se till barnens bästa, *och* att något rättsligt faderskap inte skulle kunna fastställas för barn som kommit till genom insemination på en ogift, ensamstående kvinna. Det har i förarbetena inte varit på tal annat än att samboende par under äktenskapsliknande förhållanden skulle likabehandlas med gifta. Sätillvida har vi här ytterligare exempel från senare tid på neutralitetsideologins allmänna betydelse för lagstiftning på olika områden.³

Även om det sålunda inte finns någon skillnad mellan gifta och samboende i fråga om tillåtligheten av insemination, kommer det dock ändå att bestå en skillnad beträtt att fastslå det rättsliga faderskapet för den gifte resp samboende mannen, som gett sitt tillstånd till insemination. Den ovan berörda regeln i FB 1:6 innebär nämligen ett bibehållande av samma skillnad som i alla andra faderskapsärenden mellan gifta och ogifta mödrar. För den gifte man-

² Se prop 1975/76:170 s 139.

³ Se om den nya lagstiftningen prop. 1984/85:2 och lagutskottets betänkande 1984/85:10.

nen kan faderskapet presumeras. För den ogifte mannen, som lämnat samtycke till insemination, måste det fastställas enligt vanliga regler. (Det kan nämligen tänkas, att någon tredje man — varken spermadonatoren eller den samboende mannen — är biologisk far.)⁴

I fråga om den rättsliga *vårdnaden* över barnet (och därmed även beträffande förmyndarskapet enligt FB 11:1) gäller som huvudregler, att gifta föräldrar båda är vårdnadshavare, medan den ogifta modern ensam blir vårdnadshavare från barnets födelse (FB 6:3). På senare år har emellertid införts möjligheter även för ogifta (liksom för fränskilda) föräldrar att få gemensam vårdnad. Det principiellt avgörande steget togs genom lagstiftning år 1976; ogifta föräldrar gavs då lika goda möjligheter som gifta eller fränskilda föräldrar att få gemensam vårdnad, nämligen genom gemensam talan vid rätten; föräldrarnas önskan skall bifallas, "om inte gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa" (FB 6:4 st 1).⁵

Möjligheten till gemensam vårdnad har emellertid underlättats inom ramen för olika ändringar i vårdnadsreglerna genom lagstiftning år 1983 (1983:485).⁶ En utgångspunkt var då att det på senare år blivit allt vanligare, att föräldrar har barn tillsammans utan att vara gifta med varandra, och att föräldrarna, om de bor tillsammans, i praktiken utövar föräldraansvaret gemensamt. De senaste lagändringarna om gemensam vårdnad gick genomgående ut på att befrämja denna, både för ogifta och fränskilda föräldrar. Vad ogifta föräldrar beträffar, kan de numera — under förutsättning att förordnande av vårdnaden inte tidigare meddelats av rätten — få gemensam vårdnad utan att föra talan vid domstol, nämligen genom *registrering* efter anmälan av dem båda till pastorsämbetet (FB 6:4 st 2). Något krav har sålunda inte uppställts på samboende, men möjligheten till gemensam vårdnad har naturligtvis störst praktisk betydelse i samboendefall.

Även vid tvist om vårdnaden har den ogifte fadern samma rättsställning som den gifte eller fränskilde, eftersom tvisten skall avgöras enbart med ledning av vad som anses vara till barnets bästa (FB 6:5 och 6). Tidigare (före lagstiftning år 1973) kunde den ogifte fadern tvinga sig vårdnaden endast om modern kunde anses olämplig som

⁴ Se ang. lagstiftningens utformning vidare replikväxling mellan Höglund och Munck i SvJT 1984 s. 635 ff resp. s. 993 ff.

⁵ Se prop. 1975/76:170 s. 144.

⁶ Se prop. 1982/83:165.

vårdnadshavare. När reglerna ändrades betr alla barn födda av ogift mor, skedde det dock med särskild tanke på fallen av äktenskapsliknande samlevnad. Det antogs nämligen att fadern skulle kunna anses lämpligare än modern som vårdnadshavare endast om han sammabott med barnet.⁷

1983 års lagstiftning om vårdnad gick tillbaka på ett betänkande av utredningen om barnens rätt (SOU 1979:63). Strävandena att främja gemensam vårdnad kom till uttryck även i ett förslag, som inte lett till lagstiftning, om att gemensam vårdnad för barn under 16 år skulle kunna upplösas av rätten först efter en betänketid för föräldrarna av sex månader. Förslaget hade kopierats på reglerna om betänketid för äktenskapsskillnad bla när det finns barn. (Se GB 11:1—3) Formellt skulle den föreslagna betänketiden gälla alla fall av gemensam vårdnad, sålunda även gifta föräldrar. Om gifta föräldrar begär upplösning av den gemensamma vårdnaden innan de begär dom i skilsmässomålet, skulle emellertid den betänketid som redan löpt i skilsmässomålet få tillgodoräknas även enligt reglerna om upplösning av den gemensamma vårdnaden. För den händelse att fränskilda föräldrar behållit gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad, skulle emellertid en ny betänketid komma att löpa, om de senare skulle vilja upplösa den gemensamma vårdnaden!

I fråga om *underhåll* till barn har rättsreglerna tidigare gjort en mindre, formell skillnad mellan barn av gifta och ogifta föräldrar. För *gifta och samboende föräldrar* gick underhållsskyldigheten mot deras barn in under den allmänna plikten att underhålla "familjen", dvs dem själva och barnet, enligt 5 kap Giftermålsbalken. Bidragsskyldighet under samlevnad kunde åläggas endast vid "uppenbar försummelse" av underhållsskyldigheten (GB 5:5). Reglerna om fastställande av underhållsbidrag till barn innebar i övrigt att fader eller moder, som inte hade del i vårdnaden, kunde åläggas att utge underhållsbidrag (FB 7:1 st 1). Enligt ett rättsfall (*NJA 1924 s 198*) kunde dock skyldighet att utge bidrag inte åläggas en förälder som visserligen var utan del i den rättsliga vårdnaden men dock sammanbodde med barnet och faktiskt bidrog till dess skäliga underhåll.⁸ — Med dessa utgångspunkter rådde det en något vacklande praxis i fråga om utövandet av barnavårdsnämndernas allmänna skyldighet att se till att barn av ogifta föräldrar tillförsäkras underhåll (se tidigare FB 7:2 st 3 och numera 7:11). I en del

⁷ Se prop. 1973:32 s. 161.

⁸ Se även SvJT 1960 rf s 17 och Beckman & Höglund, Svensk Familjerättspraxis, 1984, s BV:17 med vidare hänvisningar samt prop 1978/79:12 s 157.

kommuner sökte barnavårdsnämnderna få till stånd underhållsavtal även när föräldrarna sammanlevde, men på andra håll underlät man detta. När barnavårdsmannainstitutet togs bort 1973 förutsattes emellertid att barnavårdsnämnden (numera socialnämnden) skulle kunna avstå från att söka få till stånd avtal om underhållsbidrag till barn av ogift mor, när föräldrarna sammanlevde.⁹

Genom 1978 års lagstiftning om underhåll har alla tidigare skillnader mellan barn födda av gifta resp ogifta föräldrar tagits bort. Reglerna om underhållsskyldighet till barn har också fullständigt lyfts bort från Giftermålsbalken, som i fråga om makars underhållsskyldighet mot barn endast hänvisar till Föräldrabalken (GB 5:2 st 2). Enligt Föräldrabalkens regler spelar det visserligen en roll om föräldrarna sammanbor med varandra eller inte. Enligt den nya huvudregeln om möjlighet att få underhållsbidrag fastställt, skall förälder betala underhållsbidrag om han inte har vårdnaden om barnet och inte heller varaktigt bor tillsammans med barnet (FB 7:2 p 1). Eftersom reglerna är desamma för både gifta och ogifta föräldrar, som sammanbor med barnet, gäller här tydligen en genomförd likabehandling. En med barnet samboende förälder kan fö, vare sig han är gift med den andre föräldern eller inte, bli ålagd skyldighet att utge underhållsbidrag under förutsättning att han försummar sin underhållsskyldighet.¹⁰

Slutligen bör påpekas, att inte heller *namnlagen* (1982:670) gör någon formell skillnad i fråga om barns efternamn mellan barn till gifta och barn till ogifta föräldrar. I praktiken blir det dock lätt en skillnad vid barnets födelse, eftersom huvudregeln innebär att barn till föräldrar med gemensamt efternamn automatiskt förvärvar samma namn (1 § 1 st); den regeln får normalt betydelse bara när föräldrarna är gifta med varandra.

Skulle föräldrarna ha olika efternamn, finns en hjälpregel enligt vilken barnet får samma efternamn som bärs av eventuellt närmast äldre syskon, som står under föräldrarnas vårdnad (1 § 2 st). I annat fall får barnet det av föräldrarnas namn som anmäls till pastorsämbetet inom tre månader efter födelsen (1 § 3 st) eller, om anmälan inte sker, mo-

⁹ Se prop 1973:100 s 69.

¹⁰ FB 7:6 enligt 1978 års lagstiftning.

Vidare har införts skyldighet att utge underhållsbidrag för en förälder, när han visserligen har gemensam vårdnad över barnet tillsammans med den andre föräldern men barnet varaktigt bor tillsammans med endast den andre föräldern. Se FB 7:2 st 1 p 2 enligt prop 1978/79:12. Samtidigt har införts rätt till bidragsförskott i dessa fall.

derns namn (1 § 4 st). Sistahandslösningen med moderns namn gäller sålunda inte bara ogifta utan även gifta föräldrar. Reglerna har också uttryckligen motiverats med att samma bestämmelser bör gälla för alla barn oavsett föräldrarnas civilstånd. Som framgått spelar dock inte själva samboendet mellan ogifta föräldrar någon roll. I praktiken torde det dock ha blivit vanligt på senare år, att ogifta föräldrar ger barnen faderns efternamn utan att de gifter sig med varandra.¹¹

Skulle barnets vårdnadshavare senare önska byta det efternamn som barnet erhållit vid födelsen kan detta ske genom att annat efternamn, som bärs av någon av föräldrarna, anmäls till pastorsämbetet (5 § 1 st).

Sammanfattningsvis skiljer sig tydligen rättsläget i fråga om barn till ogifta föräldrar (samboende eller inte) från situationen för barn till gifta på det sättet, att särskilda åtgärder alltid måste vidtagas i faderskapsfrågan. Vårdnadsreglerna gör också en skillnad genom att gifta föräldrar automatiskt får vårdnaden över ett nyfött barn, medan en ogift mor får vårdnaden ensam. De ogifta föräldrarna kan dock lätt skaffa sig gemensam vårdnad genom anmälan till pastorsämbetet. Reglerna om namn och om underhåll gör formellt ingen skillnad alls beroende på om föräldrar är gifta eller ogifta. I praktiken torde dock barn till gifta föräldrar i långt högre grad än barn till ogifta par få faderns familjenamn, eftersom detta ofta torde vara anmält som gemensamt familjenamn för de gifta föräldrarna.

¹¹ Se till det sagda SOU 1979:25 s. 101—106.

3 Rättspolitik

3.1 Neutralitetsideologin som allmän utgångspunkt

Så som beskrivits i föregående kapitel har det under de senaste 15 åren tillkommit ett stort antal lagregler, som tagit hänsyn till samlevnad utan äktenskap. Genom 1973 års lagstiftning om äktenskapsskillnad m.m. har neutralitetsideologin i sin dubbla uppenbarelseform anlagts som en principiell riktlinje för lagstiftningens inriktning på olika områden. Neutralitet i form av att samlevande ogifta inte bör omfattas av samma regler som gifta hävdas när det gäller själva det äktenskapliga regelsystemet, låt vara att man är villig att införa särskilda regler för fritt samlevande i frågor där det anses finnas ett särskilt praktiskt behov av regler. Neutralitet i form av principiell likabehandling oavsett civilstånd eftersträvas däremot inom social- och skatterätten liksom i viss utsträckning på andra rättsområden, som inte angår parternas inbördes mellanhavande.

Visserligen har det även sagts att det vore önskvärt att äktenskapet bevaras som den normala formen för familjebildning, men detta har inte hindrat att neutraliteten valts som riktpunkt för det praktiska handlandet. Mera allmänna uttalanden i lagstiftningsarbetet tycks snarare innebära, att staten inom ramen för en allmän neutralitet inte bör ge de enskilda rekommendationer om giftermål.

Till en början kan det noteras att de svenska lagstiftarnas neutralitet till människornas handlingsvanor inte upprätthålls konsekvent. I 1969 års direktiv till familjelagssakkunniga sade justitieministern på tal om utformningen av de äktenskapsrättsliga reglerna bl.a. att lagstiftningen borde ses som en utav de viktigaste instrumenten för att leda utvecklingen i nya banor, bl.a. i fråga om rollfördelningen i en familj.¹ Detta är då inte någon neutralitetsideologi. Det kan följande noteras att önskemålen att påverka rollfördelningen inom familjen faktiskt torde ha slagit igenom i ett par mindre lagändringar i samband med 1978 års lagstiftning om familjerättslig underhållsskyldighet. Då infördes det tillägget till Giftermålsbalken 5 kap 1 §, att "man och hustru skall ge-

¹ Se SOU 1972:41 s 58.

mensamt vårda hem och barn". Samtidigt togs den anvisningen bort ur 5 kap 2 § att make kan fullgöra sin del av underhållsskyldigheten under ett äktenskap genom "verksamhet i hemmet". Motiveringen har varit att det blir alltmera sällsynt att ena maken annat än periodvis ägnar sig åt sådan verksamhet och att det därför vore lämpligare att inte i lagen särskilt nämna verksamhet i hemmet som ett sätt att bidra till underhållet. Departementschefen tillade dock försiktigtvis att makes arbete för hus och hem dock givetvis också i framtiden kunde vara ett sätt att sörja för familjens underhåll.² Utan att göra någon värdering av själva borttagandet ur lagtexten av hemarbetet som ett sätt att fullgöra underhållsskyldighet mot familjen konstaterar vi dock, att den svenska lagstiftarens neutralitet sannolikt inte sitter djupare än att den åberopas när den värdering, till vilken man vill vara neutral, stämmer med lagstiftarens egen värdering, men inte upprätthålls, när lagstiftaren själv finner en annan värdering lämpligare. Detta innebär dock inte i och för sig någon kritik mot neutralitetsideologin i fråga om samlevnad utan äktenskap. Denna ideologi har emellertid andra, grundläggande svagheter.

Den svenska äktenskapslagstiftningen har i dag en mycket profan karaktär. Redan i inledningen till den här boken har det konstaterats att reglerna om äktenskaps ingående och upplösning fått en sådan utformning att äktenskapet ur juridisk synpunkt kan betraktas som ett uppsägbart avtal, och att äktenskapets rättsverkningar helt frigjorts från varje hänsynstagande till makes "skuld" eller moraliska bedömningar över huvud taget. Lagstiftningen innebär en samling praktiska regler om *underhållsskyldighet mellan makar, giftorättsgemenskap, gåvor och andra avtal mellan makar, borgenärsskydd* samt om *arvsrätt*. När lagstiftaren i och för sig funnit dessa regler tillämpliga för avtalstypen äktenskap, måste det rimligen redan därigenom vara ett allmänt intresse att reglerna kommer till användning i så många fall som möjligt av i varje fall långvarig samlevnad mellan man och kvinna. Som särskilda argument kan åberopas att giftorättsreglerna och underhållsreglerna kan tjäna som *skyddsregler* till stöd för den part som genom en långvarig samlevnad blivit ekonomiskt beroende av den andra. I fråga om borgenärsskyddsfrågorna måste det med tanke på

² Se SOU 1977:37 s 135, prop 1978/79:12 s 182 och lagutskottets betänkande 1978/79 s 72.

tredje mans intressen vara lämpligast att samma regler tillämpas oavsett den samlevande mannens och kvinnans civilstånd. Beträffande borgenärsskyddet finns det över huvud taget inget underlag för tanken att parterna bör välja regelsystem. Även arvsrätten måste ses som en önskvärd effekt vid långvarig samlevnad.

Också med sikte på andra frågor än de ekonomiska är neutralitetsideologin egendomlig som allmän utgångspunkt för lagstiftningen. Giftermålsbalken innehåller regler både om äktenskapshinder (låt vara ett fåtal sådana) och om betänketid för äktenskapsskillnad, bl a när det finns barn. Det går knappast bra ihop om lagstiftaren *å ena sidan* söker påverka både *familjebildning* och *familjeupplösning* genom Giftermålsbalkens regler, samtidigt som man *å andra sidan* tycks intaga attityden, att det allmänna skall ställa sig neutral till frågan vilken form mannen och kvinnan väljer för sin samlevnad.

Tanken att det allmänna inte aktivt bör rekommendera äktenskapet som samlevnadsform tycks bli fullt begripligt endast om äktenskapet uppfattas som ett ideologiskt överbegrepp, vilket innebär något mera än en civilrättslig avtalstyp. Man tänker sig tydligen att i ideologiska frågor om människors enskilda liv, skall lagstiftningen inte ta ställning. En sådan ståndpunkt är i och för sig också högst rimlig för en någorlunda liberal åskådning. Emellertid har lagstiftaren just strävat efter — och lyckats — att utforma lagstiftningen som en profan avtalstyp, avtalstypen äktenskap, som utformats med olika praktiska mål för ögonen. De ekonomiska rättsverkningarna av äktenskapet behöver över huvud taget inte ledas tillbaka på frågor om ideologi. Reglerna om äktenskapshinder och om betänketid kan visserligen sägas vara ideologiska i den meningen att de gäller andra frågor än rent ekonomiska. Reglerna om betänketid kan sägas vara uttryck för en försiktig strävan att värna om familjestabiliteten och hindra en förhastad familjeupplösning av hänsyn till barn och till make som vill fortsätta äktenskapet. Men även om detta är ideologi, så är det inte fråga om ideologi som måste förankras i någon religiös överbyggnad till äktenskapet. Reglerna har i lagstiftningen motiverats med allmänna överväganden som vunnit stor majoritet i riksdagen.

Visserligen kan det tänkas att åtskilliga människor uppfattar äktenskapet — i positiv eller negativ mening — som ett ideologiskt överbegrepp, som man underkastar sig genom giftermål. Eftersom en sådan föreställning inte har något stöd i lagstiftningens utformning, finns

det knappast anledning för staten att uppställa någon neutralitetsideologi. I varje fall är det en ohållbar tanke att staten å ena sidan skulle uppställa en rad regler om äktenskapet, vilka av allmänna skäl förefaller motiverade och vilka tillgodoser vissa mål, och samtidigt å andra sidan säga att det är ligkiltigt ur allmän synpunkt om de enskilda väljer att gå in under avtalstypen äktenskap.

Neutralitetsideologin förefaller alltså ohållbar såtillvida som staten som lagstiftare ändå måste ha intresse av att långvarigt samlevande par gifter sig, så att de blir omfattade av det fullständiga regelsystemet för avtalstypen äktenskap. En sak för sig är att man i lagstiftningen ändå inte kan bortse från förekomsten av fri samlevnad. Ett hänsynstagande kan emellertid ske enligt andra principiella riktlinjer än en strävan efter neutralitet och likabehandling; denna fråga berörs i följande avsnitt.

Vidare kan ifrågasättas om det är ens logiskt rimligt att ge tanken på neutralitet till samlevnadsformen olika innebörd på olika rättsområden i enlighet med neutralitetsideologins dubbla uppenbarelseformer. Spänningen mellan de två betraktelsesätten kommer klarast fram när den ekonomiska gemenskap som föreligger i en långvarig fri samlevnad beaktas trots att parterna inte har några juridiska förpliktelser inbördes. Detta förekommer både inom socialrätten i vid mening och på andra rättsområden, t ex exekutionsrätten. Trots att de samlevande inbördes inte har några juridiska förpliktelser, tillmäts deras faktiska, ekonomiska gemenskap eller beroende betydelse utåt. I de flesta fall är det naturligtvis dock logiskt möjligt att på detta sätt skilja mellan inbördes förpliktelser och rättigheter, som uppkommer genom äktenskapet, och faktisk ekonomisk gemenskap.

Resultatet av en blandning av juridiska förpliktelser och faktisk ekonomisk gemenskap kan dock bli inkonsekventa, när de kommer till uttryck i olika regler inom ett och samma rättsområde. Så är fallet i fråga om familjerättslig underhållsskyldighet när den som är underhållsskyldig mot barn eller frånskild make i vissa fall kan åberopa rätt till förbehållsbelopp för en samlevnadspart med vilken han har ett barn ("hemmamakeavdrag"), trots att han över huvud taget inte är juridiskt underhållsskyldig mot en samlevnadspart med vilken han inte är gift.³ Såda-

³ Jfr ovan under 2.3.C. Samma inkonsekvens kan sägas ha funnits redan tidigare i införsellagen 10§. När en gäldenär tillerkänns ett förbehållsbelopp för "familj" inräknas i denna även bl a samlevnadspart mot vilken han inte är underhållsskyldig. Samlevnadsparten kan m a o få försteg framför införselborgenären, t ex ett underhållsberätti-

na inkonsekvenser innebär enligt vår mening en dålig lagstiftningsteknik, som leder till ett regelsystem som är svårt att överblicka och förstå. Härtill kommer att grundtanken om en skillnad mellan parternas inbördes förpliktelser och rättsregler på andra områden är tvivelaktig ur allmän rättspolitisk synpunkt. Vi skall återkomma till denna fråga i det följande.

3.2 Lagstiftningens ändamål och lagstiftarens handlingsalternativ

Om man anser att neutralistetsideologin, betraktad just som en ideologi för lagstiftningen om principiell neutralitet till människornas val av samlevnadsform, inte är hållbar, uppstår frågan vilka praktiska handlingslinjer lagstiftaren bör välja i fråga om samlevnad utan äktenskap.¹ Till en början bör det betonas att neutralitetsideologin i svensk utformning skulle kunna ha *praktiska* skäl för sig, även om de ideologiska utgångspunkterna kan kritiseras.

Vid en diskussion av lagstiftarens principiella handlingsalternativ är det rimligt att först göra klart för sig, vilka mål man vill ställa upp för en reglering av mellanhavandet mellan man och kvinna som sammanlever under lång tid. Dessa mål bör man sedan ha i åtanke vid en diskussion av handlingsalternativen. Det kan naturligtvis råda delade meningar om vilka olika syften som familjerättslagstiftningen kan och bör ha. Som särskilt centrala mål kan diskuteras önskvärdheten att systemet tillgodoser *barnens intressen*; här aktualiseras också frågan om *familjestabilitet*. Dessa mera ideologiska frågor lämnas tillsvidare därhän.

Sannolikt kan enighet lättare uppnås om rimligheten av att man beaktar följande två allmänna, närmast rättsystematiska mål, som har motsvarigheter vid all lagstiftning.

gat barn. Motsättningen inom regelsystemet är dock något mindre iögonfallande i detta fall, när försteget kan ses som en speciell förmån som gäldenären beviljas på exekutionsstadiet än när de kommer till uttryck inom ett och samma kapitel av Föräldrabalken.

¹ Kommittébetänkandet ang lagstiftning om samboende på familjerättsens område är SOU 1981:85, "Samliv uden ægteskab" (dansk bet. 915/1980) och "Samliv uden vigsel" (NOU 1980:50). Inställningen i samtliga betänkanden har presenterats utförligt i första upplagan av denna bok, 4 kap. Se om SOU 1981:85 även nedan under 4.1.

För det första är det naturligtvis önskvärt att så många fall som möjligt omfattas av en sakligt sett så fullgod reglering som möjligt. Vi tänker här särskilt på alla de ekonomiska frågor om mellanhavandet mellan samlevande inbördes (och förhållandet till deras borgenärer) som regleras i äktenskapslagstiftningen för gifta.

För det andra är det önskvärt att systemet är rättstekniskt lättillämpat. Denna synpunkt har i själva verket två sidor. *Dels* är det önskvärt för domstolar och myndigheter att reglerna är så lättillämpade som möjligt. *Dels* är det också för enskilda samlevande önskvärt att de kan bedöma både vad som gäller beträffande en viss enskild fråga som rör deras situation och — om det gäller olika regler för gifta och fritt samlevande — vari skillnaderna egentligen består.

I fortsättningen skall vi diskutera lagstiftarens principiella handlingsalternativ i fråga om behandlingen av ogifta samboende när utgångspunkten är att det finns särskilda regler för gifta både inom familjerätten och på många andra håll i lagstiftningen. Visserligen kan man som en helt annan lösning leka med tanken på att avskaffa regler om äktenskapet som grund för rättsverkningar överhuvudtaget. Tanken är dock knappast realistisk. Man kan inte komma förbi behovet av regler om det inbördes förhållandet mellan man och kvinna som lever som gifta och om betydelsen inom andra rättsområden av deras samlevnad.^{1a} En tänkbar variant vore emellertid att bygga alla dessa regler inte på äktenskapet genom vigsel som rättsfaktum utan på samlevnaden som sådan. Den möjligheten skall strax beröras ytterligare på tal om det första av de tre principiella handlingsalternativen för lagstiftaren som vi nu skall diskutera.

En första handlingslinje skulle kunna vara att det inte lagstiftas särskilt om fritt samlevandes situation jämförd med giftas utan att i stäl-

^{1a} I en uppsats i Svensk Juristtidning ("Orden eller frihet", SvJT 1981 s 587 ff) har Helge Thue tagit boken Äktenskap eller samboende till utgångspunkt för att utveckla en syn på äktenskapet och äktenskapslagstiftningen som bygger på att individens behov och livssituation sätts i centrum. Thues synsätt leder till en restriktiv grundinställning till särskilda rättsverkningar även av det formella äktenskapet, även om han inte går närmare in på hur lagstiftningen bör utformas. Synsättet leder honom likaledes till en restriktiv attityd till lagstiftning om äktenskapliknande samlevnad. Han instämmer (s 601) i den värderingen i det norska lagstiftningsarbetet, att regler om äktenskapliknande samlevnad bör införas endast med tanke på sådana frågor som inte kan lösas inom ramen för allmänna rättsregler. Även om Thue tagit min tidigare framställning som utgångspunkt för en kritisk betraktelse om äktenskapslagstiftningen och traditionella uppfattningar om äktenskapets funktion, blir hans slutsatser i fråga om fri samlevnad i själva verket ungefär desamma som mina. Se vidare nedan i texten.

let reglerna om äktenskapet ändras så att alla, som stadigvarande sammanbor under äktenskapsliknande förhållanden, anses som gifta i lagens mening oavsett om de gift sig eller inte. En sådan lösning är inte okänd utomlands. Den förekom tex i Sovjetunionen mellan 1926 och 1944, då "faktiska äktenskap" tillerkändes giltighet och kunde registreras i efterhand på ena partens begäran.² Samlevnad får vidare under vissa förutsättningar automatiskt rättsverkningar som äktenskap enligt reglerna om "common-law marriage" i skotsk och amerikansk rätt. Den rättsfiguren har dock numera avskaffats i allt flera av delstaterna i USA.³

² Se tex Geilke, Die nichteheliche Lebensgemeinschaft in der Sowjetunionen. Monatshefte für Osteuropa-recht 1977 s 157 ff.

³ Se allmänt Homer Clark, The Law of Domestic Relations in the United States, 1968, s 45 ff, and Mary Ann Glendon, State, Law and Family, Family Law in Transition in the United States and Western Europe, 1977, kap 3.

Common law marriage förekommer numera i drygt en fjärdedel av delstaterna. Förutsättningarna för antagandet av sådant, informellt äktenskap kan variera något men bygger genomgående på att mannen och kvinnan själva betraktar sig som gifta på grund av inbördes avtal och att det föreligger en livsgemenskap. Även rättsverkningarna kan variera något, men vanligen inträder fulla äktenskapsrättsliga verkningar, innebärande bl a att äktenskapet kan upplösas blott genom dödsfall eller äktenskapsskillnad.

Även om fri samlevnad inte är lika utbredd eller socialt accepterad i USA som i Sverige har samboende utan äktenskap blivit vanligare på senare år och aktualiserat rättsliga problem i stater utan common law marriage. I både dagspress och juridisk litteratur har stor uppmärksamhet ägnats ett av Californiens högsta domstol år 1976 avgjort mål ("Marvin versus Marvin") mellan skådespelaren Lee Marvin och Michelle Triola, som slutade sitt eget arbete som skådespelerska och sammanbodde med Marvin i över 5 år. (Under sista året antog hon fö hans efternamn.) Sedan sammanlevnaden upphört stämde Michelle Triola Lee Marvin med krav på att bli tillerkänd hälften av den egendom, som förvärvats under samlevnaden; som rättsgrund åberopades främst den överenskommelsen som parterna enl. Michelle hade ingått vid början av samlevnaden. Underinstanserna avvisade dock Michelles talan med hänvisning främst till att den överenskommelse hon åberopade hade ingåtts vid en tidpunkt då Lee Marvin ännu var gift med Betty Marvin och därför inte kunde göras gällande. Californiens högsta domstol åberopade emellertid i sina domskäl flera olika grunder, som i och för sig skulle kunna berättiga till egendomsanspråk på grund av en fri samlevnad.

Bortsett från möjligheten att stödja ett egendomsanspråk på uttrycklig eller underförstådd överenskommelse torde den mest allmängiltiga möjligheten enligt domskälen vara hänvisningen till "the doctrine of quantum meruit" som kan ge samlevnadspär en viss möjlighet att få ersättning för utförda tjänster. Californiens högsta domstol återförvisade målet till lägre rätt för ny handledning.

När tvisten slutligen avgjordes av "Superior Court" kom utgången att stödjas på ett förhållande, som högsta domstolen blott berört i en not till sina domskäl. Michelle Triole tillerkändes 104 000 am. dollar som ett slags engångsunderhåll, nämligen "for rehabilitation purposes, so that she may have the economic means to educate herself and to learn new, employable skills . . . and so that she may return from her status as companion to a motion picture star to a separate but perhaps more prosaic existence"

Fördelen med den nämnda metoden skulle vara att man söker få en fullgod reglering av så många samlevnadsfall som möjligt. I varje fall vid mera långvarig samlevnad kan det tyckas som om full likabehandling med ett äktenskap efter vigsel är sakligt motiverad. Den faktiska familjerelationen och behovet av regler kan vara densamma i båda fallen. Tanken på likabehandling av fri samlevnad med äktenskap också i fråga om parternas inbördes mellanhavande har också haft förespråkare här och var i den nordiska litteraturen.⁴ Den avvisades dock uttryckligen i 1973 års proposition med den korta motiveringen att äktenskapsrättens regler uppenbarligen endast kan göras tillämpliga om parterna valt att gifta sig.⁵

Flera argument kan nog också anföras mot tanken på ett fullt likställande av stadigvarande samlevnad med äktenskap. En *första* invändning är att lösningen tar bort valfriheten att *inte* gifta sig och att undgå samma rättsverkningar som ett äktenskap ger; det finns i varje fall en mindre grupp samboende par som har en sådan önskan. Tanken på att ingen bör behandlas som gift mot sin vilja återopades för övrigt redan som skäl för avskaffande av de ofullkomnade äktenskapen⁶ Önskan att slå vakt om den enskildes valfrihet är dock med tanke på fall av långvarig samlevnad inte något alldeles övertygande argument. Den svenska äktenskapslagstiftningen innehåller bara begränsade

(cit. efter Casad nedan a a not 56).

Se om rättsfallet bl a H.H. Kay & C. Amyx, *Marvin v. Marvin; preserving the Options*, California Law Review 1977 p 937 ff, R. Casad, *Unmarried Couples and Unjust Enrichment; From Status to Contract and Back Again?*, Michigan Law Review 1978 p 47 ff. Se för ytterligare hänvisningar även C. Foote, R.J. Levy & R. Sander, *Cases and Materials on Family Law*, 1980 Supplement, p 114 ff med redogörelse även för ett senare rättsfall från Minnesota (Carlson v. Olson) i vilket en kvinna som sammanlevt 21 år med en man gavs rätt till hälften av all egendom, som paret sparade under samlevnaden. Utgången motiverades med att parterna avsett att åstadkomma en oåterkallelig gåva. Domen från Minnesotas högsta domstol kommenteras ingående och den valda motiveringen kritiserar i en osignerad rättsfallskommentar i Minnesota Law Review 1978 p 449 ff (Family Law: Property Rights of Unmarried Cohabitants).

Betr. amerikansk rätt kan slutligen tilläggas att både common law marriage och fri samlevnad i övrigt behandlas av Giesen, *Die Vermögensrechtliche Auseinandersetzung nichtehelicher Lebensgemeinschaften im Recht der Vereinigten Staaten von Amerika*, Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft, 79 (1980), s 169 ff, och Mattila, *Samboförhållanden i amerikansk rättspraxis*, JFFT 1981 s 139 ff. Av intresse är även en uppsats i tillämpade studier för jur.kand-examen, nämligen Ann Lindahl, *En översiktlig beskrivning av rättsläget för samboende i USA mot bakgrunden av förhållandena i Sverige*. Juridiska institutionen. Uppsala universitet. (Stencil) 1979.

⁴ Jfr Schmidt i TfR 1969 s 453 f (som tänker sig att ena parten kan begära registrering av förhållandet) och von Eyben i TfR 1969 s 282 f.

⁵ Prop 1973:32 s 84.

⁶ Jfr ovan s 30.

rättsverkningar av äktenskapet, vilka alla är inriktade på tillgodoseende av praktiska behov. Eftersom makar genom äktenskapsförord kan undvika giftorätten och genom testamente sin inbördes arvsrätt blir det i själva verket ganska beskedliga effekter som nödvändigtvis skulle påtvingas samboende om de mot sin vilja fullt likställdes med gifta: inbördes underhållsskyldighet (som främst kan aktualiseras efter upplösning av samboendet), vissa regler om gåvor och andra rättshandlingar mellan makar samt vissa regler om förhållandet till tredje man. Ett fullt likställande skulle emellertid innebära att samboendet blev ett hinder för äktenskap med annan person liksom att reglerna om äktenskapsskillnad (inklusive betänketid i vissa fall) bleve tillämpliga. Att gå så långt verkar nog praktiskt helt uteslutet. — Inom andra rättsområden än äktenskapsrätten (och arvsrätten) har däremot omtanken om den enskildes valfrihet knappast någon bärkraft. Som sker enligt neutralitetsideologin kan det i och för sig sägas att avgörande för rättsläget inom såväl social- och skatterätten som en rad andra rättsområden inom vilka äktenskapet tilläggs betydelse bör vara sociala behov och andra aktuella ändamålsskäl.

En *andra* invändning mot full likabehandling av samlevnad av tillräcklig fasthet med äktenskap är av mera formell karaktär. Den bygger på inte bara att de enskilda bör få välja om de vill gifta sig utan också på att fulla rättsverkningar av äktenskap t o m kräver att äktenskapet ingås i viss form. Familjelagssakkunniga framförde i sitt betänkande om äktenskapsskillnad m m ett förslag om förenklat ingående av äktenskap. Detta skulle bestå i ett anmälningsförfarande inför myndighet, något som på en gång skulle innebära ett avtalsslut och en erforderlig registrering av äktenskapet. Förslaget blev dock aldrig genomfört. Det ansågs nämligen oförenligt med 1950 års FN-konvention om samtycke till, minimiålder för samt registrering av äktenskap, som vill slå vakt om äktenskapets frivillighet och som bl a uppställer ett krav på närvaro av vittnen vid äktenskapets ingående. Dessutom åberopades att det föreslagna registreringsförfarandet överhuvudtaget var för torftigt.⁷ Emellertid behöver väl inte heller denna *andra* invändning mot full likabehandling av stadigvarande samlevnad med äktenskap vara ett rättspolitiskt avgörande skäl, eftersom Sveriges anslutning till en internationell konvention kan bringas att upphöra.

⁷ Se SOU 1972:41 s 145 ff och prop 1973:32 s 101 ff. Jfr SOU 1979:25 s 98.

Större betydelse har nog *tredje* invändning mot full likabehandling av fri samlevnad med formellt äktenskap, nämligen att det skulle vara förenat med definitionsproblem samt tillämpningssvårigheter och bevisproblem att generellt grunda äktenskapsrättsliga verkningar inom en mängd olika områden på att en samlevnad anses "äktenskapsliknande" och inte bara på det formella äktenskapet, som är lätt att konstatera. Vi skall nedan återkomma till tillämpningsproblemen på tal om ett annat handlingsalternativ för lagstiftaren än principiellt full likabehandling. Vi nöjer oss här med att konstatera att hänvisningen till tillämpnings- och bevisproblemen får särskilt bärkraft om ett fullt jämställande av fri samlevnad med formellt äktenskap leder till en nedgång i giftermålsfrekvensen. Dessa svårigheter skulle ju undgås om samlevande par gifter sig.

I den av familjelagssakkunniga utgivna rapporten Att Sambo och gifta sig redovisas resultaten av en fråga till nygifta om de ändå skulle ha gift sig om lagstiftningen ändrades så att ogifta i alla avseenden jämfördes med gifta. Endast 12% av männen och 13% av kvinnorna svarade nej på frågan.⁸ Enligt svaren från de nygifta skulle alltså den här diskuterade lagstiftningslinjen ha en viss, men ganska liten effekt på giftermålsfrekvensen.

Motsvarande fråga ställdes även till grupper ogifta samboende. Av dem hade tidigare helt allmänt 27% av männen och 40% av kvinnorna sagt att de inte trodde att de skulle komma att gifta sig.⁹ När de nu ställdes inför frågan om de skulle gifta sig om lagstiftningen ändrades så att samboende ogifta i alla avseenden jämfördes med gifta steg andelen som svarade nej på frågan till 59% för männen och 57% för kvinnorna.¹⁰ Med reservation för resultatens osäkerhet med hänsyn till den begränsade och speciella grupp som tillfrågats, tyder detta på en större benägenhet att inte gifta sig om det blev juridiskt överflödigt. Dock är det naturligtvis inte säkert att de tillfrågade i verkligheten skulle handla i överensstämmelse med hur de svarat.

Vi skall i ett senare avsnitt (3.4) närmare beröra frågan om sambandet mellan lagstiftning och giftermålsfrekvens.

Som *en andra handlingslinje* kan anges den i Sverige officiellt accepterade neutralitetsideologin. Denna innebär ju att man inom social- och skatterätten principiellt eftersträvar likabehandling av äktenskapsliknande samlevnad med äktenskap. Inom civilrätten eftersträvas där-

⁸ SOU 1978:55 s 71 f med tabell 33.

⁹ Se a a bilaga I fråga 146. (De där angivna absoluta talen har här omräknats i procentandelar.)

¹⁰ Se hänvisningen i not 8.

emot inte full likabehandling, men samtidigt är man dock beredd att lagstifta särskilt om sådana mellanhavanden mellan samlevande som det anses särskilt angeläget att få lösta. Fördelen med denna handlingslinje är naturligtvis att man genom lagstiftningen löser åtminstone vissa frågor. En sak för sig är att man då samtidigt riskerar att påtvinga samlevande par vissa regler på ett sätt som strider mot neutralitetsideologin.

Som antytts tidigare bör man göra klart för sig att neutralitetsideologin och lagstiftningen på grundval av den kan tänkas leda till att äktenskapsfrekvensen stannar på en ganska låg nivå eller kanske tom sjunker ytterligare. Det förefaller också rimligt att antaga att särskild lagstiftning om de samlevandes inbördes mellanhavande (tex om viss egendomsgemenskap) kan ha större betydelse härvidlag än lagstiftning inom social- och skatterätten eller i förhållande till tredje man. Lagstiftning om de samlevandes inbördes mellanhavande gäller "kärnområdet" av vad som över huvud taget kan regleras och har större symbolisk betydelse än lagstiftning på andra rättsområden. Rent faktiskt kan dock reglerna om tex rätten till en social förmån ha större ekonomisk betydelse i det enskilda fallet.

Inte heller uppnår man genom tex punktlagstiftning om viss egendomsgemenskap det målet för lagstiftningen att regleringen blir fullgod för så många fall som möjligt. De som är ogifta kommer inte att omfattas av de regler om *underhållsskyldighet*, *giftorätt i allmänhet* och om *arvsrätt*, som förefaller önskvärda vid åtminstone långvarig samlevnad. (I fråga om *skydd för borgenärerna* finns det som tidigare påpekats — oavsett långvarigheten av samlevnaden — inte alls någon anledning att skilja mellan gifta och ogifta samlevnadspär.) Vad man vinner i praktiska lösningar för de särskilda frågor vid fri samlevnad, som görs till föremål för reglering, kan man därför, vid en låg giftermålsfrekvens, samtidigt förlora genom att regler kommer att saknas i andra hänseenden, som särskilt vid långvarig samlevnad också förefaller viktiga.

Om tonvikten läggs på att rättsreglerna skall tillgodose sociala behov är i själva verket hela den skillnad som den svenska lagstiftaren gjort mellan parternas inbördes mellanhavanden, om vilka man i princip inte vill lagstifta, och andra rättsområden (särskilt social- och skatterätten) inom vilka man eftersträvar full likabehandling, diskutabel. Inställningen leder till godtyckliga resultat. Vid långvarig samlevnad

kan det tex ifrågasättas varför parts skyddsbehov när det gäller egendomsanspråk skall begränsas till egendom som inköpts för gemensamt bruk på sätt som skett i två uppmärksammade hovrättsfall och som föreslagits av familjelagssakkunniga som en möjlig grund för lagstiftning.^{10a} Om ena parten avlidit efter en långvarig samlevnad kan vidare — i samma mån som i ett äktenskap — en tillämpning av den sk basbeloppsregeln i Giftermålsbalken 13 kap 12 § (som tillförsäkrar efterlevande make minst 4 basbelopp av giftorättsgodset) vara socialt motiverad. Ur rent sociala synpunkter skulle det to m kunna finnas skäl att gå längre och tillerkänna samlevnadspart både en motsvarighet till full giftorätt och arvrätt. Med tanke på möjligheten att en långvarig samlevnad kan ha orsakat ett ekonomiskt beroende och ett underhållsbehov för ena parten, vanligen kvinnan, blir det vidare en godtycklig och socialt otillfredsställande ståndpunkt att hävda att i varje fall underhållsanspråk inte bör komma i fråga efter upplösningen av samlevnaden, trots att man i princip är beredd att punktlagstifta om parternas mellanhavande med ledning av sociala behov.¹¹ Anspråk på underhåll efter separation framstår tvärtom, när underhållsbehovet orsakats av samlevnaden, som särskilt socialt motiverad i samma mån som det förekommer efter skilsmässa i ett äktenskap.¹²

Eftersom jämställande av ogifta samlevande med gifta ibland men inte alltid bygger på förekomsten av barn (eller tidigare äktenskap mellan parterna), *uppnår lagstiftningen inte heller den eftersträlvade lika-behandlingen fullt ut* ens på de rättsområden där den åsyftas. Detta innebär till en början att lagstiftningen inte får den sakligt bästa utformningen för alla fall. Det blir vidare mycket svårt för de enskilda människorna att få en total överblick över skillnader i rättsverkningar mellan äktenskap och fri samlevnad. För- och nackdelar av äktenskap kan va-

^{10a} Jfr ovan s 41 ff och nedan kap 4.

¹¹ Bengtsson har SvJT 1978 s 708 gett uttryck för uppfattningen att underhåll inte borde förekomma efter separation i fri samlevnad. Som argument anförts att utvecklingen går mot att underhåll efter äktenskapsskillnad får allt mindre betydelse, att "det ansvar som en samboende enligt rapporten (SOU 1978:55, min anm) känner för sin partner lär knappast sträcka sig till tiden efter separation", och att det kan "verka naturligt om en sådan förpliktelse som att betala underhåll vid särlevnad uppkommer först genom ett konkret handlande av typen vigsel, inte redan genom att paret låter tiden gå och fortsätter en påbörjad samlevnad tillräckligt länge".

¹² I några provinser i Kanada har faktiskt införts lagregler om rätt till underhåll efter upplösning av fri samlevnad. Se J. Payne, Maintenance Rights and Obligations: A Search For Uniformity. Family Law Review 1978 No. 1, samt Ontario Family Law Reform Act, 1978, section 14, 15 och 18.

riera ganska slumpartat beroende på vilken rättsfråga som är aktuell. Har de samlevande barn, blir de flesta rättsverkningar inom socialrätten i vid mening desamma som om de varit gifta. Dock föreligger inte rätt till änkepension enligt *ATP-systemet* för en ogift, efterlevande kvinna, som däremot kan få *folkpension* i form av änkepension efter mannen. Är parterna barnlösa kan det löna sig för dem att förbli ogifta, eftersom de då kan få full folkpension var för sig. Skulle mannen avlida kan det emellertid tvärtom visa sig vara en nackdel att de inte gift sig, eftersom den barnlösa kvinnan inte kan få folkpension i form av änkepension. I själva verket har vi i dag tre kategorier av samlevnadsfall som delvis behandlas olika, nämligen gifta, ogifta med barn och ogifta utan barn. (Läsaren kan själv begrunda summan av de regler inom social- och skatterätten som redovisats tidigare under 2.4 och 6.) Tillskapandet av ett sådant rättstillstånd med två huvudtyper av regler (för gifta och samboende) men med många svåröverskådliga variationer tycks oss också vara uttryck för en rättssystematiskt dålig lagstiftningsteknik, som på lång sikt kan medföra risker för socialt otillfredsställande konsekvenser i vissa fall, vare sig det är fråga om ett samlevnadspär som av slentrian inte gift sig eller ett par som gift sig eller inte gift sig för att uppnå en viss effekt, men som därefter drabbas av en nackdel i ett annat hänseende på grund av sitt val.

I rapporten Att sambo och gifta sig finns redovisat de intervjuade personernas kunskaper om olika juridiska frågor. Bl a ställdes just de här i texten berörda frågorna om ogift kvinnas rätt till änkepension i form av folkpension resp ATP. Som man kanske kunde vänta visade det sig att man i mycket stor utsträckning inte kände till förutsättningarna i lagstiftningen; enligt intervjuarna hade de tillfrågade ofta gissat mera än redovisat kunskaper.¹³ Intressant är också att en majoritet av alla tillfrågade haft den felaktiga uppfattningen att lagstiftningen i fråga om rätten till sociala bidrag inte gör några skillnader mellan gifta och samboende ogifta utan gemensamma barn.¹⁴ Som en särskild anmärkningsvärd okunnighet kan noteras att 18% av de ogifta, samboende männen trodde att arvsrätt förelåg för den efterlevande, om den ena parten avled och man inte efterlämnade några gemensamma barn.¹⁵ Utredarna gör sammanfattningsvis den kommentaren att de redovisade svaren visar att det tycks vara vanligt att tro att ogift samboende är mera likt äktenskap än vad det faktiskt är.¹⁶

¹³ SOU 1977:55 s 110 ff.

¹⁴ A a s 116 med tabell 7.14.

¹⁵ A a s 117 f med tabell 7.18.

¹⁶ A a s 119.

Neutralitetsideologin med sitt långtgående men ändå blott partiella jämställande av ogifta samboende med gifta leder alltså till att regelsystemet i stort blir *svåröverskådligt* till nackdel för de enskilda. En ökad lagstiftning som alltmåra knyter rättsverkningar till en fri samlevnad kan också medföra en *ökning av tillämpningsproblemen*, eftersom de rättstillämpande organen tvingas att enligt en rad lagar bedöma, om fri samlevnad har karaktären att böra jämnställas med äktenskap. (I den mån man är beredd att i stället tillämpa regler för gifta analogt på ogifta samboende kvarstår emellertid tillämpningsproblemen även om man inte lagstiftar om samboendefallen.) Tillämpningen kan visserligen ofta vara enkel, särskilt när den förutsätter att parterna har barn tillsammans. Ibland kan det dock vara nödvändigt att göra en värdering av samlevnadens existens (kanske t o m som en sexuell förbindelse) och varaktighet liksom av parternas ekonomiska relationer. I den mån antalet fall av fri samlevnad fortsätter att öka kommer tillämpningsproblemen att aktualiseras oftare. En närmare undersökning av samlevnadens karaktär i ett enskilt fall har dessutom den baksidan att parterna kan bli utsatta för en granskning av sina personliga förhållanden på ett sätt som ibland rent av kan vara störande för den personliga integriteten. Hela frågan om tillämpningsproblemen förtjänar att bli empiriskt undersökt på olika områden. I den tryckta juridiska litteraturen torde hittills bara ha redovisats en specialgenomgång av rättstillämpningen för efterlevande samboende enligt villkoren för olika former av grupplivförsäkring.¹⁷ Genomgången tyder på att tillämpningsproblemen har uppkommit ganska ofta. En opublicerad undersökning av tillämpningen av reglerna om bostadsbidrag tyder vidare på avsevärda praktiska problem vid avgörande av frågan om det föreligger äktenskapsliknande samlevnad med hushållsgemenskap som skall påverka inkomstprövningen för rätten till bidrag.¹⁸ — Tillämpningsproblemen behöver fö inte gälla frågan om en samlevnad har *inletts*; det kan också vara frågan om den har *upphört*.

En särskild sida av tillämpningsproblemen är för övrigt att anknytningen till samlevnaden som kriterium i lagstiftningen kan locka till *missbruk* genom att man döljer samlevnaden därför att ensamstående har större förmåner. Den nyssnämnda undersökningen om bostadsbi-

¹⁷ Roos, Grupplivskyddet, 1974, s 174 ff.

¹⁸ Se Elly-Ann Öholm, Samlevnadsbegreppet och bostadsstöden. Uppsats i tillämpade studier för jur.kand-examen (stencil), Uppsala 1980.

drag tyder på att inte så få sökande lämnat missvisande uppgifter i detta hänseende. De allmänna bevisproblemen liksom missbruksrisken kan i sin tur föranleda ett behov av noggrannare undersökning från myndigheterna av samboendeförhållandena. Även här aktualiseras sålunda risker för den enskildes personliga integritet, som följaktligen också ytterst kan bli en omständighet av viss betydelse för den allmänna frågan i vad mån rättsverkningar skall knytas till fri samlevnad och hur lagstiftaren överhuvudtaget bör ställa sig.¹⁹

Vår korta diskussion av neutralitetsideologins praktiska effekter har sålunda gett vid handen att punktlagstiftning om de samlevandes inbördes mellanhavanden (liksom strävan efter likabehandling med äktenskap på en del rättsområden) visserligen kan leda till en tillfredsställande reglering i vissa hänseenden. Samtidigt innebär den nuvarande handlingslinjen flera andra nackdelar. *För det första* kommer samma rättsverkningar som av ett äktenskap inte att utlösas i åtskilliga fall då detta av sociala skäl skulle kunna vara önskvärt. *För det andra* håller vi på att bygga upp ett invecklat och svåröverskådligt regelsystem med delvis likartade, delvis olika rättsverkningar för gifta, för samboende med barn och för samboende utan barn. *För det tredje* ökar tillämpningsproblemen om äktenskapsliknande samlevnad används som rättsfaktum i lagstiftningen. *För det fjärde* ökar också riskerna för missbruk av sociala förmåner.

Vi har tidigare berört att den sk socialpolitiska samordningsutredningen har uppmärksammat de två första av de angivna nackdelarna. Utredningens recept har varit att föreslå enhetliga definitioner inom hela det socialpolitiska området av sådan samlevnad som likställs med äktenskap. Man har sålunda förordat likabehandling av samlevande man och kvinna med gifta om *antingen* parterna tidigare varit gifta med varandra eller gemensamt har eller har haft barn *eller* att parterna väntar barn tillsammans *eller* att de i övrigt stadigvarande lever samman under äktenskapsliknande förhållanden.^{20—21}

Utredningsförslaget skulle onekligen kunna leda till större enhetlighet och bättre överskådlighet hos regelsystemet. De sociala konsekven-

¹⁹ I JO:s ämbetsberättelse 1978/79 s 489 ff uttalas kritik mot ett förmedlingsorgan som ansetts utan laga stöd ha företagit besiktning av en lägenhet för att utröna om innehavaren, som ansökt om bostadsbidrag som ensamstående, skulle anses sammanleva med en man som enligt sökandens egna uppgifter blott var inneboende.

^{20—21} Se ovan s 77 f.

serna blir också bättre än för närvarande tex såtillvida att efterlevande kvinna efter långvarig samlevnad skulle kunna få änkepension i form av tilläggspension i samma mån som en änka kan få det. Utredningens förslag tillgodoser emellertid inte andra behov som borde förefalla angelägna att tillgódose om man utgår från neutralitetsideologin. Men tanke på tex efterlevandepension kan lagstiftningen inte åstadkomma någon ändring i fråga om sådana pensionsanordningar, som grundas på kollektivavtal. Inte heller tillgodoses det motsvarande behovet inom skattelagstiftningen av utökad likabehandling av samboende med gifta. Som tidigare berörts finns det fö också i fråga om parternas inbördes mellanhavanden sociala skäl att efterlysa ökad likabehandling, om man nu utgår från uppfattningen att samhället inte skall söka befrämja ingående av formellt äktenskap.

Socialpolitiska samordningsutredningens förslag kan ses som ett tecken bland andra på att neutralitetsideologin nog i praktiken leder till ett alltmera ökat jämställande av ogifta samboende med gifta. Delvis beror detta på att sociala behov kan tala därför. Delvis torde emellertid hela idén om neutralitet utlösa önskemål om likabehandling även utan klara sociala behov på sätt som skall beröras ytterligare nedan.

En tredje handlingslinje för lagstiftaren skulle emellertid kunna vara att man i stället för att vara neutral väljer utgångspunkten att det principiellt inte borde finnas behov att uppställa mera än en avtallstyp genom lagstiftning. En sådan handlingslinje borde kombineras med information till allmänheten om lämpligheten av giftermål för att uppnå de äktenskapliga verkningarna av åtminstone mera långvarig samlevnad, som är det socialt betydelsefulla fallet. Handlingslinjen skulle vara invändningsfri utifrån den neutralitetstanken att samlevnadspär inte mot sin vilja bör påtvingas lagregler för sina mellanhavanden. Det finns ju inte något *tvång* till giftermål. Handlingslinjen skulle inte heller ha den stimulanseffekten mot ingående av äktenskap som den härs-kande neutralitetsideologin sannolikt har.

Om man kunde begränsa lagstiftningen till *ett* regelsystem, avtalsstypen äktenskap, och samtidigt hålla giftermålsfrekvensen uppe, vore detta otvivelaktigt den bästa lösningen för att tillgodoser de mål som tidigare angetts: Den sakliga regleringen blir enhetlig och så fullständig som möjligt för så många fall som möjligt. Systemet blir lättillämpat och man minskar även inom social- och skatterätten de tillämpnings-

problem som ligger i bedömningen av om det föreligger äktenskapsliknande samlevnad. Förekomsten av endast ett regelsystem, äktenskaps, gör det dessutom lättare för de enskilda att bedöma sin juridiska situation. I Sverige är emellertid svårigheten med tanke på denna tredje handlingslinje att antalet fall av fri samlevnad redan är så stort och antalet lagregler om likabehandling inom social- och skatterätten så betydande att det inte är lätt att bryta utvecklingen.

Det stora antalet fall av fri samlevnad skapar onekligen praktiska behov av lösningar på olika områden. Samtidigt bör man dock vara medveten om att neutralitetsideologin är en ohållbar utgångspunkt (jfr 3.1 ovan) och att lagstiftaren tvärtom borde sträva efter att det frivilligt ingångna äktenskapet skulle vara den normala rättsfiguren för fall av långvarig samlevnad mellan man och kvinna. Konsekvensen av denna uppfattning blir en *restriktiv grundinställning* till lagstiftning om fri samlevnad. Den allmänna viljeinriktningen blir sålunda en annan än enligt neutralitetsideologin. Skillnaderna i praktiskt resultat mellan neutralitetsideologin och en sådan mera restriktiv handlingslinje kan dock inte sammanfattas i någon enkel formel. Den restriktiva grundinställningen skiljer sig emellertid från neutralitetsideologin genom att den medför ett krav på särskild motivering för likställande av ogifta samboende med gifta i varje särskild fråga, där ett likställande aktualiseras. Neutralitetsideologin tycks däremot leda till ett alltmera rutinmässigt jämställande av ogifta samboende med gifta. På lång sikt kan de praktiska konsekvenserna bli mycket olika.

Inom social- och skatterätten och i en del andra sammanhang (särskilt ang rättsläget till tredje man) torde det vara svårt att undvara åtminstone vissa regler om likabehandling av fritt samlevande par med gifta för att förhindra att ett fritt samlevande par får de ibland bättre förmåner för ensamstående genom att inte gifta sig. Det kan också finnas anledning att i fall av långvarig samlevnad av billighetsskäl ge samma förmåner till ogifta samlevande som till gifta, särskilt när det gäller pension eller andra förmåner efter ena partens frånfalle, eftersom det då är för sent för parterna att genom giftermål skaffa sig rätt till förmånen. När det däremot gäller förmåner under bådass livstid (tex skattemässiga fördelar eller familjebidrag) är saken långt mera tveksam, eftersom parterna då har möjlighet att skaffa sig rätt till förmånen genom att ingå äktenskap.

Även inom civilrätten kan det i fall av långvarig fri samlevnad finnas

behov av regler om de samlevandes förhållande för att skydda en svagare part, särskilt i fråga om fördelningen av parternas egendom efter förhållandets upplösning. Här kan emellertid betonas en synpunkt, som framhållits i de danska och norska betänkandena från 1980, nämligen att samboende parter inte lever i ett rättstomt rum utan att allmänna förmögenhetsrättsliga principer kan tillämpas på deras mellanhavande. Sådana principer ger vissa möjligheter att antaga samäganderätt till egendom, som endera parten förvärvat, eller att ge ersättning till den andra parten enligt principen om obehörig vinst om han medverkat till den andra partens förmögenhetsökning under samlevnaden. Om ett behov föreligger av ett skydd för ena parten i samlevnaden skulle detta behov kunna tillgodoses genom lösningar, som inte utgör en systematisk uppbyggnad genom lagstiftning av dubbla och delvis olika regelsystem för gifta och ogifta samlevande. Undantagskaraktern av reglerna vid fall av fri samlevnad skulle tydligast markeras om det överlämnades till rättspraxis att finna lösningar på problemen.

Skälighetslösningar genom rättspraxis kan visserligen medföra ett osäkrare rättsläge än lagstiftning, men man skulle i varje fall undgå den egendomligheten att lagstiftaren själv tillhandahåller detaljerade regelsystem för både gifta och ogifta samboende, något som kan tänkas vara särskilt ägnat att sänka giftermålsfrekvensen. Det finns emellertid ytterligare en möjlighet, nämligen att det i lagstiftningen införs en allmän skälighetsregel till skydd för part efter upplösning av en fri samlevnad men däremot inte en speciell konstruktion med egendoms-gemenskap.²² Bortsett från att det är svårt att utforma en reglering om sådan gemenskap på ett rättspolitiskt och rättstekniskt lämpligt sätt,²³ skulle inte heller införandet av en allmän skälighetsregel, i samma grad som en speciell reglering om samboendes egendomsförhållanden, behövs framstå som ett led i uppbyggnaden av dubbla regelsys-

²² Vid diskussionen av "den papirløse familie" på det Nordiska Juristmötet 1975 föreslog referenten Inger Margrete Pedersen en lagregel som gjorde det möjligt att vid upplösning av fri samlevnad ålägga den ena parten eller hans dödsbo en skyldighet att utge ett blopp till den andra parten för att denne inte skulle hamna i en orimlig situation i ekonomiskt hänseende. Referenten var i motsats till koreferenten Kirsti Bull ganska skeptisk till samäganderättskonstruktionen. Se förhandlingarna på Det syvogtyvende nordiske juristmøde i Reykjavik den 20—22. Augusti 1975 (utg 1977) s 355 ff. Se numera också de danska och norska utredningsförslag från år 1980 vilka berörs nedan under 4.2.

²³ Jfr nedan kap 4.3 samt Gudrun Erlendsdottir, Ægtefællers og fast samboendes for-mueforhold, Referat till det 29:e nordiska juristmötet i Stockholm den 19—21 augusti 1981, s 30 ff.

stem. Äktenskapet skulle alltså kunna framstå som den normala samlevnadsformen vid långvarig samlevnad eller när det fötts barn och den fria samlevnaden som ett — rättsligt sett — systemfrämmande element.

För tydlighetens skull kan det tilläggas, att vi inte som ett skäl för en restriktiv inställning till lagstiftning om parternas inbördes mellanhavanden vill åberopa, att mannen och kvinnan bör reglera sina förhållanden genom avtal. Man kan inte förlita sig på att människor i allmänhet skall kunna lösa problemen på så sätt.

Konsekvenserna av neutralitetsideologin skiljer sig från den nu skisserade inställningen genom att ideologin tycks leda till ett nära nog rutinmässigt jämställande av fri samlevnad med äktenskap på många områden utan att de praktiska behoven av detta diskuteras närmare i varje enskild fråga. Neutralitetsideologin har också lett till att man i lagstiftningsarbetet synbarligen inte brytt sig om vare sig att den samlade lagstiftningen blir alltmer svåröverskådlig eller att den kan sänka giftermålsfrekvensen.

Sedan man väl bundit sig för tanken att samlevnad bör jämföras med äktenskap i alla frågor, som inte gäller parternas inbördes mellanhavande, tycks det vara svårt att undvika att denna tanke får slå igenom generellt. Ett utmärkt exempel finns i den år 1978 införda regeln i Föräldrabalken om förbehållsbelopp vid beräkningen av underhållsbidrag till barn. Som tidigare berörts skall här med hemmamake, för vilken förbehållsbelopp i vissa fall får beräknas, jämföras "annan som den bidragsskyldige varaktigt bor tillsammans med, om de har barn gemensamt".²⁴ Regeln om jämförande fyller dock knappast något socialt behov eftersom ställningen av hemmamake lätt kan uppnås genom äktenskap. Nyheten innebär också att underhållsreglerna får en ur vissa synpunkter motstridig uppbyggnad. Den civilrättsliga underhållsskyldigheten mot barn kan få stå tillbaka för behoven hos den andra parten i en fri samlevnad (låt vara att det fötts ett barn i det nya förhållandet) trots att någon civilrättslig underhållsskyldighet över huvud taget inte föreligger i den fria samlevnaden.

I själva verket förefaller det troligt att ett bibehållande av neutralitetsideologin kommer att aktualisera ett jämförande av fri samlevnad

²⁴ Se ovan s 47 f.

med äktenskap enligt allt flera rättsregler. Som ett symptomatiskt exempel på familjelagssakkunnigas följsamhet till den ideologin kan nämnas att kommittén i sitt remissyttrande över förslaget om gemensam vårdnad mm väckte frågan om möjligheterna för sammanboende, ogifta par att *adoptera*. Departementschefen fann emellertid att frågan fick prövas i annat sammanhang.²⁵

I samma lagstiftningsärende genomfördes också vissa ändringar i *reglerna om fastställande av faderskap*. I detta sammanhang kan noteras ett påpekande i propositionen att ingen remissinstans hade förfäktat meningen att den legala presumtionen för den gifte mannens faderskap borde slopas helt.²⁶ (En sådan lösning har senare föreslagits i norsk rätt, men förslaget har inte förverkligats i den nya BarneLov, som antagits år 1981.²⁷) Däremot förordade ett par remissinstanser att ett faderskapserkännande av en man, som sammanbor under äktenskapliga förhållanden med en kvinna som får barn, borde godtagas utan officialprövning, d v s att barnavårdsnämndens formella godkännande av erkännandet inte borde fordras.²⁸ På lång sikt får man på grundval av neutralitetsideologin antagligen vänta sig att det på nytt aktualiseras, om inte faderskapspresumtionen för äktenskap bör avskaffas — eller utvidgas till att gälla äktenskapsliknande samlevnad i samma mån som för äktenskap!

Som några andra exempel där tanken på likabehandling av fri samlevnad och äktenskap kan aktualiseras inom civilrätten kan nämnas Gifttermålsbalken 5 kap 12 § om *hushållsfullmakt*,²⁹ Ärvdabalken 10 kap 1 § om *hinder för make* (till testator eller testamentstagare) att *vara testamentsvittne*, och Försäkringsavtalslagen 85 § om bortfall av rätten till försäkringsersättning vid brandskada när *försäkringsfallet framkallats av försäkringstagarens make*.³⁰

²⁵ Se prop 1975/76:170 s 177.

²⁶ A a s 102.

²⁷ Se om förslaget Norges offentliga utredningar 1977:35 s 18 ff och Odelstingsproposition 1979—80 nr 62. Den nya lov om barn og foreldre (barneLova) har utfärdats genom Norsk Lovtidende 1981 nr 7. Se om fastställande av faderskap kap 2 i lagen. — Jfr numera även Saldeen i Lakimies, 1984, s 1279 ff ang presumtionsregelns ev. osäkerhet.

²⁸ Prop 1975/76:170 s 109.

²⁹ Jfr Bengtsson i Nordisk Gjenklang s 661 f och Äktenskapsliknande samlevnad s 22 f. Som Bengtsson framhållit saknas dock det underlaget för hushållsfullmakt att fritt samlevande man och kvinna inte som makar har inbördes underhållsplikt.

³⁰ Se ovan under 2.5 om analog tillämpning av Försäkringsavtalslagen 85 § resp Utsökningslagen 69 §.

Det är oundvikligt att domstolarna i händelse av process kan tvingas ta ställning till möjligheten av en analogi från lagregler om makar till fall av äktenskapsliknande samlevnad.³¹ Om lagstiftningen i stort bygger på en neutralitetsideologi, förefaller en analogisk tillämpning av regler om gifta mera närliggande än om lagstiftaren utgår från värderingen att långvarigt samlevande par bör gifta sig. Neutralitetsideologin kan emellertid därutöver leda till att det framstår som naturligt att i själva lagreglerna införa en föreskrift om likabehandling.

I själva verket tror vi emellertid att det på lång sikt ligger en ännu större, icke avsedd effekt innesluten i neutralitetsideologin än bara en allmän villighet att i allt flera fall lagstifta om att fri samlevnad skall likställas med äktenskap. Tidigare har vi framhållit att det med neutralitetsideologins egna utgångspunkter borde vara otillfredsställande att förutsättningarna för en social förmån, särskilt till skydd för en efterlevande part i en långvarig, fri samlevnad, varierar beroende på om de samlevande varit gifta eller inte. Om lagstiftningen bygger på en neutralitetsideologi till samlevnadsformen kommer det, om fallen av långvarigt samboende utan äktenskap ökar, på lång sikt att växa fram ett socialt behov av ett mera fullständigt jämställande än som hittills föreligger. Som vi tidigare berört kommer detta att bli fallet även beträffande frågor om egendomsanspråk och underhåll i parternas inbördes förhållande. Detta innebär m a o att vi tror att den nuvarande utvecklingen, som innebär ett delvis likställande av fri samlevnad med äktenskap, inte i längden låter sig upprätthållas utan att lagstiftarna kommer att tvingas att välja mellan de två andra handlingsalternativen, antingen ett jämställande i så stor utsträckning som möjligt över hela linjen eller en mera restriktiv linje, som presenterats ovan.

3.3 Familjestabiliteten

Ett val mellan de diskuterade handlingsalternativen kan emellertid inte ske enbart på grundval av en diskussion av de hittills diskuterade målen för lagstiftningen, d v s främst att fånga in så många fall som möjligt under en så fullgod reglering som möjligt och att åstadkomma

³¹ I Kommentar till Ärvdabalken, Del II, 1976, ifrågasätter Walin om inte regeln i ÄB 18:5 om rätt för make (och oförsörjda barn) till underhåll ur dödsbo borde analogivis tillämpas på sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden, låt vara att saken enligt Walin inte skulle ha så stor praktisk betydelse med nutida välfärdsanordningar.

ett regelsystem som är lättillämpat för myndigheterna och överskådligt för de enskilda människorna. Som tidigare antytts bör det också övervägas vilken utveckling som förefaller önskvärd med hänsyn till hur barnens intressen och familjestabiliteten kan påverkas av olika lösningar. Här återvänder vi till frågor av mera ideologisk än praktisk-ekonomisk art, frågor som dock naturligtvis på lång sikt är särskilt viktiga.

Det kan i ett "pluralistiskt" samhälle tänkas råda delade meningar i frågan om familjestabiliteten bör uppfattas som ett mål för lagstiftningen. Det skulle krävas moralfilosofiska betraktelser om man på allvar vill analysera frågan på vilka områden och i vad mån lagstiftningen bör utformas för att påverka människornas sätt att leva. Här skall vi inte ge oss ut på några djupa vatten. Vi nöjer oss med att konstatera att reglerna om betänketid för äktenskapsskillnad faktiskt utformats för att förebygga förhastade familjeupplösningar, främst när det finns barn. Eftersom redan detta innebär att viss familjestabilitet med hänsyn till barnen satts upp som ett mål, borde konsekvensen kräva att samma mål beaktas även på tal om utformningen av andra regler om familjesamlevnad. Utgångspunkten kan i och för sig aktualiseras på olika rättsområden. Så t ex bör man självfallet undvika regleringar inom social- och skatterätten, som skulle leda till att det för en familj med ekonomiska svårigheter ställer sig gynnsammare att upplösa familjegemenskapen hellre än att fortsätta den.¹ Inom det civilrättsliga området borde det, om man ser enbart till önskemålen om familjestabilitet, vara ett värde om föräldrar gifter sig, eftersom betänketidsreglerna för äktenskapsskillnad kan tänkas förebygga en och annan onödig familjeupplösning.

Även om man accepterar att ett försiktigt värnande om familjestabiliteten kan ha ett egenvärde med tanke främst på barnens situation, skulle det möjligen kunna påstås föreligga en målkonflikt mellan detta värde och önskemålet att nackdelar inte bör skapas för barn till ogifta och ensamstående mödrar. Frågan blir nu med andra ord om ett önskemål, att föräldrar med hänsyn bli till familjestabiliteten bör gifta sig, står i konflikt med önskemålet att barn till ensamma mödrar inte bör utsättas för nackdelar?

Såtilvida är det klart att det inte föreligger någon motsättning, att önskemålen gäller olika kategorier av barn. Ett värnande om familje-

¹ Enligt Andrup. Er ægteskabet familjefiendsk? Esbjerg, 1974, s 62 ff, skulle de danska reglerna om socialhjälp faktiskt kunna verka familjeupplösande.

stabiliteten bland kategorin barn till samlevande föräldrar kan över huvud taget inte bli aktuell för barn, vilkas föräldrar aldrig sammanlevt. Den tänkbara målkonflikten ligger på ett mera abstrakt plan och består i den eventuella reflexverkan — möjligheten av en negativ attitydbildning — som kan uppstå för barn till ensamma mödrar om samhället skulle sträva efter, och lyckas, att få de flesta samlevande par att gifta sig. Risken skulle med andra ord vara att ett förordande av äktenskapet för alla samlevnadspär skulle bevara sådana negativa värderingar till nackdelar för barn av ensamma föräldrar, som man slutgiltigt velat avliva genom borttagande ur lagstiftningen t o m av termerna barn i och utom äktenskapet.

Kan det nu verkligen föreligga en risk för att en negativ attityd bildas mot barn till ensamma föräldrar om staten skulle rekommendera äktenskapet som avtalstyp för samlevande föräldrar? Av flera skäl förefaller detta inte realistiskt i dagens svenska samhälle. Eftersom skilsmässor är vanliga kommer alltid många barn att leva tillsammans med endast den ena av föräldrarna. Vidare finns det naturligtvis ingen anledning att, om det alls är möjligt, motverka ”proväktenskap” i form av fri samlevnad mellan människor som ännu inte beslutat om de vill binda sig på längre sikt. Det innebär att man måste räkna med att det även i fortsättningen blir vanligt att barn föds av ogifta föräldrar, vilka i åtskilliga fall kommer att flytta isär. Under dessa förhållanden verkar det inte troligt att ett värnande från statens sida om äktenskapet skulle kunna medföra några negativa verkningar för barn till ensamma föräldrar.

Resonemanget om familjestabiliteten leder därför tillbaka till utgångspunkten, d v s att lagstiftaren, om han vill ta sina egna regler om betänketid vid äktenskapskillnad på allvar, borde anse det önskvärt att samboende föräldrar gifter sig. I själva verket har dock den svenske lagstiftaren varit inte bara ointresserad av om samboende föräldrar gifter sig utan t o m motverkat sådana giftermål genom den allmänna handlingslinjen, att ett jämställande av ogifta par med gifta är särskilt motiverat om parterna har barn tillsammans. Även om denna avgränsning i och för sig kan ha skäl för sig innebär den samtidigt att samlevande par kan få mindre anledning att gifta sig just därför att de har barn tillsammans.

Det är inte lätt att empiriskt få säkra svar på frågan i vad mån ingående av äktenskap verkligen kan öka stabiliteten i ett förhållande. I utredningen Att sam-

bo och gifta sig har ungefär 18% av de drygt 100 samboende par som intervjuades 1974 separerat tre år senare. Denna upplösningsfrekvens var något högre än vad utredningen med stöd av annan statistik finner i fråga om äktenskapsskillnad bland gifta par som ingick äktenskap 1971. Efter fyra års äktenskap hade 8% av dessa äktenskap upplösts genom skilsmässa. Som påpekas i utredningen är grupperna dock inte jämförbara eftersom många av dem som gift sig sammanbott före äktenskapet och därmed passerat ett stadium då åtskilliga samboendeförhållanden brukar upplösas.²

3.4 Lagstiftning och giftermålsfrekvens

I den rättspolitiska debatten har inom något rättsområde använts termerna *primärmål* och *ultimärmål*, vilka hämtats från systemteorin.¹ Ultimärmål syftar på det tillstånd som man sätter upp som slutmål för lagstiftningen. Primärmål åsyftar ett mål på kortare sikt. Primärmålet kan representera en etapp på vägen mot ultimärmålet, men det är detta senare som är det viktigaste.

Vad beträffar frågan om fri samlevnad eller äktenskap innebär neutralitetsideologin att man arbetar utan ultimärmål. Synpunkten att man bör lagstifta om sådana speciella frågor där lagstiftningsbehovet är särskilt stort, tex om egendomsgemenskap mellan samboende, innebär visserligen en inriktning på ett primärmål, att lösa närliggande praktiska problem. Den fråga som allvarligt borde övervägas är om inte detta samtidigt kan väntas leda till att giftermålsfrekvensen hålls kvar på en låg nivå, så att man på längre sikt motverkar uppnåendet av sådana mål som kan betraktas som ultimärmål. Hit räknar vi då sådana allmänna önskemål i fråga om all lagstiftning, som vi uppställt tidigare, dvs att rättsreglerna skall innehålla en fullgod reglering för så många fall som möjligt, att systemet skall vara lättillämpat och att det skall vara överskådligt för medborgarna.

Till dessa ultimärmål får också räknas ett försiktigt värnande om familjestabiliteten av hänsyn till barnens intressen. Visserligen är det osäkert i vad mån giftermål verkligen har någon stabiliserande effekt på ett samlevnadsförhållande. Att så i någon mån kan vara fallet verkar dock troligt med hänsyn till att det formellt är något besvärligare

² SOU 1977:55 s 127 f. — Jfr även under 1.2.2 ovan om vad föräldraundersökningen visat ang den lägre separationsfrekvensen bland gifta än bland ogifta föräldrar.

¹ Hellner, Värderingar i skadeståndsrätten, Festskrift till Per Olof Ekelöf, 1972, s 299 f.

— och förenat med betänketid om det finns barn — att upplösa ett äktenskap än en fri samlevnad. Redan det förhållandet att man psykologiskt kan ha bundit sig något starkare till varandra genom ett tidigare beslut att gifta sig kan också tänkas innebära att äktenskapet ökar familjestabiliteten. Oavsett vad man antar om äktenskapets betydelse för familjestabiliteten är det, som tidigare framhållits, i varje fall inkonsekvent om samme lagstiftare, som nyligen med hänsyn till barnen godtagit en regel om betänketid för äktenskapsskillnad, är helt ointresserad av om samboende föräldrar gifter sig med varandra.

Vidare har vi funnit att i den mån den härskande linjen i lagstiftningsarbetet medverkar till att giftermålsfrekvensen hålls på en låg nivå eller rentav sjunker ytterligare, så leder utvecklingen till en dålig uppfyllelse av de mera rättssystematiska och rättstekniska målen. De praktiska nackdelarna kan bli stora i form av ofullständig reglering av vissa frågor vid fri samlevnad, tillämpningssvårigheter samt svårigheter att välja mellan två olika regelsystem, ett fullständigt och grundat på det registrerade äktenskapsavtalet (genom vigsel), ett ofullständigt och grundat på varierande definitioner av den samlevnad som likställts med äktenskap.

Särskilt kan det understrykas att de samlevande själva, som tidigare berörts, ofta inte torde ha klart för sig i vilka avseenden samboende medför samma eller andra, juridiska konsekvenser än äktenskap.² Eftersom neutralitetsideologin faktiskt har likabehandling av gifta och ogifta samlevande som riktpunkt inom social- och skatterätten i vid mening måste det — särskilt i fråga om rätten till sociala förmåner och alldeles särskilt vid dödsfall efter en långvarig samlevnad — bli socialt ohållbart i det långa loppet att förkunna en neutralitetsideologi, som inte förverkligas fullt ut.

Med vårt synsätt blir det tydligen en nyckelfråga för ett övergripande, rättspolitiskt ställningstagande hur giftermålsfrekvensen kommer att utvecklas och i vad mån den påverkas av lagstiftningen.³

Det tycks fn omöjligt att förutsäga hur den svenska giftermålsfrek-

² Jfr ovan s 96.

³ I en kommentar till familjelagssakkunnigas rapport (SvJT 1978 s 705 ff) har Bengtsson med sikte främst på familjerätten diskuterat den allmänna rättspolitiska frågan om äktenskapsliknande samlevnad. En hänvisning till min uppsats En resa utan mål i Juridiska Föreningens i Finland Tidskrift 1978 s 1 ff ger vid handen att Bengtsson antagit att jag med ultimärsmål endast avsett önskemålet om familjestabilitet. Som torde framgå ovan i texten (och som även avsågs i den nämnda uppsatsen) räknar jag med

vensen faktiskt kommer att utvecklas på längre sikt. Giftermålsfrekvensen har gått ner kraftigt i alla åldrar, och det är inte bara fråga om ett senareläggande av giftermålet med några år. Visserligen gifter sig en stor del av samboende par så småningom, men de empiriska undersökningar som föreligger har påvisat betydande grupper av samboendefall i vilka samlevnaden varat i 3—4 år utan äktenskap. Som vi har påvisat tidigare gäller detta även för ogifta samboende som fått barn; samboende föräldrar har inte sällan låtit bli att gifta sig trots att deras barn hunnit fylla 13 år.⁴ Några undersökningar om vanligheten av verkligt långvarig samlevnad utan äktenskap tycks dock inte föreligga.

Även i fråga om lagstiftningens betydelse för giftermålsfrekvensen är det svårt att uttala sig med säkerhet. I den mån lagstiftningen påverkar giftermålsfrekvensen kan detta ske antingen *direkt* eller *indirekt*. Med direkt påverkan menar vid då att en särskild lagstiftningsåtgärd uppmärksammas och omedelbart lockar till eller motverkar giftermål. Eftersom kunskaperna om det juridiska regelsystemet är ganska dåliga förefaller det något tveksamt, vilken effekt på handlingsmönstren som lagstiftning i en enskild fråga kan ha. Särskilt om lagstiftningen angår centrala, familjerättsliga frågor och tilldrar sig uppmärksamhet vid sin tillkomst verkar det dock troligt att påverkan föreligger. Utan att orsakssambandet kan ledas i bevis (i varje fall inte utan särskilda undersökningar) är det tankeväckande att konstatera att giftermålsfrekvensen plötsligt steg år 1974, när äktenskapet kan ha fått viss reklam genom de nya reglerna om äktenskapskillnad och genom borttagande av regler om "skuld" i Giftermålsbalken och Föräldrabalken. Det är också värt att notera att en motsatt förändring, en ny nedgång i

att andra, rättssystematiska ultimärmål är minst lika viktiga som familjestabiliteten. Bengtsson, som själv anser det klart att stabiliteten är ett angeläget yttersta mål, finner det dock svårt att förstå varför man genom familjerättsliga regler skulle söka locka in samboende i äktenskapet i ett tidigare skede än de nu finner lämpligt. Hans uppfattning (s 707) bygger på både *att* (den familjerättsliga lagstiftningen) knappast påverkar sedvanorna, *att* de flesta gifter sig förr eller senare i alla fall, och *att* ett tidigareläggande av äktenskapet sannolikt bara skulle leda till flera skilsmässor. Min uppfattning utvecklas ovan i texten.

Nyblivna föräldrar är allt oftare ogifta men samboende. Som framgår av kap 1.2.2 ovan tycks de också ofta förbli ogifta under åtskilliga år. Möjligen för att Bengtsson inte antar att något påtagligt samband föreligger mellan (familjerätts-) lagstiftning och giftermålsfrekvens, diskuterar han inte alls de allmänna rättssystematiska nackdelar av den nuvarande utvecklingen som jag på lång sikt uppfattar som särskilt besvärande.

⁴ Se ovan s 26.

giftermålsfrekvensen, inträdde fr o m år 1977 då de nya reglerna om gemensam vårdnad för frånskilda och ogifta föräldrar kan ha tagit bort en särskild anledning till giftermål för samboende föräldrar.⁵

Vid sidan av direkt påverkan av lagstiftning i enskilda frågor får vi dessutom räkna med en indirekt påverkan genom effekterna på den allmänna attitydbildningen i samhället både av enskilda åtgärder och, framför allt, genom den samlade lagstiftningens effekter. Denna indirekta effekt torde visserligen vara svår, ja kanske omöjlig, att mäta genom empiriska undersökningar. Även i detta sammanhang verkar det dock vid ett common sense-resonemang ganska självklart att en indirekt påverkan på attitydbildningen föreligger. Ett speciellt argument för detta är redan det förhållandet att varje direkt påverkan av enskild lagstiftningsåtgärd (på sätt som nyss beskrivits) rimligen måste kunna få en kvarstående effekt på attitydbildningen i samhället. Summan av dess kvarstående effekter utgör just den samlade lagstiftningens indirekta påverkan.

Utan alla jämförelser i övrigt kan lagstiftningens direkta och indirekta påverkan jämföras med den uppdelning som brukar diskuteras på tal om straffrättens allmänpreventiva verkningar, nämligen dels den direkta avskräckningseffekten av straffhotet, dels den indirekta och långsiktiga, moralbildande effekten.

Vad som här sagts gör att vi anser det sannolikt att lagstiftarens åtgärder faktiskt har betydelse (ja, antagligen stor betydelse) för utvecklingen av giftermålsfrekvensen på längre sikt. Det antagande motsägs inte av att de förändrade mönstren för familjebildning kan ha utlösts av olika sociala faktorer, som en stark uppgång i kvinnornas förvärvsverksamhet (och därmed en ökning av deras ekonomiska självständighet) och en friare syn på sexuallivet med hänsyn till nya preventivmedelsmetoder. Inte desto mindre kan även lagstiftningens samlade effekter tänkas ha medverkat till utvecklingen, som skett enastående snabbt och starkt i Sverige i jämförelse med andra länder.

Rapporten Att sambo och gifta sig tycks väl förenlig med uppfattningen att giftermålsfrekvensen faktiskt påverkas av den samlade lagstiftningens indirekta effekter på attitydbildningen i samhället. Det dominerande intrycket av de intervjuade personernas attityder till frå-

⁵ Jfr ovan s 12 med tabell 1.

gan om man borde gifta sig är nämligen att äktenskapen ingås eller inte ingås enligt sociala sedvanor som för majoriteten av de samboende ogifta inte uttrycker någon principiell motvilja mot äktenskapet. Omkring hälften av de samboende ogifta i undersökningen svarade ja på frågan om de trodde att det var "något i tiden" som påverkat deras val att inte gifta sig.⁶ Enligt samma undersökning utgjorde dock de principiella motståndarna till äktenskap en inte helt obetydlig grupp bland de ogifta samboende. Mellan 15 och 20% av dessa svarade nej på frågan om det fanns någon omständighet under vilken de skulle kunna tänka sig att gifta sig.⁷ Det finns emellertid ingenting i undersökningen som motsäger att den majoritet av de samboende, som inte var ideologiska motståndare till äktenskapet, inte skulle påverkas av lagstiftningens innehåll. Som tidigare nämnts steg den andel som svarade att de inte skulle komma att gifta sig påtagligt när de även fick frågan om hur de skulle göra, om lagstiftningen ändrades så att samboende i alla avseenden jämfördes med gifta.⁸

Vid lagstiftningen bör man sålunda räkna med att det grovt sett finns två olika uppfattningar bland dem som sammanbor utan äktenskap. Den majoritet av människorna som låter sitt familjebildningsmönster följa sociala konventioner kan antas var påverkbara av lagstiftningen om äktenskap och samlevnad. Detta gäller både *direkt* genom särskilt centrala lagstiftningsåtgärder (man kan t ex leka med tanken på vad en skatteförmån till gifta skulle ha för verkan på giftermålsfrekvensen) och *indirekt* genom den samlade lagstiftningens inverkan på den allmänna attitydbildningen och därmed på det sociala handlingsmönstret. En mindre grupp av de ogifta samboende (och en mycket liten grupp av alla medborgare) kan tänkas vara mindre mottagliga på grund av ett principiellt motstånd mot äktenskapet. En sak för sig är att detta motstånd kan vara grundat på en missuppfattning om vad äktenskapet juridiskt sett innebär enligt den i olika avseenden liberala svenska äktenskapslagstiftningen.

En korrekt analys av de olika effekter som lagstiftningen kan åstadkomma bör tydligen uppmärksamma de nämnda grupperna var för

⁶ SOU 1977:55 s 74 med tabell 5.6.

⁷ A a s 80.

⁸ Jfr ovan s 100 f. När Bengtsson (SvJT 1978 s 707) uttalar att rapporten tyder på att de familjerättsliga reglerna inte i högre grad påverkar sedvanorna på det aktuella området tycks han vara väl snabb i vändningarna, särskilt som han inte alls berör hur attitydbildning och handlingsmönster kan grundläggas.

sig. Om lagstiftning enligt den svenska neutralitetsideologin leder till ett visst men ofullständigt jämställande av ogifta samboende med gifterta, och om lagstiftningen samtidigt medverkar till en låg giftermålsfrekvens på grund av påverkan på attitydbildningen, så är det inom majoritetsgruppen, som inte har något principiellt emot äktenskap men som ändå förblir ogifta, som klara nackdelar av de ofullständiga rättsverkningarna kan komma att visa sig. För den mindre gruppen, som möjligen inte skulle gifta sig under några omständigheter, kan det däremot ses som enbart en fördel att lagstiftningen tillhandahåller begränsade regler om samboendets rättsverkningar på olika områden; en nackdel för denna kategori inträder däremot om lagstiftningen går längre i reglering av deras mellanhavanden än de själva skulle önska.

För majoritetsgruppen borde det på längre sikt vara bättre med ett sådant fullständigt jämställande av samboende med äktenskap, som vi tidigare diskuterat som en första handlingslinje för lagstiftaren, än att åstadkomma ett sådant ofullständigt jämställande — med alla dess nackdelar — som följer av neutralitetsideologin och dess praktiska tillämpning i svensk lagstiftning. En strävan efter fullständig likabehandling skulle emellertid samtidigt medföra andra komplikationer, som berörts tidigare. Dels skulle ett sådant fullständigt likaställande i särskilt hög grad göra äktenskap överflödigt och därmed öka tillämpningsproblemen, dels skulle ett fullständigt jämställande innebära att valfriheten togs bort även för samboende som av principiella skäl vill förbli obundna och behandlade som ensamstående.

De här sammanfattningsvis förda resonemangen tycks oss sålunda bekräfta de slutsatser som vi redan tidigare kommit fram till. En fortsatt lagstiftning med ledning av neutralitetsideologin innebär en uppbyggnad av alternativa regelsystem för den majoritet av fall av långvarig samlevnad där det borde vara tillräckligt med en rättsfigur, den må kallas äktenskap eller något annat. Om giftermålsfrekvensen förblir låg tror vi, som tidigare antytts, att det på längre sikt inte blir möjligt att upprätthålla denna inställning utan att en fortsatt lagstiftning på grundval av neutralitetsideologin så småningom kommer att framtvinga en övergång till den principiella handlingslinje som innebär ett fullständigt jämställande av långvarigt samboende mellan man och kvinna med äktenskap. Det skulle emellertid, som vi redan funnit, vara bättre *om* lagstiftningen i görligaste mån inskränktes till en av-

talstyp som redan finns genom den numera rent profana äktenskapslagstiftningen, *om* statsmakterna uppmuntrade till ingående av äktenskap *och om* lagstiftning om fri samlevnad genomfördes så restriktivt som möjligt i stället för enligt idén om neutralitet från samhällets sida. Frågan är emellertid om det i Sverige numera finns vare sig politiska förutsättningar eller praktiska möjligheter att bryta den hitillsvarande utvecklingen.

I fråga om vissa sociala förmåner kan dock ett omtänkande underlättas av en tendens i lagstiftningen att minska betydelsen av äktenskap och samlevnad och att bedöma vardera maken individuellt. Vi har den utvecklingen i fråga om tex rätten till arbetsmarknadsstöd för omskolning till nytt yrke eller ekonomiskt stöd för studier. Om man minskar äktenskapets betydelse inom skatterätten och socialrätten i vid mening minskar även behovet av särskilda regler för fall av fri samlevnad.⁹

⁹ Jfr Lindencrona, Behövs det skatterättsliga äktenskapsbegreppet? Familjen, familjerätten och skatterätten i en ny situation. I Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman och Folke Schmidt, 1976, s 263 ff.

4 Pågående familjerättslagstiftning

4.1 Familjelagssakkunnigas förslag

Som tidigare berörts inleddes ett omfattande lagstiftningsarbete på äktenskapsrättens område, när direktiven till familjelagssakkunniga utfärdades år 1969.¹ De sakkunniga angav sitt slutbetänkande år 1981 (SOU 1981:85). Betänkandet innehåller förslag till Äktenskapsbalk, avsett att ersätta Giftermålsbalken, samt förslag till ändringar i Ärvdabalken m m. De särskilda nyheterna gällde bl a ändringar i giftorätts-systemet samt införande av en arvsrätt för efterlevande make, när makarna har barn tillsammans. Vad som främst är av intresse för denna framställning är dock familjelagssakkunnigas förslag om äktenskapsliknande samlevnad.

I detta avsnitt skall sammanfattas de förslag som familjelagssakkunniga angav för "sambor".² Enligt en föreslagen legaldefinition skulle med sambor avses "de som, utan att vara makar, har gemensamt hem och hushåll och samlever under äktenskapsliknande förhållanden".³ Presentationen kan göras kort av det skälet, att det centrala förslaget om en *samäganderätt av särskilt slag* till bostad och bohag (inklusive bilar och båtar) har frångåtts i det förslag till Äktenskapsbalk m m som regeringen i februari 1985 remitterat för yttrande till lagrådet. (Se härom under 4.2 nedan.) Med tanke på den uppmärksamhet som tidigare i denna bok ägnats åt allmänna, rättspolitiska resonemang om äktenskapsliknande samlevnad, skall emellertid också familjelagssakkunnigas allmänna inställning till lagstiftning om samboende beröras.

Familjelagssakkunniga utgick från de resonemang om lagstiftningsuppgifter som förekom i 1973 års lagstiftningsärende. Med hänvisning till den sociologiska "Gävleundersökningen" fann kommittén vidare, att det numera fanns väsentligt bättre möjligheter att bedöma lagstiftningsfrågorna. Enligt de sakkunniga kunde det "anses föreligga ett något större utrymme än man från början antog att införa lagregler till skydd för den svagare parten i ett samboförhållande, utan att

¹ Ovan s 31.

² Termen "sambo" har rekommenderats av Svenska språknämnden, uttalat med grav accent som i "äbo" och "nabo" (dvs inte som i "hambo"). Jfr SOU 1981:85 s 141 f.

³ 19 kap 1 § i de sakkunnigas förslag till Äktenskapsbalk.

man därigenom kan sägas påtvinga kontrahenterna en lagstiftning som de har motsatt sig". Enligt kommittén var det i varje fall klart, att det inte fanns anledning att ta principståndpunkten till omprövning, utan denna borde, sådan den formulerades i 1973 års lagstiftnings- ärende, alltså vara vägledande.

Av kommitténs ganska utförliga resonemang i övrigt angående lagstiftning om fri samlevnad skall här blott konstateras, att man också berört frågan om lagstiftning om samboende skulle kunna ha någon normbildande effekt. Enligt betänkandet "är det självklart, att den familjerättsliga lagstiftningen inte annat än i mycket säregna situationer kan ha något inflytande på i vilka fall och när sambor gifter sig". Det vore meningslöst att söka styra människornas val av samlevnadsform genom att avstå från en i övrigt berättigad lagstiftning för sambor i tanke att detta skulle leda till att de i stället gifter sig.⁴

Det är tydligt att familjelagssakkunniga byggt på en helt annan uppfattning — bl a angående sannolikheten för att lagstiftningen påverkar giftermålsfrekvensen — än den som utvecklats i 3 kap ovan. (I första upplagan av denna bok har jag långt mera utförligt än här återgivit och diskuterat även andra delar av kommitténs allmänna, rättspolitiska resonemang.)

Familjelagssakkunniga föreslog, att det i ett kapitel (nr 19) i en Äktenskapsbalk skulle införas vissa regler för samboende. I centrum sattes frågan om samboende pars *rätt till bostad och bohag, som anskaffats för gemensamt bruk*. Även för makar kan dock frågan om rätten till bostad och bohag vara viktig, särskilt om makarna på grund av äktenskapsförord skulle ha blott enskild egendom. Familjelagssakkunniga utformade därför en gemensam lösning för gifta och ogifta par, eftersom frågan om rätt till bostad och bohag uppkommer till följd av den ekonomiska "sammanflätningen" genom samlevnaden som sådan

⁴ Se till det anförda SOU 1981:85 s 115 f. — Något egocentriskt får jag här anmäla, att sättet att i betänkandet sammanfatta min uppfattning knappast är helt rättvisande. Sedan det omtalats att jag pekat på rättssystematiska och rättstekniska svårigheter om lagstiftningen leder till en låg giftermålsfrekvens, sägs nämligen: "Lagstiftaren borde i stället ta sikte på att såsom ett yttersta mål främja familjestabiliteten genom att verka för att sambor gifter sig." Formuleringen ger ett överdrivet intryck av vilken betydelse som jag tillmätt familjestabiliteten jämförd med andra faktorer. Som torde framgå räknar jag med flera andra mål för lagstiftningen än just familjestabiliteten, som jag behandlat med försiktighet (se kap 3.3 ovan). Möjligen har den som fört pennan i betänkandet tagit intryck av att Bengtsson i en artikel antagit, att jag sett familjestabiliteten som det enda ultimärmålet för lagstiftningen. Jfr härom ovan s 108 f i not 3.

och oberoende av de samlevandes civilstånd. Som ytterligare skäl för en gemensam lösning åberopades också, att praktiskt taget alla makar sammanbott före giftermålet.⁵

Med dessa utgångspunkter utformade de sakkunniga ett förslag till *samäganderätt av särskilt slag* för både makar och sambor till bostad och bohag, som endera parten anskaffat för gemensamt begagnande. Formellt utformades reglerna fullständigt för makar i 7 kap i förslaget till Äktenskapsbalk; i 19 kap förklarades dessa regler genom en hänvisning vara tillämpliga även för sambor.

Den föreslagna samäganderätten var av särskilt slag, eftersom den inte skulle uppkomma omedelbart, när ena parten anskaffade bostad eller bohag. I stället skulle den "uppstå" och samtidigt beaktas vid en senare bodelning genom att egendom, som anskaffats för gemensamt bruk, då som huvudregel skulle anses tillhöra makarna tillsammans med lika andelar.

Genom att inte låta samäganderätten till bostad och bohag, som ena maken eller sambon anskaffat för gemensamt bruk, uppkomma genast vid inköpet ville familjelagssakkunniga bla undvika den egendomliga effekten gentemot parternas borgenärer, att motsvarande förnögenhetsvärde utan någon motprestation flyttades över från den ena parten till den andra redan när egendomen förvärvades.⁶

Trots att samäganderätten av särskilt slag skulle förverkligas först vid bodelningen var det dock inte meningen, att anspråket skulle i fråga om makar tillämpas i *stället* för giftorätten. Principiellt skulle det nämligen på samma sätt som i fråga om "vanliga" anspråk på äganderätt (inkl samäganderätt) först avgöras vad vardera maken ägde. En make skulle sedan på vanligt sätt kunna ha giftorätt i den andres egendom, hur äganderätten än uppkommit.

I enkla fall behövde det inte innebära några svårigheter att samäganderätt av särskilt slag och giftorätt lades på varandra som två olika anspråk vid bodelningen; slutresultatet kunde ändå bli en hälftindelning av all egendom. Om ena maken inte hade egendom nog att betala sina skulder, kunde emellertid förekomsten av båda anspråken leda till komplicerade och motsägelsefulla resultat. Ytterligare synpunkter på frågan kan här lämnas därhän, eftersom försla-

⁵ A a s 121 f.

⁶ A a s 149 f. — En effekt gentemot borgenärerna kvarstod dock även med den utformning som förslaget fick, låt vara att effekten uppkom genom själva bodelningen. Anspråket på del i äganderätten till den andra makens eller sambons egendom förutsattes nämligen uppkomma vid bodelningen och då få full verkan även mot den andra partens borgenärer, t o m om den andra parten inte hade kvar egendom för betalning av sina skulder. Se a a s 158 ff.

get om samäganderätt av särskilt slag till bostad och bohag, inte kommer att förverkligas vare sig för makar eller sambor.

Familjelagssakkunnigas förslag om sambor upptog emellertid också enskildheter, som återkommit i regeringens förslag till lagrådet (jfr nedan under 4.2). Det föreslogs sålunda, att bostad och bohag, som tillhör sambor gemensamt, skulle fördelas mellan dem vid *bodelning*, om endera parten begär det. Samma regler som vid bodelning mellan makar skulle mao bli tillämpliga, så att bodelningsförrättare skulle kunna förordnas.

Vidare kombinerades förslaget om likadelning av bostad och bohag, som anskaffats för gemensamt bruk, med en särskild garantiregel för dödsfall. För sambor (liksom för makar utan giftorätt) föreslogs sålunda en "*liten basbeloppsregel*" av innebörd, att den efterlevande parten alltid skulle få behålla egendom värd minst två basbelopp av bostad och bohag, om en hälftendelning skulle ge mindre.⁷

Slutligen föreslog de sakkunniga också att *1973 års lag om ogifta samboendes gemensamma bostad* (jfr ovan under 2.3) skulle inarbetas i det tilltänkta kapitlet om sambor i en äktenskapsbalk.

Förslagen om tillämpning av reglerna om bodelning även för sambor liksom om den nya basbeloppsregeln till skydd för efterlevande sambo medförde som en konsekvens även vissa förslag till ändringar i *Ärvdabalken*. Familjelagssakkunniga föreslog sålunda, att efterlevande sambo skulle bli *dödsbodelägare* liksom att han eller hon skulle kallas till *bouppteckning* efter den avlidne.

Ur ideologiska synpunkter kan det ha intresse att notera, att familjelagssakkunniga inte gjorde sitt förslag om samäganderätt av särskilt slag i bostad och bohag beroende av att en sambo inte är gift med någon tredje part. Skälet härtill var de sakkunnigas tanke, att rätten till bostad och bohag skulle innebära ett socialt skydd, grundat på att båda parter genom samboendet normalt kunde anses ha i lika mån bidragit till egendomens anskaffning. Om tex en gift man skulle sammanbo under äktenskapsliknande förhållanden med någon annan än sin hustru skulle hans bostad och bohag i det nya förhållandet kunna omfattas både av hustruns giftorätt och av sambons anspråk på del-

⁷ För makar finns som bekant en "*basbeloppsregel*", hittills placerad i GB 13:12 st 2, av innebörd, att efterlevande make med giftorätt tillförsäkras egendom värd fyra basbelopp, om en hälftendelning av giftorättsgodset skulle ge mindre.

ning. Enligt de sakkunniga förelåg det dock inte någon direkt anspåkskonkurrens utan avgörande fick bli vilket förhållande, som skulle upplösas först. För den händelse båda relationerna skulle avbrytas genom mannens död räknade de sakkunniga dock med att regeln om delning av bostad och bohag skulle tillämpas, innan det kunde avgöras vad som skulle ingå i dödsboets bodelning med hustrun.⁸

4.2 Regeringens förslag till lag om sambors gemensamma hem

I februari 1985 har regeringen beslutat att till lagrådet remittera ett förslag till Äktenskapsbalk m.m., härunder även ett förslag till lag om sambors gemensamma hem. Enligt planerna skall en ny lagstiftning träda i kraft den 1 januari 1987:

Lagrådsremissen bygger på familjelagssakkunnigas betänkande. Detta har dock, efter remisskritik, överarbetats grundligt, vilket medfört att de angivna förslagen i många hänseenden fått en ny utformning. För äktenskapsliknande samlevnad föreslås samma ram för en lagstiftning som de sakkunniga förordat, dvs en inriktning på bostad och bohag. Som rättsteknisk modell har man emellertid inte använt sig av familjelagssakkunnigas idé om en samäganderätt av särskilt slag för både makar och sambor. Den konstruktionen har inte ansetts tillfredsställande främst med hänsyn till komplikationerna i förhållande till borgenärerna.⁹

I lagrådsremissen uttalar sig chefen för justitiedepartementet ganska kortfattat om den allmänna lämpligheten av lagstiftning om ogifta samboendes inbördes mellanhavanden. Han anknyter till uttalandena i 1973 års lagstiftningsärende om bl.a. nödvändigheten för lagstiftaren att ta hänsyn till att det finns kvinnor och män som inte vill ge sin samlevnad äktenskapets form. Det framhålls att sambor endast i liten utsträckning brukar träffa avtal för att ordna sina mellanhavanden på lämpligt sätt, och att det därför behövs särskilda regler. Dessa bör ge vägledning för upplösning av det gemensamma hemmet, som tillkom-

⁸ Aa s 157 f.

⁹ I det följande görs inte några sidhänvisningar till de uttalanden i lagrådsremissen (jämte den föreslagna lagtexten) på vilka texten bygger. När detta skrivs, i februari 1985, föreligger nämligen regeringsförslaget ännu inte i tryckt skick. Den allmänna motiveringen till lagen om sambors gemensamma hem återfinns i kap 2.6 av regeringens förslag.

mit genom en faktisk sammanflätning av sambornas ekonomi. Med tanke på det gemensamma hemmet behövs enligt lagrådsremissen också ett begränsat efterlevandeskydd.

En lagstiftning enligt de angivna linjerna motsvarar enligt departementschefen endast "vad som ur praktisk synpunkt är oundgängligt". I övrigt sägs de samboende själva kunna skapa ett ömsesidigt skydd genom avtal, testamente och försäkringar. Genom information till allmänheten borde det också klargöras "vilket individuellt utformat skydd som sambor bör tänka på att själva skaffa sig genom avtal etc".

Den tilltänkta regleringen borde begränsas till fall, då båda samborna är ogifta. Eljest skulle kollisioner kunna uppkomma med de rättsregler som gäller för gifta. I lagrådsremissen underkänns alltså familjelagssakkunnigas förslag, att reglerna skulle göras tillämpliga på sambor, även om någon av parterna redan är gift med en annan person.¹⁰

Departementschefen föreslår införandet av en "lag om sambors gemensamma hem". (Förslaget till lagtext upptar 25 §§. Det finns intaget som *bilaga 1* nedan.)

Den rättstekniska konstruktionen innebär en tillämpning av samma principer som kännetecknar giftorätten för makar; termen giftorätt används dock inte. Utgångspunkten är sålunda att vardera sambon äger den egendom, som han eller hon förvärvat, liksom att vardera parten ensam ansvarar för sina skulder. Vid samboförhållandets upplösning skall dock ske en delning av bostad och bohag, om egendomen har förvärvats för gemensamt begagnande (5 §).

Tillämpningsområdet för den föreslagna lagen avgränsas *dels* av att parterna skall vara sambor i lagens mening, *dels* av att den aktuella egendomen utgörs av sambornas gemensamma bostad och bohag. I båda hänseendena upptas legaldefinitioner i lagförslaget.

Med *sambor* avses (1 § 2 st) "en ogift kvinna och en ogift man som bor samman under äktenskapsliknande förhållanden". I specialmotiveringen till lag-

¹⁰ Departementschefen har också berört frågan huruvida lagen borde göras tillämplig även på homosexuella samboendeförhållanden. I den delen hänvisas till betänkandet Homosexuella och samhället, SOU 1984:63. Utredningen om de homosexuella och samhället har föreslagit, att alla regler om heterosexuella samboende skall göras tillämpliga även på homosexuella. Enligt chefen för justitiedepartementet i den nu aktuella lagrådsremissen bör ställning till lagstiftningens eventuella tillämplighet på homosexuella samboende dock tas först efter remissbehandlingen av det nämnda betänkandet.

rummet ges vissa rekommendationer för tillämpningen. Som allmän utgångspunkt anges, att kvinnan och mannen sammanlever i en inte alltför kortvarig förbindelse, vari normalt ingår sexuellt samliv, gemensamt hushåll och bostad samt gemensam ekonomi eller i vart fall ett ekonomiskt samarbete. Om samborna har barn anses man kunna utgå från att samlevnaden är äktenskapsliknande; i annat fall sägs en gemensam folkbokföringsadress normalt ge presumtion för äktenskapsliknande samlevnad. I tveksamma fall kan en rad olika handlingar liksom vittnesuppgifter tjäna till bevis. Det understryks, att det för äktenskapsliknande samlevnad måste vara fråga om gemensam permanentbostad under inte alltför kort tid; minst sex månader anges som riktvärde.

Med *sambors gemensamma bostad* avses enligt legaldefinitionen (2 §) fastighet, byggnad som innehas med äganderätt, hyresrätt, bostadsrätt eller annan rätt. Med *bohag* avses (3 §) möbler, hushållsmaskiner och annat inre lösöre som är avsett för familjens bruk (och inte uteslutande för en sambo personligen). Enligt en uttrycklig regel skall dock inte till sambors gemensamma bostad och bohag räknas egendom, som huvudsakligen används för fritidsändamål (4 §).

Tillämpningsproblem kan också tänkas uppkomma betr det kravet för delning av sambors gemensamma bostad och bohag, att egendomen har *förvärvats för gemensamt begagnande* (5 §). Enligt motiven bör det åligga den part som påstår, att egendom anskaffats för gemensamt begagnande, att styrka detta. Men om förvärvet har skett efter den tidpunkt då samlevnaden visas ha inletts, sägs anskaffande för gemensamt bruk kunna presumeras. Bostad och bohag, som förvärvats före samlevnaden och utan tanke på denna, kan inte anses anskaffade för gemensamt bruk. Om en sambo från början ägt t ex en familjebostad och denna under samlevnaden bytts mot en ny, skall dock enligt motiven den nya bostaden bli föremål för delning.

Analogin med giftorätt medför ett behov av särskilda regler om hur delningen skall genomföras, hur samborna skall kunna avtala bort det inbördes anspåket och hur gäldstäckning skall gå till.

Upplösningen av mellanhavandet skall ske genom *bodelning* sedan samboförhållandet upphört (5 §). På bodelningen har samma formella regler gjorts tillämpliga som gäller för makar (14 §). Detta medför bl a att rätten kan förordna en bodelningsförrättare om inte parterna själva kan genomföra bodelningen (21 §).

Som metod för sambor att *avtala bort gemenskapen* betr bostad och bohag, som anskaffats för gemensamt bruk, anvisas i lagförslaget ett skriftligt avtal, som undertecknats av parterna (5 § 2 st). Som skäl för kravet på skriftlig form har åberopats, att avtalet sätter ur spel det skydd som lagstiftningen är avsedd att ge en ekonomisk svagare part.

I fråga om *gäldstäckningen* möter problemet, att det kan föreligga

skulder tillkomna av olika skäl, liksom att samborna kan ha såväl bostad och bohag som egendom av annat slag. I lagförslaget har som principiell lösning valts, att skuldtäckningen i första hand skall ske ur egendom som skulden är hänförlig till. Om en skuld inte kan hänföras till viss egendom bör dock, enligt motiveringen i lagrådsremissen, skulden i första hand täckas med egendom som inte skall ingå i delningen. Lagtekniskt har den principiella inställningen kommit till uttryck i en regel av innebörd, att egendom som ingår i det gemensamma hemmet inte får tas i anspråk för att täcka annan skuld än sådan som är förenad med särskild förmånsrätt i egendomen eller som annars är hänförlig till denna, förrän den skuldsatta sambon visar, att täckning för skulden inte kan erhållas ur den egendom som inte skall ingå i delningen (7 §).

Vad som återstår av värdet av sambornas bostad och bohag efter avdrag för skulder skall *delas lika* mellan samborna (8 §). I den mån en likadelning skulle vara oskälig med hänsyn till sambornas ekonomiska förhållanden och omständigheterna i övrigt skall bodelning i stället göras så att sambo med störst behållning får behålla mera av sin egendom (9 §). En likadelning kan vara oskälig särskilt i sådana fall, då samlevnaden bedöms som äktenskapsliknande men ändå kortvarig.¹¹

Som ett annat fall för tillämpning av jämkningsregeln nämns i motiven den ovan i texten omtalade möjligheten, att en sambo ägt en familjebostad före sammanflyttningen, att denna bostad följaktligen inte skall delas, *men att* den bytts mot en ny bostad, som enligt motiven principiellt bör vara föremål för anspråk på delning. I ett sådant fall anges det kunna vara oskäligt, om värdet av den nya bostaden skall fördelas lika vid upplösning av samboendet kort tid därefter.

Även de tidigare beskrivna principerna för skuldtäckning torde kunna medföra, att slutresultatet av en delning enligt huvudreglerna blir oskälig. Det förhållandet att en skuld är förenad med särskild förmånsrätt i t ex en fastighet, som anskaffats för sambornas gemensamma begagnande, behöver nämligen inte innebära, att skulden avser ett lån som "hänför sig till" samma egendom. De lånade pengarna kan ju ha använts för inköp av helt annat slag. Skuldtäckningsregeln är i själva verket konstruerad på ett diskutabelt sätt, som medför ett behov av justering av resultatet i vissa fall. — Det kan observeras att principerna för skuldtäckning inte följer reglerna i GB 13:2 om skuldtäckning, när

¹¹ Regeln är tydligen av samma typ som den år 1973 för makar införda sk skedelningsregeln i 13 kap 12a § Giftermålsbalken. En liknande jämkningsregel föreslås även för delningen av makars giftorättsgods enligt förslaget till Äktenskapsbalk.

make har både giftorättsgods och enskild egendom. I förslaget till Äktenskapsbalken upptas emellertid en reglering analog med den här i texten beskrivna för sambor. Också för makar med både giftorättsgods och enskild egendom kan sålunda den nya modellen, om den genomförs, behöva frångås genom en regel om jämkning vid bodelning efter skälighet.

Sedan vardera sambons andel i bostad och bohag beräknats, skall egendomen fördelas mellan parterna genom *lottläggning*. Den som bäst behöver bostaden eller bohaget skall enligt lagförslaget ha rätt att få denna egendom i avräkning på sin lott eller, om värdet är ringa, utan avräkning (10 §).

De beskrivna reglerna föreslås bli fullt ut tillämpliga vid delning av egendom efter upplösning av ett samboförhållande genom parternas separation. Om samboförhållandet upplöses genom den *ena partens död*, skall dock bestämmelserna gälla endast till förmån för den efterlevande sambon (12 §). Dödsboet efter den avlidne skall sålunda inte kunna begära övertagande av någon del av den efterlevandes egendom. — Till den efterlevande sambons skydd föreslås dessutom en särskild garantiregel i linje med familjelagssakkunnigas förslag, nämligen att den efterlevande sambon alltid skall få ut så mycket av den behållna egendomen efter avdrag för skulder (i den mån egendomen räcker) att det motsvarar *två basbelopp* vid tiden för dödsfallet (12 § 2 st). (Någon allmän rätt för den efterlevande att ärva en avliden sambo föreslås däremot inte.)

Lottläggningsregeln för bostad och bohag, som förvärvats för gemensamt begagnande, d v s att egendomen skall fördelas efter behovsprövning, kan inte tillämpas, om en bostadslägenhet visserligen använts av samborna gemensamt men dock inte förvärvats för sådana ändamål. Den kan ha ägts av ena parten redan före samboendet, den kan ha ärvts etc. För dessa fall gäller f n *lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad*.¹² Enligt denna lag har, om en sambo innehar gemensam bostad med hyresrätt eller bostadsrätt, den andra sambon rätt att överta bostaden, om han eller hon bäst behöver den och det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Om samborna inte har eller har haft barn tillsammans, gäller övertaganderätten dock endast om synnerliga skäl talar därför (tex att kvinnan är gravid). Den som övertar den andra sambons bostad skall läm-

¹² Jfr ovan under 2.3.

na ersättning för värdet. — I lagrådsremissen föreslås att reglerna i 1973 års lag skall överföras till lagen om sambors gemensamma hem (17 §). Endast den förändringen av reglernas innehåll har föreslagits, att skyldigheten att betala ersättning skall kunna fullgöras genom att bostadens värde avräknas vid bestämmandet av sambornas andelar i bodelningen, om den som lämnar bostaden kan tillgodoses på det sättet.

Lagförslaget upptar också regler om *inskränkningar i rätten att förfoga över det gemensamma hemmet* (18—20 §§) och om *rätten att kvarsitta i hemmet tills bodelning sker* (22—25 §§).

Den föreslagna, ekonomiska gemenskapen för sambor genom anspråket på delning efter giftorättsprinciper av bostad och bohag, som förvärvats för gemensamt bruk, har som en konsekvens medfört förslag om tillägg till en del regler i *Ärvdabalken*. Det är genomgående fråga om förslag som tidigare aktualiserats av familjelagssakkunniga.

En efterlevande sambo föreslås sålunda bli *dödsbodelägare* med hänsyn till möjligheten av sitt utjämningsanspråk betr det gemensamma hemmet. Om det emellertid klarlagts att delning av gemensamt förvärvad egendom inte skall ske, är den efterlevande inte längre dödsbodelägare i sin egenskap av sambo (ÄB 18:1).

Några förslag gäller reglerna för *bouppteckningen*. Efterlevande sambo skall (på motsvarande vis som gäller för make) alltid kallas till bouppteckning (ÄB 20:1). Om någon av samborna har anskaffat egendom för gemensamt bruk, skall denna egendom antecknas och värderas särskilt (ÄB 20:2). En efterlevande sambo skall vara skyldig att lämna uppgifter till bouppteckningen (ÄB 20:6 st 1) liksom att bekräfta sina uppgifter med ed (2 st). Även reglerna om *arvskifte* föreslås bli kompletterade. Om en efterlevande sambo begärt bodelning, skall sålunda bodelning förrättas innan arvskifte får ske (ÄB 23:1).

Ett förslag till ändring i *Ärvdabalken* står på egna ben i den meningen, att det inte har att göra med förslaget om delning av bostad och bohag. I ÄB 11:8 finns sedan länge den hjälpregeln för *tolkning av testamente*, att förordnande av make till förmån för den andra maken skall vara utan verkan, om äktenskapet är upplöst vid testators död (eller mål om äktenskapsskillnad pågår). (Dock gäller enligt allmänna testamentstolkningsprinciper inte tolkningsregeln utan testators vilja, om det i det enskilda fallet måste antas, att den avlidne skulle ha velat att testamentet skulle bestå trots en inträffad skilsmässa; jfr ÄB 11:1 st 1).

I lagrådsremissen föreslås nu att samma tolkningsregel, att ett förordnande skall vara utan verkan, skall gälla om någon har gjort testamente till sin sambo men samboförhållandet har upphört före testators död.¹³

4.3 Några synpunkter på lagstiftningsfrågan

I fråga om rättspolitiska utgångspunkter bygger, som nyss beskrivits, familjelagssakkunnigas betänkande liksom regeringsförslaget på de värderingar som kom till uttryck i 1973 års lagstiftningsärende, då neutralitetsideologin måste sägas ha godtagits av riksdagen. Ovan i 3 kap har jag kritiserat ideologin på grunder som nu inte behöver upprepas.

Familjelagssakkunniga har såtillvida berört kritiken av neutralitetsideologin att man, som angetts ovan, med eftertryck avvisat tanken, att lagstiftaren ”annat än i mycket säregna situationer” skulle ha något inflytande på i vilka fall och när sambor gifter sig. Tro det den som vill — men helst sedan man betänkt, att påverkandeeffekten främst torde bero på den attitydskapande effekten av den samlade lagstiftningen på olika områden. Som familjelagssakkunniga berört, bygger familjebildningsvanorna på sociala konventioner och inte på någon utbredd ideologisk motvilja mot äktenskap. Dessa har förändrats radikalt i Sverige under en 20-årsperiod. Oavsett vilka faktorer som utlöst utvecklingen förefaller det sannolikt, att den samlade lagstiftningen inverkar på giftermålsvanorna. Det är svårt att tro annat än att neutralitetsideologin och det allmera rutinmässiga jämställandet av samboende med äktenskap på olika lagområden är ägnat att motverka giftermål och befrämja samboende utan äktenskap.¹⁴

I *regeringsförslaget* berörs inte frågan om lagstiftning om samboende kan motverka giftermål. I den allmänna motiveringen betonas två synpunkter, sedan det befunnits, att en lagstiftning om sambors gemensamma hem ur praktisk synpunkt är oundgänglig. Dels betonas behovet av *information* till allmänheten om de juridiska skillnaderna mellan äktenskap och samboende. Dels framhålls att det då också bör kunna klargöras, vilket individuellt skydd som sambor bör tänka på

¹³ Samtidigt föreslås ett upphävande av samma tolkningsregel för inbördes testamente mellan trolovade med hänvisning till att regler om trolovade numera inte förekommer i familjerättslagstiftningen.

¹⁴ Instämmande härvidlag är Saldeen i en anmälan av bokens första upplaga i SvJT 1983 (på s 375).

att själva skaffa sig genom *avtal* etc.

Samboende under begränsad tid som förstadium till ett eventuellt senare äktenskap är väl den vanligaste formen av äktenskapsliknande samlevnad. I vårt land finns det dock tecken på att det blivit vanligare med långvarigt samboende utan att parterna gifter sig. Samboende par kan naturligtvis ha varierande motiv för att inte gifta sig ens vid långvarig samlevnad. Så t ex finns en grupp äldre människor, däribland änkor, som med hänsyn till pensionsförhållanden eller av pietet inte vill gifta om sig. Bland gruppen yngre kan också finnas de som inte vill gifta sig med hänsyn till ideologiska skäl eller därför, att man vill vara juridiskt fristående till den andra parten. Klart är att bara en liten del av alla samboende par har en ideologisk motvilja mot äktenskapet och en helt genomtänkt inställning till giftermål. Man följer i stort sett en social konvention. Med tanke på fall av långvarigt samboende är det dock vilseledande att förespegla medborgarna, att det är likgiltigt hur de gör, eller att allt blir gott och väl genom information om skillnaderna i kombination med råd om möjligheten att sluta avtal i enskilda fall.

Spörsmålet om *information* hänger samman med svårigheten att överblicka skillnader mellan samboende och äktenskap. Eftersom jämförelsen måste avse så många olika rättsområden är det svårt att ge en fullgod information om likheter och skillnader. I varje fall är det en något blåögd tanke, att ogifta samboende på grundval av information skulle kunna skaffa sig ett individuellt utformat skydd "*genom avtal etc*". *Dels* är det både opraktiskt och orealistiskt, att medborgarna skall syssla med individuell avtalsskrivning, när ett paket av lämpliga rättsverkningar kan åstadkommas genom ett enda avtal, giftermålet. *Dels* går det överhuvudtaget inte att genom avtal åstadkomma samma lösningar betr t ex änkepension, arv, delning av förmögenhetstillväxt i allmänhet eller rätt till underhåll efter separation, som lagen tillhandahåller för fall av äktenskapsskillnad eller makes död.¹⁵

¹⁵ Lagrådsremissen innehåller bland föreslagna ändringar i Ärvdabalken en ny illustration till det angivna förhållandet. Det föreslås nämligen införandet av en rätt för överlevande make att få med fri förfoganderätt överta den avlidne makens kvarlåtenskap utan hinder av den arvsrätt, som tillkommer makarnas gemensamma barn. Något motsvarande företräde föreslås däremot inte för efterlevande sambo framför gemensamma barn. Om förslaget genomförs för makar, och härför finns det goda skäl, kan det dock — om man utgår från neutralitetsideologin — på längre sikt väntas önskemålen om samma lagregler även för ogifta samboende med barn.

Med hänsyn till den samlade lagstiftningen på olika områden finns det i själva verket bara ett "normalråd", som företrädare för "samhället" (från politiker till praktiserande jurister och familjerådgivare) bör ge par, som sammanbor lång tid under äktenskapsliknande former, nämligen att man bör gifta sig. Särskilt för par med barn kan underlåtenhet att ingå äktenskap egentligen bara medföra nackdelar för de samboende föräldrarna själva, nota bene om de inte tänker missbruka möjligheten att få sociala förmåner. Däremot gör det inte någon juridisk skillnad för barnen om de samboende föräldrarna är gifta eller ogifta, bortsett från betänketiden för äktenskapsskillnad.

Införande av en lag om sambors gemensamma hem skulle ge en sambo något större säkerhet att få en värdemässig andel i egendom, som den andra sambon skaffat för gemensamt bruk. En *samäganderätt* kan dock redan enligt nu gällande rättsläge stödjas *för det första* på den gamla tanken (framförd i förarbetena till Giftermålsbalken), att samäganderätt till lösöre bör presumeras av bevisskäl, om två makar båda har inkomster och omväxlande köper föremål till det gemensamma hemmet; samma princip måste gälla även vid äktenskapsliknande samlevnad. *För det andra* har det i fråga om all egendom, och särskilt betr fastigheter, betydelse, att högsta domstolen varit beredd att anta en underförstådd överenskommelse om samäganderätt, om den ene av två sambor (eller makar) gjort en finansiell insats av betydelse, när den andra parten köpt egendom för gemensamt bruk.¹⁶ Dessa lösningar ger dock inte något fullgott socialt skydd bla därför att hemarbete som sådant inte ger andelsrätt i förvärvad egendom.

Även om den föreslagna lagen om en delning enligt gifterättsliknande principer av bostad och bohag, som förvärvats för gemensamt bruk, skulle ge bla en hemarbetande sambo en bättre rättsställning än för närvarande, skulle någon fullgod lösning dock inte komma till stånd. Gifterätten för makar syftar bla till att *förmögenhetstillväxt* för ena maken under äktenskapet skall kunna delas lika vid upplösningen, eftersom den indirekt kan anses tillkommen genom makarnas samverkan och genom en sådan ekonomisk "sammanflätning" som åberopats bakom förslaget av delning av sambors gemensamma hem. En anknytning av delningsanspråket till bostad och bohag, som an-

¹⁶ Se ovan under 2.3 ang möjligheten av samäganderätt i olika fall.

skaffats för gemensamt bruk, ger en socialt mera slumpartad skyddseffekt än en delning av all förmögenhetstillväxt under samboendet.

Om det samboende paret bosatt sig på en fastighet eller i en bostadsrättslägenhet, som den ena parten redan äger och som förvärvats utan tanke på samboendet, inträder inte någon rätt till likadelning. Lagen blir då inte tillämplig även om parterna sammabott länge och mannens tillgångar kanske ökat avsevärt, samtidigt som kvinnan varit hemma och skött barnen.

Å andra sidan är den föreslagna huvudregeln om likadelning av bostad och bohag överdrivet generös vid kortvarig, äktenskapliknande samlevnad. Visserligen skall delning ske på annat sätt än med hälften, om likadelning är oskälig. Tillämpningen blir dock inte så lätt i sådana fall.

För en del par, som bor samman utan äktenskap för att undvika ekonomisk gemenskap, kan det också vara principiellt och praktiskt otillfredsställande, att delningen av värdet av bostad och bohag skall ske, om parterna inte träffat ett skriftligt avtal om annat. Det samboende men ogifta paret måste mao skriftligen avtala sig ut ur — och inte in under — lagen.

Lagstiftaren är ställd inför ett dilemma. Ett införande av den föreslagna lagen motiveras av vissa rättsliga behov vid äktenskapsliknande samlevnad. Men om införandet skulle medverka till att hålla giftermålsfrekvensen nere vid långvarigt samboende, bidrar lagen till att andra, rättsligt önskvärda effekter av äktenskap aldrig kommer att inträda. Man måste nog räkna med att ett införande av lagen kan ha en sådan effekt. Det är fråga om en familjerättslig reglering av ganska omfattande slag och med större symbolvärde än den lagstiftning på andra områden som jämställer samboende med äktenskap.

Om en lag om samboendes gemensamma hem av allmänheten skulle uppfattas som ytterligare ett uttryck för att det är onödigt att gifta sig, vore det så mycket mera olyckligt, som äktenskapsrättens modernisering nu står inför sitt slutskede.

Med ledning av de principiella skälen för giftermål vid långvarigt samboende liksom när de samboende har barn skulle jag för min del helst se att en särskild lag om samboendes gemensamma hem inte infördes. (Till denna inställning bidrar även ofullkomligheterna hos en lag inriktad på delning av bostad och bohag.) Det skulle i så fall även i fortsättningen bli domstolarna som utan stöd av skriven lag får för-

söka slita tvister mellan sambor. Det kan tilläggas att en avvisande attityd till en lag om delning av det gemensamma hemmet fö intagits av lagkommittéer i Danmark och Norge.¹⁷

Kritik mot neutralitetsideologin utmålas ibland som uttryck för moralism eller för en önskan att tvinga samboende till äktenskap. Men den sista tanken förutsätter vad som skulle bevisas. Frågan är i vad mån lagregler bör införas för sambor, som inte gift sig och som fritt kan välja samlevnadsform.

¹⁷ Se om det danska och norska kommittébetänkandena denna boks första upplaga s 124 ff, 133 f och 150 f.

Utdrag ur regeringens remiss till lagrådet beslutad den 21 februari 1985

LAG OM SAMBORS GEMENSAMMA HEM

Härigenom föreskrivs följande.

Inledande bestämmelser

1 § Denna lag gäller sambors gemensamma bostad och bohag.

Med sambor avses i denna lag en ogift kvinna och en ogift man som bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden.

2 § Med sambors gemensamma bostad avses i denna lag, om inte annat följer av 4 §,

1. fast egendom som innehas med äganderätt eller tomträtt, om egendomen huvudsakligen är avsedd som sambornas gemensamma hem.

2. byggnad eller del av byggnad som innehas med äganderätt, hyresrätt, bostadsrätt eller annan rätt, om egendomen huvudsakligen är avsedd som sambornas gemensamma hem.

Samborna får i en av dem båda undertecknad handling anmäla till inskrivningsmyndigheten att en fastighet som är lagfaren för en av dem eller en tomt rätt till vilken en av dem är inskriven som innehavare är gemensam bostad för dem båda.

3 § Med sambors gemensamma bohag avses i denna lag, om inte annat följer av 4 §, möbler, hushållsmaskiner och annat inre lösöre som är avsett för det gemensamma hemmet. Till gemensamt bohag räknas inte sådant bohag som används uteslutande för den ena sambons bruk.

4 § Till sambors gemensamma bostad och bohag räknas inte egendom som använts huvudsakligen för fritidsändamål.

Fördelning av det gemensamma hemmet genom bodelning

5 § När ett samboförhållande upphör, skall på begäran av någon av samborna deras gemensamma bostad och bohag fördelas mellan dem genom bodelning, om egendomen har förvärvats för gemensamt begagnande. Avlider en sambo, skall begäran av den efterlevande sambon om en sådan bodelning framställas senast då bouppteckning förrättas.

Första stycket gäller ej, om samborna har kommit överens om det i ett skriftligt avtal som har undertecknats av dem båda.

6 § Vid bodelning skall först sambornas andelar i egendomen beräknas.

7§ Vid beräkningen av sambornas andelar i egendomen skall från vad en sambo äger av deras bostad och bohag avräknas så mycket att det täcker de skulder som han eller hon hade när samboförhållandet upphörde.

För sådana skulder som inte är förenade med särskild förmånsrätt i bostaden och bohaget och som inte heller på annat sätt är att hänföra till denna egendom skall sambon få täckning ur bostaden och bohaget endast i den mån betalning inte kan erhållas ur annan egendom.

8§ Det som återstår av sambornas bostad och bohag, sedan avdrag har gjorts för att skulderna skall täckas enligt 7§, skall läggas samman. Värdet därav skall därefter delas lika mellan samborna.

9§ I den mån det med hänsyn särskilt till samboförhållandets längd men även till sambornas ekonomiska förhållanden och omständigheterna i övrigt är oskäligt att en sambo när samlevnaden upphör skall lämna egendom till den andra i den omfattning som följer av 5—8 §§, skall bodelningen i stället göras så att den förra får behålla mer av sin egendom. Är en sambo försatt i konkurs när bodelningen skall förrättas eller finns det andra särskilda skäl att inte dela sambornas egendom, skall varje sambo behålla sin egendom som sin andel.

10§ Med ledning av de andelar som har beräknats för samborna skall deras bostad och bohag fördelas mellan dem på lotter. Den som bäst behöver bostaden eller bohaget har rätt att få denna egendom i avräkning på sin lott eller, om värdet är ringa, utan avräkning. En förutsättning för att en sambo skall få överta en bostad eller bohag som tillhör den andra sambon är dock att ett sådant övertagande även med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

Svarar egendomen för skuld som är förenad med särskild förmånsrätt i egendomen, är en ytterligare förutsättning för ett övertagande att den andra sambon befrias från ansvar för skulden eller att medel till att betala denna har satts under särskild vård.

11§ En sambo har rätt att i stället för att lämna egendom till den andra sambon betala motsvarande belopp. Om godtagbar säkerhet ställs för betalningen, kan sambon få skäligt anstånd med denna. Lämnas inte någon betalning, har den andra sambon rätt att så långt det är möjligt få sådan egendom som inte är uppenbart olämplig för honom eller henne.

Om en sambo övertar bostad eller bohag mot avräkning och inte tillgodoser den andra sambon med egendom ur det gemensamma bohaget, skall han eller hon betala motsvarande belopp. Om godtagbar säkerhet ställs för betalningen, kan sambon få skäligt anstånd med denna.

12§ Om samboförhållandet upphör genom den ena sambons död, gäller bestämmelserna i denna lag endast till förmån för den efterlevande sambon.

Den efterlevande sambon har rätt att som sin andel vid fördelningen av sambornas bostad och bohag alltid få ut så mycket av den behållna egendomen efter avdrag för skulder, i den mån den räcker, att det motsvarar två gånger det

vid tiden för dödsfallet gällande basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring.

13 § Om bodelning har lett till att en fastighet har delats så, att samborna har fått skilda andelar utan att villkor om utbrytning har ställts upp i bodelningshandlingen, innehar de fastigheten med samäganderätt.

Om bodelningen i andra fall innebär att en del av en fastighet kommer i en särskild ägares hand är bodelningen utan verkan.

Förfarandet vid bodelning

14 § Bestämmelserna i 9 kap 2, 4, 6 och 7 §§ äktenskapsbalken gäller även vid bodelning enligt denna lag. Vad som sägs om makar skall därvid gälla sambor. I stället för den tidpunkt då talan om äktenskapsskillnad väcks skall gälla den dag då samboförhållandet upphör.

15 § Har en sambo vid bodelningen till skada för sina borgenärer avstått egendom som enligt 10 § har belöpt på sambons andel, gäller vad som föreskrivs i 13 kap 1 och 2 §§ äktenskapsbalken om verkan av en sådan åtgärd vid bodelning mellan makar.

Delning av samägd egendom

16 § Samborna får genom avtal bestämma att egendom som de innehar med samäganderätt och som inte omfattas av bestämmelserna i 5 § första stycket skall delas genom bodelning i fall då samboförhållandet upphör. För sådan bodelning tillämpas 6—9 §§, 10 § första stycket första meningen, 11 § första stycket samt 14 och 15 §§. Vad som sägs om bostad och bohag skall därvid gälla den samägda egendomen.

Om en av samborna är död, får avtal som avses i första stycket ingås med dennes arvingar och universella testamentstagare.

Övertagande av bostadslägenhet i vissa fall

17 § Innehar den ena sambon den gemensamma bostaden med hyresrätt eller bostadsrätt, har den andra sambon, när egendomen inte ingår i bodelning, rätt att överta den när samboförhållandet upphör, om han eller hon bäst behöver bostaden och ett sådant övertagande även med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Om samborna inte har eller har haft barn tillsammans, gäller detta dock endast om synnerliga skäl talar för det.

En sambo förlorar sin rätt att ta över hyres- eller bostadsrätten, om sambon inte har framställt anspråk på det senast tre månader efter det att han eller hon har flyttat från bostaden.

Den som övertar bostaden enligt första stycket skall ersätta den andra sambon för bostadens värde. Det får ske genom att bostadens värde avräknas vid bestämmandet av sambornas andelar i bodelningen, om den som lämnar bostaden kan tillgodoses på det sättet. I annat fall skall vad som fattas betalas

med pengar. Ställs godtagbar säkerhet för betalningen, kan sambon få skäligt anstånd med denna.

Inskränkningar i rätten att förfoga över det gemensamma hemmet

18 § En sambo får inte utan den andra sambons samtycke avhända sig eller hyra ut en bostad som, om samboförhållandet upphör, skall ingå i bodelning mellan dem eller som den andra sambon har rätt att överta enligt 17 §. Beträffande en sådan bostad krävs också samtycke av den andra sambon, om en sambo vill inteckna fast egendom som innehas med äganderätt eller tomträtt eller vill pantsätta annan egendom. Samtycke till avhändelse eller inteckning av fast egendom som innehas med äganderätt eller tomträtt skall lämnas skriftligen.

En sambo får inte heller utan den andra sambons samtycke använda sig eller pantsätta sådant bohag som, om samboförhållandet upphör, skall ingå i bodelning mellan dem.

Samtycke enligt denna paragraf behövs ej, om den andra sambon inte kan lämna giltigt samtycke eller om dennes samtycke inte kan inhämtas inom rimlig tid.

19 § Saknas samtycke som krävs för en åtgärd enligt 18 §, får domstolen tillåta åtgärden på ansökan av den sambo som vill företa den.

20 § Om en sambo utan erforderligt samtycke har avhänt sig eller till nackdel för den andra sambon hyrt ut egendom, skall domstolen på talan av denne förklara att rättshandlingen är ogiltig och att den nya innehavaren är skyldig att lämna tillbaka egendomen. Detsamma gäller om en sambo utan erforderligt samtycke har pantsatt sambornas gemensamma bohag. Överlåtelse eller pantsättning av bohag skall dock inte förklaras ogiltig, om den nya innehavaren har fått egendomen i sin besittning i god tro.

Talan enligt första stycket skall väckas hos domstolen inom tre månader från det att den andra sambon fick kännedom om förfogandet över bostaden eller överlämnandet av bohaget. Har lagfart eller inskrivning beviljats med anledning av överlåtelse av fast egendom eller tomträtt, får dock talan inte väckas.

Förs talan om avhysning, får domstolen medge skäligt anstånd med flyttningen.

Övriga bestämmelser

21 § Vad som föreskrivs i 17 kap 1, 2 och 4—8 §§ samt 18 kap 1 § äktenskapsbalken gäller även vid tvist mellan sambor. Vad som sägs om makar skall därvid gälla sambor.

22 § På ansökan av en sambo skall domstolen i fråga om en bostad som enligt 5 § skall ingå i bodelning bestämma vem av samborna som skall ha rätt att bo kvar i bostaden till dess att bodelning har förrättats.

Ett förordnande om rätt att bo kvar i bostaden får på ansökan av den ena parten ändras av domstolen.

23 § Den som har berättigats att bo kvar i bostaden till dess att bodelning har förrättats har rätt att nyttja även det gemensamma bohag som finns i bostaden och som tillhör den andra sambon. Domstolen får dock beträffande viss egendom bestämma annat. Avtal som därefter ingås med tredje man om egendomen medför inte någon inskränkning i nyttjanderätten till bostaden eller det bohag som på detta sätt har överlämnats.

Om den ena sambon har berättigats att bo kvar i bostaden, är den andra sambon skyldig att genast flytta därifrån.

24 § Frågan om rätten att bo kvar i bostaden till dess att bodelning har förrättats skall väckas vid en tingsrätt som är behörig att pröva tvister om bodelning mellan samborna. Detsamma gäller frågan om domstolens tillstånd till en sambos förfogande över bostad och bohag.

25 § I mål om rätt att överta bostad enligt 17 § får domstolen, för tiden till dess att frågan har avgjorts genom dom som har vunnit laga kraft, på yrkande av någon av samborna bestämma vem av dem som skall ha rätt att bo kvar i bostaden. Om sådan rätt tillerkänns den sambo som inte har hyres- eller bostadsrätten, skall domstolen också på yrkande bestämma vad sambon skall betala till den andra sambon för nyttjandet av bostaden och vad han eller hon i övrigt skall iaktta.

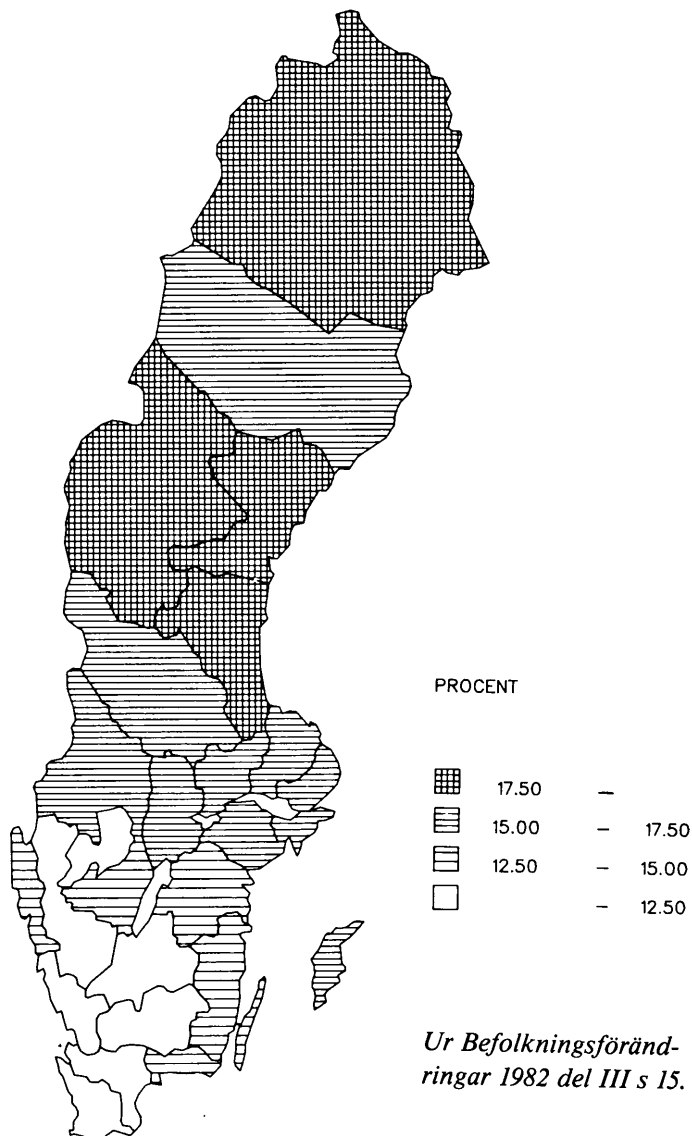
Har den ena sambon berättigats att bo kvar i bostaden, är den andra sambon skyldig att genast flytta därifrån.

Ett beslut enligt första stycket får verkställas på samma sätt som en dom som har vunnit laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av domstolen. När målet avgörs, skall domstolen på nytt pröva beslutet.

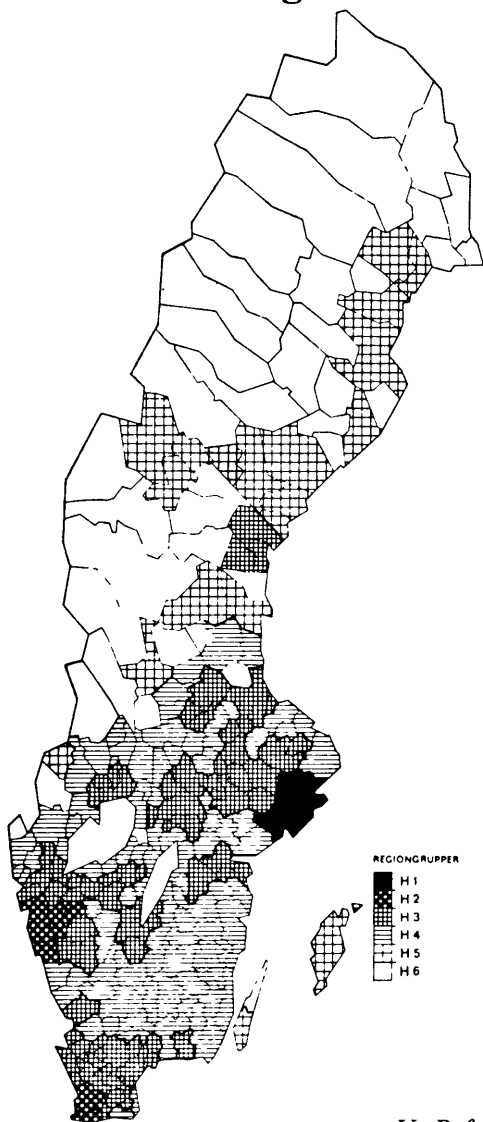
Beträffande beslut enligt denna paragraf tillämpas 14 kap 9 § äktenskapsbalken. Vad som sägs om makar skall därvid gälla sambor.

Föreskrifter om ikraftträdandet av denna lag meddelas i en särskild lag.

Andel samboende utan äktenskap av samtliga samboende länsvis 1980

Landets indelning i tätortsregioner

REGIONGRUPP

H 1
H 2
H 3
H 4
H 5
H 6

H-regionernas omfattning
Coverage of H-regions

Ur Befolkningsförändringar 1975 del III s 240.

Förkortningar

DAFA	Datamaskincentralen för administrativ databehandling
FAL	Försäkringsavtalslagen
FB	Föräldrabalken
FoB	Folk- och bostadsräkning
GB	Giftermålsbalken
HD	Högsta domstolen
JFFT	Tidskriften utgiven av Juridiska föreningen i Finland
KL	Konkurslagen
LAF	Lagen om allmän försäkring
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
NOU	Norges offentliga utredningar
NRt	Norsk Retstidende
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RTB	Registret över totalbefolkningen
SCB	Statistiska centralbyrån
SFS	Svensk författningssamling
SOS	Sveriges officiella statistik
SOu	Statens offentliga utredningar
SPAR	Samordnat person- och adressregister
SvJT (rf)	Svensk Juristtidning (rättsfallsavdelningen)
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap
UB	Utsökningsbalk
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen
UL	Utsökningslagen
ÄB	Ärvdabalken

Citerad litteratur

1. Svenska kommittébetänkanden, propositioner m m

Lagberedningens förslag till revision av Giftermålsbalken och vissa delar av Ärvdabalken. I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m m. Sth 1913.

Lagberedningens förslag till revision av Giftermålsbalken. IV. Sth 1918

SOU 1971:19 Familjepensionsfrågor m m. Betänkande avgivet av pensionsförsäkringskommittén. Sth 1971.

SOU 1972:41 Familj och äktenskap 1. Betänkande avgivet av familjelagssakkunniga. Sth 1972.

SOU 1975:24 Tre sociologiska rapporter utgivna av familjelagssakkunniga. Sth 1975.

SOU 1975:84 Ersättning vid arbetsskada. Betänkande av yrkesskadeförsäkringskommittén. Sth 1975.

SOU 1977:37 Underhåll till barn och fränskilda. Delbetänkande av familjelagssakkunniga. Sth 1977.

SOU 1978:55 Att sambo och gifta sig. Rapport utgiven av familjelagssakkunniga. Sth 1978.

SOU 1979:25 Nya namnregler. Betänkande av namnlagsutredningen. Sth 1979.

SOU 1979:63 Barnets rätt. 2. Om föräldraansvar m m. Delbetänkande av utredningen om barnens rätt. Sth 1979.

SOU 1979:94 En allmän socialförsäkring. Modell och riktlinjer. Betänkande av socialpolitiska samordningsutredningen. Sth 1979.

SOU 1981:85 Äktenskapsbalk. Förslag av familjelagssakkunniga. Sth 1981.

NJA II 1968. Nr 3. Reviderad hyreslagstiftning

NJA II 1968. Nr 4. Införsel, utmätning av lön och beneficium

NJA II 1969. Nr 5. Bodelning samt faderskap och arvsrätt

NJA II 1971. Nr 4. Förmånsrättslag m m

NJA II 1973. Nr 7. Ändringar i rättegångsbalken m m

NJA II 1975. Nr 3. Skadestånd vid personskada, jämkning av skadestånd m m

NJA II 1976. Nr 3. Vissa ändringar i konkurslagen m m

NJA II 1980. Nr 3. Konsumentförsäkringslag

Prop 1954:60 Förslag till lag om yrkesskadeförsäkring m m

Prop 1960:75 Förslag till lag angående ändring i lagen den 29 juni 1946 (nr 431) om folkpensionering m m

Prop 1960:76 Förslag till lag om ändring i kommunalskattelagen den 28 september 1928 (nr 370) m m

- Prop 1968:130 Förslag till införsellag m m
- Prop 1970:71 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1947:577) om statlig förmögenhetsskatt m m
- Prop 1973:32 Förslag till lag om ändring i giftermålsbalken m m
- Prop 1973:63 Förslag till lag om ändring i föräldrabalken m m
- Prop 1973:100 Förslag till lag om ändring i föräldrabalken m m
- Prop 1974:150 Prop angående riktlinjer för bostadspolitiken m m
- Prop 1975/76:31 Prop ang ändrade beskattningsregler för pensionsförsäkringar
- Prop 1975/76:170 om ändring i föräldrabalken m m
- Prop 1975/76:197 Förslag till lag om arbetsskadeförsäkring
- Prop 1975/76:145 om ändrade regler för bostadstillägg
- Prop 1977/78:41 om ändring i aktiebolagslagen (1975:1385) m m
- Prop 1977/78:127 om familjebidragslag m m
- Prop 1978/79:12 om underhåll till barn och frånskilda m m
- Prop 1978/79:85 med förslag till jordförvärvslag m m
- Prop 1978/79:100 Bilaga 12. Litt F. Studiestöd m m och Bilaga 16. Litt B. Bostadsförsörjning m m
- Prop 1978/79:164 om ändring i lagen (1975:1132) om förvärv av hyresfastighet m m
- Prop 1978/79:214 om ändring i förköpslagen (1967:868) m m
- Prop 1980/81:8 med förslag till Utsökningsbalk m m. Del I och II
- Prop 1980/81:188 om utformningen av ett ekonomiskt stöd till flerbarnsfamiljer m m
- Prop 1980/81:191 om ändring i lagen (1927:77) om försäkringsavtal
- Prop 1982/83:165 om verkställighet av avgöranden om vårdnad eller umgänge m m
- Prop 1984/85:2 om artificella inseminationer
- Civilutskottets betänkande 1979/80:16 med anledning av proposition 1979/80:100 i vad avser anslag till bostadsbidrag m m
- Lagutskottets betänkande 1973:20 i anledning av Kungl Maj:ts proposition 1973:32 med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken m m
- Lagutskottets betänkande 1977/78:8 med anledning av propositionen 1977/78:41 om ändring i aktiebolagslagen (1975:1385) m m
- Lagutskottets betänkande 1978/79:9 med anledning av propositionen 1978/79:12 om underhåll till barn och frånskilda m m
- Lagutskottets betänkande 1980/81:23 om förslaget till Utsökningsbalk
- Skatteutskottets betänkande 1975/76:20 med anledning av prop 1975/76:31 om ändrade beskattningsregler för pensionsförsäkringar m m
- Socialförsäkringsutskottets betänkande 1979/80:12 med anledning av prop 1979/80:100 i vad avser anslag för budgetåret 1980/81 till studiestöd m m
- Socialutskottets betänkande 1980/81:44 om utformningen av ett ekonomiskt stöd till flerbarnsfamiljer
- Lagutskottets betänkande 1984/85:10 om artificella inseminationer

2. Övrig litteratur

Ægteskab

- 4. Vilkårene for separation og skilsmesse. Afgivet af ægteskabsudvalget af 1969. Betænkning nr. 719. København 1974.
- 5. Samliv og ægteskab. Se Pedersen, I M
- 8. Samliv uden ægteskab. Afgivet af ægteskabsudvalget af 1969. Betænkning nr. 915. København 1980.

Agell, A. Den svenska familjerättslagstiftningen. En resa utan mål? (JFFT 1978 s 1 ff)

- Individ, familj, stat. Om värderingar i familjerättslagstiftningen under 1900-talet. (SvJT, 1984 s 715 ff)
- Underhåll till barn och make. Uppsala 1979
- Äganderätten till fastighet för makar och samboende. En studie av kommissionsköp. Sth 1985

Agell, A, Forsman, G och Ingebrand, G, Äktenskap eller samboende. En rättspolitisk och en demografisk undersökning. Sth 1980.

Andrup, H. Er ægteskabet familjefjendsk? Esbjerg 1974

— Samliv og samfund. En familiepolitisk kampskrift. Aalborg 1979

Beckman, N. och Höglund, O. Svensk familjerättspraxis. Sth 1984

Bengtsson, B. Hyra och annan nyttjanderätt till fast egendom. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning. XCVIII) Sth 1979

— Om samboende och äktenskap. Några reflexioner med anledning av en rapport. (SvJT 1978 s 705 ff)

— Om äktenskapsliknande samliv. (Nordisk Gjenklang. Festskrift till Carl Jacob Arnholm. Oslo 1969, s 645 ff)

— Äktenskapsliknande samlevnad. Kompendium, 2 uppl. Uppsala 1976

Bull, K. Avtaler mellom ugifte samboende (TfR 1979 s 282 ff)

— Det papirløse ekteskap. (Jussens Venner 1976 s 129 ff)

Bull, K. och Bull, H J. Ektefeller og andre feller i FAL: Identifikasjonsregelen i Forsikringsavtalelovens § 19, 3 ledd. (Rett og Humanisme. Festskrift till Kristen Andersen. Oslo 1977)

Casad, R. Unmarried Couples and Unjust Enrichment: From Status to Contract and Back Again? (Michigan Law Review 1978 s 47 ff)

Claesson, A, Lindgren, R och Lind, G, Samvetsäktenskapet och juridiken. Uppsats i tillämpade studier för jur.kand.-examen. Projektledare professor Sten Hillert, Juridiska institutionen. Uppsala universitet. (Stencil) 1973.

Clark, H, The Law of Domestic Relations in the United States. 1968

Eekelaar, J och Katz, S N, Marriage and Cohabitation in Contemporary Societies, Butterworths, Kanada. 1980

Erlendsdóttir, G, Ægtefællers og fast samboendes formueforhold. Referat till det 29:e nordiske juristmötet i Stockholm den 19—21 augusti 1981

von Eyben, W E, [Debattinlägg ang.] Könsrolledebatten og familjelovgivningen. (TfR 1969 s 282 f)

Foot, C, Levy R J och Sander, F E A, Cases and Materials on Family Law. Supplement. Boston och Toronto 1980

- Forhandlingerne på Det syvogtyvende nordiske juristmøde i Reykjavik den 20—22 august 1975. Utgivet av den islandske styrelse. Reykjavik 1977
- Forsman, G, se Agell m fl
- Geilke, G, Die nichteheliche Lebensgemeinschaft in der Sovjetunion. (Monatshefte für Osteuroparecht 1977 s 157 ff)
- Giesen, D, Die vermögensrechtliche Auseinandersetzung nichtehelicher Lebensgemeinschaft im Recht der Vereinigten Staaten vom Amerika. (Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft 79, 1980 s 169 ff)
- Glendon, M A, State, Law and Family. Family Law in Transition in the United States and Western Europe. Amsterdam-New York-Oxford 1977
- Hellner, J, Om obehörig vinst, särskilt utanför kontraktsförhållanden. Ett civilrättsligt problem i komparativ belysning. (Akad avh) Uppsala 1950
- Försäkringsrätt. 2 uppl. Sth 1965. (Försäkringsjuridiska föreningens publikation nr 15)
- Värderingar i skadeståndsrätten. (Festschrift till Per Olof Ekelöf. Sth 1972, s 299 ff)
- Hofsten, E, Consensual unions and their recent increase in Sweden. (Statistisk tidskrift 1978 s 24 ff)
- Holmbeck, B, Giftermålens och skilsmässornas utveckling efter 1950. SCBs information i prognosfrågor 1974:4. Sth 1974
- Håstad, T, Borgenärsskydd vid transaktioner mellan makar och ögifyta samboende. Studier i sakrätt. Sth 1980. (Institutet för rättsvetenskapliga forskning. CI)
- Höglund, O, Inseminationsförslaget — duger det? (SvJT 1984 s 635 ff) — se Beckman
- Ingebrand, G, se Agell m fl
- Kay, K H och Amyx, C, Marvin v Marvin: Preserving the Options. (California Law Review 1977 s 937 ff)
- Lejman, F, Svensk rättspraxis. Nyttjanderätt till fast egendom. 1972—1977. (SvJT 1980 s 258 ff)
- Lewin, B, Om ogift samboende i Sverige med tonvikt på samtida förhållanden. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia 15. (Akad avh. With an English Summary.) Uppsala 1979
- Lindahl, A, En översiktlig beskrivning av rättsläget för samboende i USA mot bakgrund av förhållandena i Sverige. Uppsats i tillämpade studier för jur kand-examen. Juridiska institutioner. Uppsala universitet. (Stencil) 1979
- Lindencrona, G, Behövs det skatterättsliga äktenskapsbegreppet? Familjen, familjerätten och skatterätten i en ny situation. (Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman och Folke Schmidt. Sth 1976, s 263 ff)
- Lyngsø, P, Fremkaldelse af forsikringsbegivenheden i papirløse samlivsforhold. Kommentar till en byretsdom. (Juristen & Økonomen 1981 s 201 f)
- Lødrup, P, To høyesterettsdommer om skifte. (Lov og ret 1975 s 475 ff)
- se Arnholm

- Mattila, H, Samboförhållanden i amerikansk rättspraxis. (JFFT 1981 s 139 ff)
 Michigan Law Review 1978 s 47 ff. (Osignerad artikel) Contract and Back Again?
- Minnesota Law Review 1978 s 449 f. Rättsfallskommentar (Carlson v Olson)
- Munck, J, Några frågor kring lagstifningen om artificiell insemination (SvJT 1984 s 993ff)
- Norges offentlige utredninger (NOU) 1980:50. Samliv uten vigsel. Om enkelte lovregler i tilknytning til samliv uten vigsel ("papirløse ekteskap"). Fra utvalget til revisjon av ekteskapslovgivningen. Oslo 1980
- Näsholm, A, Sammanboende gifta och sammanboende ogifta. Bil 4 till SOU 1972:41 (jfr härom ovan under kommittébetänkanden)
- Payne, J, Maintenance Rights and Obligations: A Search For Uniformity. (Family Law Review 1978, s 2 ff)
- Pedersen, I M, Ægteskab. 5. Samliv og ægteskab. Udarbejdet for ægteskabsudvalget af 1969. Betænkning nr. 720. København 1974
- Papirløse samlivsforhold. København 1976
- Roos, C M, Grupplivsskyddet. Sth 1974
- Saldeen, Å, Faderskapsfrågan i svensk rättsutveckling efter 1734 års lag (Lakmies 1984 s 1250 ff)
- SCBs pressmeddelanden, SCB 1977:518 och 1978:56
- Schmidt, F, Äktenskapsrätt 5 uppl. Sth 1974
- Äktenskapsrätten inför framtiden. (TfR 1969 s 431 ff)
- Sundberg, P, Samäganderätt mellan makar och parter i äktenskapsliknande samlevnad. Uppsats i tillämpade studier för jur kand-examen. Juridiska institutionen. Uppsala universitet. (Stencil) 1981
- Thue, H J, Avtaler mellom ugifte samboende — et tilsvarende (TfR 1979 s 595 ff)
- Avtalt samliv. En orientering om de rettslige sidene ved "papirløse ekteskap". Oslo 1977
- Orden eller frihet. (SvJT 1981 s 586 ff)
- Trost, J, Unmarried cohabitation. Västerås 1979
- Walén, G, Kommentar till Ärvdabalken. Del II. Boutredning och arvskifte. Sth 1976
- Öholm, E-A, Samlevnadsbegreppet och bostadsstöden. Uppsats i tillämpade studier för jur kand-examen. Juridiska institutionen. Uppsala universitet. (Stencil) 1980

Citerade svenska rättsfall

NJA 1924 s 198	s 81	
NJA 1946 s 321	s 37	
NJA 1959 s 456	s 37	
NJA 1974 s 472	s 38	
NJA 1975 s 298	s 36	
NJA 1976 s 24	s 49	
NJA 1979 s 302 I och II	s 64	
NJA 1980 s 705	s 41, 44	
NJA 1981 s 448	s 68 f	
NJA 1981 s 693	s 41, 42 f, 44	
NJA 1981 s 1104	s 66 f	
NJA 1982 s 589	s 41, 43 f	
NJA 1983 s 550	s 45	
NJA 1984 s 244	s 66	
NJA 1984 s 375	s 66	
HD:s dom DT 35 den 19 november 1984 i mål T 436/82		s 68
HD:s beslut SÖ 79 den 6 februari 1985 i mål Ö 45/84		s 69
SvJT 1960 rf s 17	s 81	
SvJT 1962 rf s 17	s 38	
SvJT 1974 rf s 71	s 39, 44	
SvJT 1977 rf s 2	s 39, 44	

Sakregister över juridiska uppslagsord

- Adoption 103
- amerikansk rätt 90
- arbetsskadeförsäkring, se änkepension
- arvskifte 123
- arvs- och gåvoskatt 73
- arvsrätt 11, 33, 85, 92, 94, 95, 122, 125 med not 15
- avtal mellan samboende 34, 102, 118, 120, 124 f, 127
- ”basbeloppsregeln” 95, 117, 122
- beneficium 63
- besparingsöverföring 40, 61
- betänketid vid
 - upplösning av gemensam vårdnad 81
 - äktenskapsskillnad 10, 81, 86, 92, 105 f, 108
- bidragsförskott 48 not 25, 72
- bodelning 117, 120, 123
- bodelningsförrättare 117, 120
- borgensförbindelse av samboende 66 f not 16
- borgenärsskydd 38 not 9, 61—69, 85, 94
- bostad
 - makars 35 f, 39—46, 114 ff
 - ogifta samboendes 35 f, 39—46, 114 ff, 119 ff, 122 f, 126 f
- bostadsbidrag 74 f, 98 not 19
- bostadsrätt 35
- bostadstillägg, se folkpension
- bosättningslån 73 f
- bouppteckning 117, 123
- checkräkningskredit 66 f not 16
- ”common-law marriage” 90 med not 3
- dansk rätt 35 not 3, 61 not 8, 88 not 1, 101 not 22,
- ”dolt” äganderättsanspråk 45, 67 ff
- domarjäv 69
- dödsbodelägare 117, 123
- engelsk rätt 10
- ersättning för arbete 36
- faderskap, fastställande av 78 ff, 103
- familjebidrag till tjänstepliktiga 74, 101
- familjelagssakkunniga 27, 32, 84, 92, 93, 108 not 3, 114 ff, 118, 124

- familjestabilitet 104—107, 115 not 4 (jfr även "statistik etc")
- flerbarnstillägg 72 f
- FN-konvention 92
- folkpension
 - för makar och samboende 71,96
 - hustrutillägg 71
 - kommunalt bostadstillägg 71
 - änkepension 53, 54, 70, 96
- formkravet vid fastighetsköp 45, 67 ff
- fransk rätt 10
- förbehållsbelopp vid
 - införsel 48 not 25, 63, 87 not 3
 - underhållsskyldighet mot barn 47 f, 63, 102
 - underhållsskyldighet mot frånskild make 48, 63
- förfoganderätt för "öppen" ägare 69 not 18
- förköpsrätt, kommunal 58
- förmånsrätt 62
- förmånstagareförordnande vid livförsäkring 49 ff, 56
- förmögenhetsskatt 73
- försäkringsfall, framkallande av vid
 - brandförsäkring 60 f, 103
 - konsumentförsäkring 59 f
- förteckning över makars egendom 65 not 13
- föräldrapenning 72
- "föräldraundersökningen" 22 ff, 107 not 2, 109 not 3
- giftorätt 37, 39, 59, 85, 94, 95, 116, 117 f, 119
- grupplivförsäkring 49 ff, 56
- gåva 37, 40, 44, 61 f, 85, 92
- "Gävle-undersökningen" 27 f, 93, 96, 107, 110 f
- hemarbete 36, 38 f, 42 f, 126
- hemmamake eller "hemmasambo" 47 f, 87
- hemskillnad 9, 39
- homosexuella par 119 not 10
- hushållsfullmakt 103
- hustrutillägg, se folkpension
- hyresfastighet, lagen om förvärv av 58, 59 not 4
- hyresrätt 35, 57 f
- införsel 48 not 25, 63
- inkomstskatt 73
- insemination 77 f
- jordförvärvslagen 58
- JO-utlåtande 98 not 19

kanadensisk rätt 95 not 12
 kommissionsköp av fastighet 45 f
 konkurs 37, 62, 63, 68
 konsumentförsäkringslagen 59 ff

lagberedningen 29 not 1, 38, 65
 lagfart 45, 67 ff
 livförsäkringskommittén 51
 låneförbud i aktiebolag 62 f
 lönefordran 62 not 9

”Marvin v Marvin” 90 f not 3

namn 33 f, 82 f
 neutralitetsideologien 31 ff, 46, 84—113, 124, 128
 norsk rätt 35 not 3, 61 not 8, 88 not 1, 101 not 22
 ”närstående” 58 f, 62, 70

obehörig vinst 101
 ofullkomnade äktenskap 29 ff
 omgifte 12, 46 f, 54 f

panträtt 66 f not 16
 pensionsförsäkring 50 f

revisor i aktiebolag 63 not 11

sjukpenning till hemmama 71
 skadestånd

- vid trolovning 30 f
- vid äktenskapsskillnad 11
- till efterlevande för förlust av underhåll 55
- skevelningsregeln 121 not 11
- släktskapsundantag från förköpsrätt 58 f
- socialpolitiska samordningsutredningen 55, 77 f, 98 f
- sovjetisk rätt 90
- studiemedel 76
- statistik och sociologi angående
 - barn födda av ogifta föräldrar 17 ff, 21 f, 22 ff
 - ensamboende mödrar 23 f
 - giftermålsfrekvens, faktisk 12 ff, 107—113
 - giftermålsbenägenhet, tendenser 26 f, 28, 93, 107—113, 115
 - giftermålsålder 13 f
 - andel gravida kvinnor vid giftermålet 14
 - andel ogifta av alla samboende 18 ff

- familjestabilitet med hänsyn till skilsmässor och separationer 15 ff, 25 f, 28, 107
- äktenskapens varaktighet vid skilsmässor 16 f
- styvbarn 46, 48 not 25, 72

testamente 49 not 1, 92
 testamentstolkning 123 f
 testamentsvittne 103
 tilläggspension, se änkepension
 tjänstegrupplivförsäkring 49 ff
 traditionsprincipen 61
 trolovning 30 f, 54, 124 not 13

underhållsskyldighet mot

- eget barn 47 f, 81 f, 87 f, 102
- andra partens barn 46, 48
- make under äktenskap 40, 54, 85
- frånskild make 46 f, 48, 87 f, 95 not 11
- sambo 46, 48, 87 f, 95, 102, 104, 125

underhåll ur dödsbo 104 not 31
 utlännings rätt att förvärva fast egendom 58
 utmätning 37, 63—69

vigsel 10, 92, 108
 vittne 69
 vårdbidrag 72
 vårdnad över barn 11, 80 f
 västtysk rätt 10

yrkesskadeförsäkring, se änkepension

äganderätt (inkl samäganderätt) 37—46, 63—70, 101, 114 ff, 126
 äktenskapsförord 37, 40, 42, 43, 61
 äktenskapshinder 86, 92
 äktenskapsskillnad 9 f, 15 ff, 86, 92, 105, 107 f, 125
 änkepension

- som folkpension 53, 54, 70, 96
- som tilläggspension 53, 70 f, 77, 96, 125
- enligt yrkesskadeförsäkringslagen 53 f
- enligt lagen om arbetsskadeförsäkring 54, 70 f

Samboende utan äktenskap innehåller en översikt av det faktiska rättsläget på olika områden och av den statistiska utvecklingen av familjebildningsvanorna. Vidare diskuteras lagstiftarens rättspolitiska handlingsalternativ.

I bokens andra upplaga har sista kapitlet helt skrivits om med hänsyn till det förslag till lag om sambors gemensamma hem som regeringen i februari 1985 beslutat att för granskning överlämna till lagrådet. Hänsyn har vidare tagits till ändringar i lagstiftningen om namn och om vårdnad, lagstiftning om insemination samt ny rättspraxis om samäganderätt till fastighet för makar och samboende. Likaså har den statistiska redovisningen av familjebildningsvanorna följts upp för de senaste åren.

Anders Agell är professor i civilrätt vid Uppsala universitet.